

صلاحیت

Salahiyat

ਸਲਾਹੀਯਤ

مہمان ایڈیٹر: (ریٹائرڈ) پروفیسر ڈاکٹر راج کمار ہنس
مہاراجہ سیا جی راؤ یونیورسٹی آف بڑودہ
گجرات (بھارت)

بھارت- پاکستان ونڈ دے سمس، دوویں نویں بنے راج اپنے ناگرکاں توں جائزتا اتے نیتک سمر تھن لئی ترس رہے سن۔ ایہناں ملکاں دے ٹکراء والے ہوئے وچ پھس کے دکھ- دکھ بھائیچاریاں دیاں اغواکیتیاں عورتاں (سبھ توں ودھ پیڑت بنیاں۔

اپنائی گئی پہنچ، بھارت والے پاسے 'اغواکیتے ویکیتی (رکوری اتے بحالی) ایکٹ، 1949' ول لے گئی جو بھارت سرکار دوارا پاس کیتا گیا سی۔ ایہہ ایکٹ ہندواں اتے مسلماناں وچکار سارے مشرت ویاہتا یونیناں نوں زبردستی یونیناں دے روپ وچ منے گا جس وچ اغواکیتیاں عورتاں نوں اوہناں دی اچھا دے ورو دھ ویاہ دتا گیا سی۔ اجسیاں عورتاں نوں بچاؤن اتے بعد وچ بھارت جاں پاکستان وچ اوہناں دے گھراں وچ بحالی لئی اک طریقہ زردھارت کیتا گیا سی۔

بھارت اتے پاکستان ولوں رسمی سندھیاں ہون توں پہلاں لائل پور٪ وچ نوں مہینے کم کرن والے اکٹ سمپرک ادھیکاری نے اوہناں نوں دسیا: "میں عورتاں نوں تھپڑ ماراں گا اتے اوہناں نوں کہاں گا کہ میں اوہناں نوں گولی مار دیاں گا جیکر اوہ مینوں ایہہ نہیں دسدے کہ کی اتھے اکٹ سی۔ آئڈھ- گوانڈھ دی ہندو عورت۔ اوہ مینوں دسدیاں کیونکہ اوہ بے بس سن، اس سمس اوہناں دے آدمی آئے۔ دوآلے نہیں سن۔" اس نے اس طرحاں اکلے لائل پور٪ توں 800-900 عورتاں نوں 'رکور' کرن دا دعوہ کیتا۔

جدوں تک 1957 وچ اغواکیتے ویکیتی ایکٹ نوں رد کیتا گیا سی، لگبھگ 20,000 عورتاں نوں اوہناں دے سبندھت "قدرتی" دیشاں دی جیوک نا کرکتا لئی "مڑ" اتے "بحال" کیتا گیا سی۔

سمریٲ نون ٲ تا-ماتا دے ہنس ک مار راج ٲ رو

وچ 1939 سی۔ ہویا ٲ یدا وچ امرت سر ضلع ک رہوند نگل، وچ 1919 اوہ۔ (ٲ تا) ہنس لال منشی: ڈاک ٹر
توں ٲ ینشن ہ ناں گ ہم یا۔ وی وچ ہرمانا-نال-نال دے دیش ٲ ورے ہویا، ہ ہرتی وچ ک ورم یڈی کل آرمی
شروع سیوا ڈاک ٹری وچ ٲ نڈا ٲ نے اسنے کے، دے استعفی ٲ ہلا توں ک رن ٲ وری سیوا ٲ نی
تہ بدیل وچ ٲ ورگ ورداس ضلع سیکیکھوان، ٲ نڈ سوہرے ٲ نے تے 'طور ٲ کے وچ 1956 ٲ رک یتہ
گئی۔ ہو موت اسدی وچ 1992 گ یا۔ ہو

والی ک رن ہ ہال دیہ کھوالی، ک رن ٲ یار ہ ہت اک (ماں) دھنتی جنمی، وچ 1926 تے 'طور سم بہاوت
سی۔ والی ٲ ناؤن گ ہر شاندار اک اوہ سی۔ ویہ کتی دیہالو اتے

جل بن جیون ہو ہے نہ کا بھن،
گر بھ میہ جیو کو گیان نہ ہو ہے ہیں۔
جیو چنتن بن چیٹ نہ ہوئے ہیں،
آر چنتن بن جنم نہ کوئے ہیں۔
اؤ زانی دھارنی چنتن کہ،
چنتن جیو کئی چٹ کہ لوئے ہیں۔
آر سبھ چنتن دھارن تے ہوئے ہیں،
تاں کر دھارنی زانی ہوئے ہیں۔

(بابا جیون سنگھ (بھائی جیتا جی) (1649-1704))

بابا جیون سنگھ (بھائی جیتا جی) (1649-1704) سری گورو گوہند سنگھ جی دے اک ساتھی، ساتھی اتے متر سن۔ اپنی فوجی ہکٹی دے نال-نال اوہ اک کوی اتے اک یودھاسی۔ جدوں اوہ 1704 وچ مغل فوجاں دے ورودھ سرسادی لڑائی وچ ڈگیا تاں اوہ سکھ شہید بن گیا۔ آپ جی نے صاحب زادہ اجیت سنگھ جی نوں گنگا، شبد کیرتن، تیر سندا زی، گھوڑ سواری اتے تیراکی دی سکھائی۔

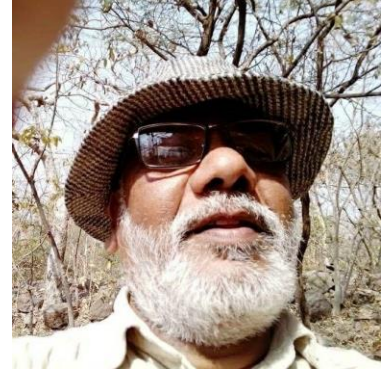
جدوں سکھاں دے نوویں گورو سری گورو تیغ بہادر جی نوں دلی وچ مغلاں دوارا شہید کیتا گیا سی، تاں بابا جیون سنگھ نے مسلماناں دی بھیڑ وچوں اوہناں دی ٹٹی ہوئی دیہہ برآمد کیتی اتے اسنوں اپنے پتر نوں واپس لیاندا، گورو گوہند سنگھ جی نے اوہناں نوں "رنگریٹے گورو کے بیٹے" داریکار ڈوتا۔ (رنگریٹے گورو دے پتر ہن)۔

1649 وچ پٹنا، بھارت وچ پتا سدا نندا اتے ماتا ماتا پریمودے گھر جیتا دے روپ وچ جنمیا۔ اوہ پہلاں پٹنا وچ رہا جتھے اسنے وکھ-وکھ ہتھیاراں دی سکھائی پراپت کیتی اتے یدھ کلا سکھی۔ اس توں علاوہ اس نے گھوڑ سواری، تیراکی، سنگیت اتے کیرتن وی سکھیا۔

فروری 2023 بھاگ-2-نن-2

1. گیٹ ایڈیٹر (پرو. 0.10 9 پ8)..... 6
2. پنجاب ویج حاشیہ 'تے ہونا: 8
3. پنجابی سبھیاچار دے سب-الٹرن پہلو: 21
4. استری چنتن اتے دلت وچاراں دی پرکھ آواز جو ستھاپتی نوں گونجی ہے: پیرو گلاب داسی: 35
5. اس دے پنڈ ویج دلت داجیون: 50
6. حاشیہ 'تے پئے لوک- سکھ- پنجاب سندربھ: 61
7. پنجابی، سکھ، اتے دلت- کینیڈا ویج پرواس، سرگرمی، اتے ذات- پات دے خاتمے بارے: 66
8. منکھتا داکھ پاتر: 100
9. مہینے واشبد: سکیونگر 102
10. گجراں والہ بناؤن ویج مہان لوک: 103
11. مہینے دی شخصیت: دیا سنگھ عارف: 104
12. پنجاب دا پر سدھ پر یوار: منگوراں مگووالیا: 111
13. نویں کتاب: 115
14. خزانہ کتاب: 118
15. خبراں: 120
16. پروگرام اتے سماگم: 125

مہمان سہپادک: پرو: راج کمار ہنس

rajkhans@gmail.com 7383352176

اکت پنجابی پنڈ وچ جنمے راج کمار ہنس نے 1977 وچ گورو نانک دیو یونیورسٹی توں ایم. اے (اتہاس) کیتی۔ ڈاکٹریٹ دی پڑھائی لئی اوہ بڑودادی مہاراجہ سیاجیراؤ یونیورسٹی وچ چلے گئے جتھے اوہناں نے 1983 توں 2015 تک اتہاس پڑھایا۔ اس نے اپنا کھوج کھیترا تھوں بدل لیا۔ آرتھک توں سماجک اتے سبھیاچارک اتہاس۔ بھارتی سبھیتا دیاں کھیتری سبھیاچارک بنتریں دا تلنا تمک درشنیکون لیندیاں، اوہ گجرات اتے پنجاب دا ادھنیں کردار ہا ہے۔ پچھلے 15 سالوں توں اس نے سکھ دھرم اتے پنجابی دلت سہیت دے ادھنیں 'تے دھیان دتا ہے۔ 1990 وچ پیرس وچ دو مہینے دی پھیلوشپ توں بعد اوہ 'پنجابی دلت سہیت دے اتہاس' اتے اپنا مونو گراپھ لکھن لئی انڈین انسٹیٹیوٹ آف ایڈوانسڈ سٹڈیز (2009-2011) وچ اک پھیلوجوں شملہ گیا۔

دنیا سنگھ عارف 'تے کھوج شروع کردیاں ہنس نے پنجابی دلت مدعیاں 'تے کم کرن دا اپنا سفر شروع کیتا۔ اسنے پنسلونیا یونیورسٹی، کولمبیا یونیورسٹی، سہینچھور ڈیو یونیورسٹی وچ دلت کیندرت کم پیش کیتا جدوں کہ ہو پھسٹر یونیورسٹی وچ بھائی جیتا اتے اک آلوجنا تمک کم، سارے امریکہ وچ۔ اسنے نانگھم ٹرینٹ یونیورسٹی، واروک یونیورسٹی، کووینٹری یونیورسٹی، مانچیسٹر یونیورسٹی، سارے یو کے وچ اتے یونیورسٹی پول۔ ویلری مونٹپیلیئر، فرانس توں علاوہ بھارت وچ کئی اکادمک سنسٹھاواں وچ وی اپنا کم پیش کیتا۔

راشٹری اتے انتر راشٹری رسالیاں اتے کتاباں وچ پرکاشت کئی کھوج لیکھاں توں علاوہ، ہنس دادلت ادھنیں (ڈیوک یونیورسٹی پریس، 2016) وچ "دلت سکھ اتہاس دی سمجھ" اسدیاں آؤن والیاں کتاباں 'تے اک ویاپک روپ ریکھاپردان کردا ہے۔

ایمینیسیو توں اتہاس دے پروفیسر وجوں سیواکیت ہون اتے گجرات وچ 37 سال بتاؤن توں بعد، پرو: ہنس امرتسر وچ سیٹل ہو گئے، جتھوں اوہ 2016 توں پنجاب اتے پنجابیت بارے اپنی کھوج جاری رکھدے ہن۔

پنجاب وچّ حاشیے 'تے

راج کمار ہنس

rajkhans@gmail.com

حاشیے 'تے اک ویکتی جاں سموہ نوں ستا اتے رنیتیاں دے پر بھاوشالی ہینڈل دوارا باہر کرن دی پرکریا ہے۔ حاشیے 'تے پئے لوکاں نوں باہری ہون دا احساس کرایا جاندا ہے، جو چیزاں دے کیندر وچّ لوکاں دوارا پسند نہیں کیتا جاندا ہے۔ اتھے صرف سروتاں دی ہی نہیں سگوں ونچت لوکاں دی عزت دا وی انکار ہے۔ باہر کیتے گئے، حاشیے 'تے رکھے گئے لوکاں توں دنیاوی کھیڈاں وچّ برابر دے حصے دار بنن دا بھروسہ وی کھوہ لیا جاندا ہے۔ جویں کہ جیمز جیسپر اس نوں پاؤندا ہے، "حاشیے 'تے اک کیندری راجنیتک رنیتی ہے، اتے حاشیے 'تے کیندرت اک سموہ لئی اک خراب جاں کلکت پچھان بناؤن دایتن ہے، اوہناں نوں رنیتک طور 'تے نقصان پہنچاؤن دے طریقے وجوں۔ اتے بہت سارے طریقیاں نال، اوہناں دے بنیادی منکھی مان 'تے ایہہ حملہ عام طور 'تے اس دے نتیجے وجوں ہون والیاں بھوتک کیمیاں نالوں زیادہ ماننے رکھدا ہے۔ (جیسپر، 2012، پی. 28) |

اسیں سارے چنگی طرحاں جانداں ہاں کہ کوئی اتہاسک طور 'تے براہمنوادی سماجک انجینئرنگ نے دلتاں اتے آدواسیاں نوں سرحدیں توں باہر / ستھانک، بھوتک، سماجک، ادھیاتمک، منوگیانک طور 'تے دلتاں نوں ہور وی زیادہ دھکیا کیونکہ اوہناں نوں پردھان لئی 'اپوتر' کم کرن لئی مجبور کیتا گیا سی اتے اس لئی آئی۔ اوہناں نوں ستھائی شوشن اتے ونچت کرن لئی اپاچ کرن لئی اوہناں دی منکھی عزت نوں کلکت، نفرت اتے لٹیا جانا۔ اچھا نہیں کہ حاشیے دے اندروں کوئی ورودھ نہیں سی جاں اس اتے منکھی اتے بے انسانی والی سماجک دوستھادے ورودھ اچی پرت وچوں کوئی سہر دا آواز نہیں سی، جتھے نہ صرف 'چھوہ' سگوں کلکت دا 'پرچھاواں' وی منیا جاندا سی۔ اک سرپ۔ اتھوں تک کہ جدوں 'چھوت-چھات' نوں ادھکارت

طور 'تے ختم کر دتا گیا ہے اتے آزاد بھارت وچ پرانے اچھوتاں، دلتاں پر تئی اتہاسک غلطیاں دے انشک طور 'تے نوارن لئی ہاں۔
 پکھی کاروائی کیتی گئی ہے، ایہہ انگنت دکھاں، دکھاں اتے ظلماں نوں سنتلت کرن توں بہت دور ہے۔ سینکڑے سالوں دا سنجت
 اتیت۔ اتہاسک طور 'تے جیکر دلتاں لئی بھونک راحت لئی را جنیتی اتے ار تھ شاستر دے کھیتر بند کیتے گئے سن، تاں سنتاں،
 صوفیاں، گروآں اتے ادھیاتمک گروآں دیاں زمیر دار آوازاں نے سمیں۔ سمیں 'تے زخمیاں دے زخماں نوں بھرن لئی اسمانتا
 اتے سماجک بے انصافی دے مدعیان نوں حل 'کرن دی کوشش کیتی۔ دتے گئے سندر بھ وچ، سماجک نیاں اتے سمانتا نوں سرکھیت
 کرن لئی دلت بھائیچاریاں ولوں اپنے سنگھرش وچ تینتاں کیتے گئے 'رنیتی' وچوں اک دھرم بدلنا ہے۔ اس گل دا جائزہ لینا
 دلچسپ ہووے گا کہ دھرم پرور تن دی رنیتی دلتاں دے گواچے ہوئے سمنان نوں مڑ پراپت کرن وچ کتھوں تک سہائی ہوئی
 ہے؟ پنجاب دا تجربہ خاص طور 'تے حاشیے 'تے جاں حاشیے توں باہر لے دلتاں نے پچھلیاں پنج صدیاں وچ سکھ دھرم اتے سماج
 وچ جوانو بھوکیتا ہے، اوہ سبھ توں مہتو پورن ہے۔

جدوں کہ دلت پنجاب دی آبادی دا اک تہائی حصہ بندے ہن، اپ۔ مہاندیپ دے کسے وی کھیتر وچ دلتاں دی سبھ توں ودھ
 پر تیشنتا، اوہ پنجاب وچ سکھاں دا اک تہائی حصہ وی بناؤندے ہن۔ اتے کافی وینگا تمک طور 'تے اوہ سکھ گروآں دے بہادری
 بھرے تیناں اتے سکھ دھرم نوں اپناؤن لئی دلتاں دی رنیتک پہل قدمی دے باوجود، خوشحال پنجاب وچ، حاشیے 'تے سبھ توں
 غریب بنے ہوئے ہن۔ حالانکہ رنیتک طور 'تے ستھت 'گیٹوے ٹوانڈیا' وچ سمانتا وادی وچاراں اتے اندولناں دیاں لہراں نے
 لڑپوار ڈھانچے دی سھرتا دے ورودھ کم کیتا، پنجاب دی اچھاؤ مٹی براہمن وادی وچاردھارا توں بچ نہیں سکی۔ جدوں 'بودھی'
 سدھاں، شیو ناتھ (کانپٹا) جو گیاں اتے مسلم صوفیاں نے 'ذات' اتے 'چھوت'۔ چھات 'دے ڈرگناں دا ڈٹ' کے ورودھ کیتا،
 تدوی سکھ گروآں لئی اک وڈی چنوتی سی اتے اس لئی کافی وڈی تھاں سی کہ اوہ بھوتاں نوں جڑھوں پٹن۔ پنج دریاواں دی دھرتی۔

دلت وڈی گنتی وچ نویں دھرم دی قطار وچ شامل ہوئے کیونکہ دو صدیاں توں مثال وجوں کم کرن والے دس گرواں نے
 'اچھوت' دلتاں نوں حاشیہ توں کیندری پڑا، تے لیا کے اوہناں دے مان-سمنان نوں بحال کرن وچ سفلتا حاصل کیتی۔

پہلے گورو، گورو نانک، بھادویں کھتیاں دی اچ جاتی توں آؤندے ہن، بھارتی سماجک دوستھادے سبھ توں پیٹھلے (بچ) نال پوری
 طرحاں پچھان کردے ہن جوہیں کہ اوہ کمندے ہن:

نیچن اندر بچ جاتی، بچ ہوں ات بچ

نانک تن کے سنگت وڈیائی سیو کی رلیں۔۔

جے بچ سنمالین، تھے ندر تیری بخشیش

(گورو گرنتھ صاحب، پنہ 15)

اوہ نمَن، اچھوت دے براہمنوادی خارج نوں بعد والے نال اکٹ ہو کے چنوتی دندا ہے۔ اوہ سماجک، ادھیاتمک اتے راجنیتک
 روپاں وچ لڑی نوں نشٹ کردا ہے۔ نانکی فلسفہ، مکتی دافلسفہ، جو اس دے نوں اترا دھکاریاں دوارا چلایا گیا سی، شروع توں ہی پرکھ
 دھارمک اتے راجنیتک شکنتیاں لئی اسویکار نیوگ سی۔ اس لئی اتیاچار: پہلاں نانک دا، پھر پنجویں گورو وارجن دا، نویں گورو تیغ
 بہادر دالتے انت وچ گوبند سنگھ دا، دسویں گورو دا۔ ایہہ اتیاچار اس 'آرڈر' اتے 'قانون' دی انگھن دا پرتیک سن جو گورو گوبند
 سنگھ دے ورودھ سسٹم دے یدھ وچ اپنی سکھر اتے پہنچ گئے سن۔ مکتی دے وچار نوں چپ کر اوں دیاں اجسیاں کوششاں دا نتیجہ
 اک نویں جتھے بندک روپ دا وسپھوٹ سی، خالصہ جو 'مکتی دا ہتھیار' بن گیا۔ جے. پی. ایس. ابرائے نے اس نوں سکھیپ وچ
 لکھیا: "خالصے نوں، اپنی شروعات توں ہی، مکتی اتے سوے۔ بودھ دا سماج، دھرم وچ ایکتا وادی، سبھیچار وچ ستھانک اتے

راجنیتی وچ لو کنتری ہونا سی؛ ایہہ اس دے سبھا، اس دے سنویدھان اتے غیر-دوئیواد دی آدھونکتا وچ سی۔ (ابرائے 1996, پنه 74) ایہہ نوینتا، 'اصلی' اتہاسک ھکتی مکتی دے 'ابھياس' اتے 'فلسفے' دے لمبے ارنہ وچوں ابھر کے ساہنے آئی جس نے نہ صرف 'اچھوت' نوں مکتی دے سنگھرش وچ پوری طرحاں جوڑیا، سگوں سفلتا پر اپت کیتی۔ سکھ پر مپراتے ابھياس وچوں چھوت-چھات دی پرتھانوں دور کرنا۔ گروآں دے سامتاوادی اتے مکتی فلسفے دا اک بہت ہی مہتوپورن پہلو 'کرت' نوں سمنان دینا سی، جو براہمنوادی سوچ وچ شودراں اتے اچھوتاں، کرتیاں اتے کرتیاں دی 'کرت' کروتے ونڈ کے 'وانگ' ہی تچھ سمجھیا جاندا سی۔ چھکو' (کرت کرو اتے اپنی محنت دا پھل دو جیاں نال سانجھا کرو) سکھاں لئی اک حکم اتے نیتک ھکتی وچوں۔ اس نال ساریاں 'بیٹھیلیاں' جاتاں-دلتاں، کھانبدوشاں، کارگراں، کساناں لئی کٹر پننٹی سماجک پر بھاوسن۔ سنگت (ملی سنگت) اتے پننگت (بناں کسے بھید بھاو دے اک قطار وچ بیٹھ کے کھانا، لنگر چھکنا) دیاں سنستھاواں دے نال-نال ذات-پات دے ویکرے نوں ختم کرن دا مین سی۔ سکھ گروآں دا اک ہور فرمان 'سربت دا بھلا' (سبھ دا بھلا)، جو سکھاں دی روزانہ ارداس (ارداس) دا انتم حصہ بن گیا ہے، گروآں دے فلسفے دی گل کردا ہے جو جماعت، ذات، رنگ جاں دھرم دے متبھیداں توں پرے ہے۔

ایہہ تھہ کہ وڈی گنتی وچ دلت، ویکرے اتے نگھار توں بچی مکتی دی منگ کردے ہوئے، سکھ آدیش وچ شامل ہو گئے سن اتے آدیش وچ ستکار یوگ ستھان پر اپت کر چکے سن، کجھ دلت پر یواراں نال گروآں دے وشیش سبندھاں دی مثال ہے۔ گورو نانک دیو جی دی بھائی مردانہ نال گوڑھی دوستی جانی جاندی ہے۔ اک پرسدھ دلت پر یوار پر سدھ بھائی جیتا دا سی۔ کیا جاندا ہے کہ امرتسر دے نیڑے کھوننگل پنڈ دے اس دے پڑدادا بھائی کلیانا اکبر دے سمیں سکھ بنے سن۔ اسنے پنجویں اتے چھویں گروآں دی چنگی سیوا کیتی سی۔ اسدا پتر سکھجھان، جو دلی آکے وس گیا سی، اک مہان سنگیتکار سی اتے اسنے نیڑے پنڈ رائیسینا وچ اپنے پتا دے نام 'اتے اک سنگیت سکول' کلیان آشرم' دی ستھاپنا کیتی۔ کلیان آشرم نوں بعد وچ 'کلیان دی دھرم شالہ' وچوں جانیاجان لگاتے دلی وچ سکھ سیلانی اتھے ٹھہر دے سن۔ سکھجھان دا پتر جسبھان ستویں اتے اٹھویں گروآں دے نیڑے، برابر دانپن

سنگیتکار اتے دلی دا پر سدھ سکھ سی۔ اس دے دو پتر اگیارام اتے سدا نند نے دلی دے سکھاں لئی سنگیتک دھناں وچ گربانی دا اچارن کرنا جاری رکھیا۔ سدا نند اک نپن سنگیتکار وچوں ابھریا اتے نوویں گورو تیج بہادر داند دیکی ساتھی بن گیا کیونکہ مردانہ گورو نانک داسی۔ سدا نند نوویں گورو دے گھر دا ستھائی ممبر بن گیا اتے بعد وچ اوہ جتھے وی جاندا سی، اس دے نال جاندا سی۔ اس دے وڈے پتر جیتا دا جنم پٹنا وکھے ہو یا سی جدوں سدا نند دا پر یوار نوویں گورو دے دل دا حصہ سی۔ اس دے چھوٹے پتر سنگتا دا جنم گوہند دے جنم توں اک دن بعد 23 دسمبر 1666 نوں پٹنا وکھے ہو یا سی۔ دسویں گورو اتے سنگتا کھیڈ میٹ اتے دوستاں دے روپ وچ اکٹھے وڈے ہوئے سن۔ گورو گھر نال اوہناں دے پر یوار دے ایسے گوڑھے سبندھ جیتا لئی 1675 وچ ات ہنسک حالات وچ گورو تیج بہادر جی دے کٹے ہوئے سیس نوں دلی توں اند پور لجان لئی اک ٹھوس پیر ناسن۔ 'رنگھریٹے گورو کے بیٹے' (رنگھریٹے، اچھوت، گورو دے اپنے پتر ہن) دا اچارن کر دے ہوئے۔ جیتا اک نڈراتے دلیر سکھ یودھا نکلیا سی جس نے اپنے آپ نوں دسویں گورو نال اپنا پیار کیتا سی کہ اسنوں اس دے اپنے چار صاحبزادیاں توں علاوہ 'پنجواں صاحب زادہ' (پنجواں پتر) گھوشت کیتا گیا سی۔ ایہہ 1699 وچ خالصہ ساجنا سمیں سی جدوں اس دا نام جیون سنگھ رکھیا گیا سی۔ اسنے گورو گوہند سنگھ جی دے جیون دوا لے اک مہانکاؤ 'سری گر کتھا' لکھی۔ اوہ 1704 وچ چمکور وکھے مغل فوجاں نال بھیانک لڑائی وچ ماریا گیا سی۔

سکھ دھرم دیاں قطاراں وچ شامل ہون والے دلتاں دی سکھیا تمک طاقت دا اندازہ گورو گوہند سنگھ دی فوج وچ اوہناں دی موجودگی توں لگایا جاسکدا ہے اتے اوہناں وچوں کجھ گورو گوہند سنگھ دے 52 درباری کویاں دا حصہ وی سن۔ جویں گورو صاحبان نے سارے سکھاں لئی کھلے اکھراں دے دروازے کھول دتے سن، بہت سارے دلتاں نے قلم پھڑی سی۔ گورو گرنتھ صاحب دی اک کاپی (پیر) کیسر سنگھ روداسیا دوارا 1774 وچ لکھی گئی سی۔ ایہنا کہ اٹھارویں صدی دے ادھ تک جدوں مغلاں دوارا لگاتار ظلم کیتے جان دے سن، سکھاں نے اپنے آپ نوں پنج دالاں (یودھا جتھے) وچ سنگٹھ کیتا سی۔ ایہہ پیر سنگھ رنگھریٹا دی کمان ہیٹھ پوری طرحاں مذہبی/رنگھریٹا دال نال بنی ہوئی سی جس کول 1300 گھوڑ سوار سن۔ ذرا سوچو کہ دلتاں نے سنگھاں

دے اپنام اپنائے، کھتری/راجپوتان دی رکھیا کیتی۔ تہانوں اپ-مہاندیپ وچ سمانتر نہیں مل سکدا۔ اٹھارھویں صدی دی دلت پڑویا کھیا، وستھار نال دلیل دیندی ہے کہ کوئیں بیر سنگھ رنگھریٹادی ودھ رہی کھتی دا انت جاتیوادی سکھ آگواں دی غداری٪ نال ہويا۔

دلتاں دی موجودگی اتے سکھ لہروچ بھاگی داری٪ دا ثبوت فارسی سروتاں توں پراپت ہويا ہے جو ساری اٹھارویں صدی لئی کافی سکھیا دانک ہے۔ بھاویں کہ اوہناں دی کھتی وچ کافی کمی آئی ہے، دلت سکھ ساریاں مثلاً اتے رنجیت سنگھ دیاں لڑائیاں وچ سپاہی اتے لڑاکو وجوں جاری رہے۔ رنجیت سنگھ دے راج دوران اوہا بے وی اجیہی سستھتی وچ سن کہ اوہناں نے 1826 وچ ہر مندر صاحب کمپلیکس وچ 'مذہبی سنگھاں دا بنگا' (دلتاں دا آرام ستھان) بنوایا۔ ترنٹارن دربار صاحب وکھے وی مذہبیاں نے اپنا بنگا بنوایا۔ رنجیت سنگھ دے راج دوران ہر مندر صاحب اتے ہور گوردواریاں دا کنزول مہنتاں نے ہوئی۔ ہوئی اپنے قبضے وچ لے لیا۔ اس توں بعد، سکھاں دیاں دھارمک سنستھاواں اتے براہمنوادی سناٹن سکھاں دا پورا کنزول دیکھن نوں ملدا ہے۔ دربار صاحب کمپلیکس وچ خالصہ دلت سکھاں دا داخلہ صرف اک گھنٹے تک سمیت رہا؛ اوہناں نوں پاؤن استھان 'وچ داخل نہیں ہون دتا گیا اتے اوہناں دا پرشاد وی نہیں لیا گیا۔ 12 اکتوبر 1920 نوں امرتدھاری دلت سکھاں دا اکٹ سوہ، جیہناں نے 1907 وچ خالصہ برادری دے بنر پیٹھ اپنے آپ نوں سنگٹھت کیتا سی، خالصہ کالج، امرتسر دے کچھ پروفیسراں دے نال، دربار وچ کڑاہ پرشاد بھیٹ کرن لئی اک دھارمک جلوس وچ جلیانوالا باغ توں مارچ کیتا۔ صاحب۔ اس نال ہنگامہ ہو گیا اتے ہیڈ گرنٹھی نے شروعاتی انکار توں بعد پرشاد وٹ دتا۔ پھر پارٹی نے ارداس لئی اکال تخت ول مارچ کیتا پر پجاری گھبرا کے جھج گئے۔ اس سارے ناکی اندولن نے امرتسر دے ڈپٹی کمیشنر نوں اگلے دن تن دھراں دی میٹنگ بلاؤن لئی مجبور کر دتا۔ پجاری نہیں آئے اتے اس انوسار سکھ معاملیاں دی دیکھ-ریکھ لئی اک کمیٹی بنائی گئی۔ اس نال پنجاب بھر دے سکھاں وچ اک صدمہ پیدا ہو گیا اتے اس لئی 15 نومبر 1920 نوں شرومنی گردوارہ پر بندھک کمیٹی دی

ستھپنا کیتی گئی جس نے اگے اکالی پارٹی دا گٹھن کیتا اتے گوردواریاں نوں بھر شٹ مہنتاں دے چنگل توں آزاد کرواؤن لئی اک لہر چلائی۔ اخیر سرکار نے 1925 وچ گردوارہ ایکٹ پاس کیتا۔

اس طرحاں 'ذات' اتے 'چھوت-چھات' نے انھیویں اتے ویہویں صدی وچ سکھاں نوں ڈونگھائی نال پیڑت کیتا سی۔ اٹھارھویں صدی دے دوجے ادھ وچ سناتن سکھ دھرم، جو براہمنواد اتے سکھ دھرم دا ودھیا مشن سی، داہولی-ہولی ابھار ہویا، جس نے انھیویں صدی دے انت وچ اک بھیڑاروپ دھارن کر لیا سی۔ رنجیت سنگھ دے راج دی ستھپنا توں ہی سکھ دھرم دے براہمنیکرن دا پتہ لگایا جاسکدا ہے۔ رنجیت سنگھ دی فوج وچ اک یورپیئن سپاہی ہینری سٹینباک نے اس پر بھاولی اکٹ نزدیکھن کیتا: "رنجیت سنگھ دوارا غیر-زمیوارانا کھتی دی دھارنانے، کجھ حد تک، خالصے دی کھتی نوں تباہ کردتا۔" (سٹینباک، 1846, 151) کہ رنجیت سنگھ دے سیمیں دوران سکھ پر تھاواں وچ ہندو ریتی رواجاں دا پرچلن سی، اکٹ ہور یورپیئن یاتری بیرن چارلس ہیوگل دوارا 1836 وچ دیکھیا گیا سی، جس نے نوٹ کیتا سی کہ "دھر مواد وچ آدھارت ہر دوجے دھرم دی طرحاں، سکھاں دا وشواس ہے۔ پہلاں ہی وگڑیا؛ مورت پوجا اتے جاتاں دا بھید ہولی-ہولی اوہناں دیاں مول سنستھاواں دوارا دتے گئے اپدیشاں دی تھاں لے رہا ہے۔" (ہگل، 1845, 283) اتھوں تک کہ امرتسر داہر مندر صاحب، سکھاں داکمہ، براہمنوں دے ہتھوں وچ کھسک گیا، جیہناں نے اس دے گھیرے وچ غیر-سکھ پر تھاواں نوں لاگو کیتا۔ دربار صاحب وچ مورتیاں رکھ دتیاں گئیاں سن اتے دلتاں نوں سرور وچ اٹھان کرن توں روکیا گیا سی۔

کیونکہ 'ذات' اتے اس دے نتیجے وچوں انکھی ورتارا 'چھوت-چھات' براہمنواد دی وچاردھارا دے مول سدھانت رہے ہن، کسے وی ویکیتی، سنگٹھن جاں وچاردھارا اتے سوال اٹھاؤندے ہوئے اس نوں ہمیشہ دشمن وجوں دیکھیا گیا اتے چنوتی نوں ختم کرن لئی سارے یتن کیتے گئے۔ بھگت لکشمی سنگھ (1863-1944)، اکٹ سکھ ودوان اتے بدھیجیوی نے دیکھیا کہ سکھ راج دی ستھپنا توں بعد سکھ دھرم داہولی-ہولی ہندو کرن ہو گیا سی۔ ایچ جاتی دے ہندواں نے نویں کھتی نال صلح-صفائی لئی اگے ودھیا

سی اتے اکت سمجھوتہ پر بھارت ہو یا سی جس نال سکھاں نے اپنا 'انقلابی پروگرام' تیاگ دتا سی۔ سکھ دھرم اپنی دکھری پہچان گواؤن لگا۔ خشونت سنگھ سدھے طور 'تے سویکار کردا ہے کہ "سکھ دھرم وچ پرورت اچھوت ویاہتا گٹھجوڑ دے ادیشاں لئی اکت باہری ہی رہے... اتے اچّ ذاتیاں دے سکھاں نے اچھوت سکھاں نال کھانا کھان توں انکار کر دتا اتے پنڈاں وچّ اوہناں لئی وکھرے کھوہ مہیا کروائے گئے۔" (سنگھ، 1953، 45-46) ہن چھوہن دے لائق نہیں، اک وار پھر نویں 'سمانتا وادی' سکھ دھرم دے حاشیے 'تے سٹ دتا گیا ہے۔ دھرم وچّ نویاں اچیاں ہوئیاں کھیتی پردھان جاتاں دی سیاسی اتے آر تھک جماعت نے دلتاں دی مزدوری دی آبھاسی مکت پورتنی لئی 'ذات' اتے 'چھوت-چھات' نوں ہتھاں دے اوزار وجوں ورتیا، جیہناں نوں بے بس کر دتا گیا سی کیونکہ پرکھ ذاتیاں وی اوہناں نوں اس دے کھیت توں باہر کرن لئی آئیاں سن۔ دھارمک سنسٹھاواں اوہناں نوں 'صاف' پوتر ستھاناں توں وی دور رکھن لئی 'اپو تر ذات' دا کلنگ ورتیا جاندا سی۔ دلتاں نے دھرم اتے راجنیتی وچّ جو کجھ حاصل کیتا سی، اوہ آر تھکتا وچّ گواچ گیا، سمانتا وادی دشواس دے نویں سندربھ وچ۔ ایہہ دھرم پنجابی دلت سکھاں لئی کیول اکت تسلی بن کے رہ گیا کیونکہ سکھ دھرم اتے اتھاس وچّ اوہناں نے جو مان اتے سویمان مانیا سی، اوہ اجو کے سمیں وچّ لٹیا گیا۔

سکھاں دے سریر دی راجنیتی نوں پر بھارت کرن والے اس دائرس دے باوجود، سانوں اکت ہور کھیتروں دھیان دینا چاہیدا ہے جتھے سکھ دھرم نے دلتاں دے جیون وچّ مہتو پورن بھومکا نبھائی سی۔ اوہناں دا سماجک اتے راجنیتک شکستیکرن اوہناں دی ساجتک رچنا تمکنا اتے تن صدیاں دیاں پر اپتیاں توں جھلکدا ہے۔ ستارھویں صدی دے انت وچّ بھائی جیتا جی دے مہانکاؤ 'سری گر کتھا' دا ذکر پہلاں ہی کیتا جا چکا ہے۔ دوجے دلت کوی سنت وزیر سنگھ (1790-1859) نے 'برہمگیا نی' دا درجہ پر اپت کیتا اتے دارشنتک اتے سبھیاچارک کویتا دی رچنا کیتی۔ اسنے اچّ جاتی دے پنج کوی چیلیاں سمیت اپنے پیروکاراں وجوں بہت سارے لوکاں نوں آکرشت کیتا۔ اوہناں وچوں اکت نورنگ دیوی پنجابی دی پہلی عورت کوتری ہے، جس نوں اس دی سکھلائی ہیٹھ تیار کیتا گیا ہے۔ اگلادلت بدھیجیوی لیکھک گیانی دت سنگھ (1852-1901) اکت کوی، ادھیپک، داد-ووادکار، پترکار،

بھاشن کار اتے اتنا ہی سکھ مشنری وجوں ابھریا جو سنگھ سبھا لہر دا تھمھ بنیا۔ اسنے اپنی موت تک خالصہ اخبار دا سپادن کیتا اتے پنجاہ توں ودھ کتاباں چھڑیاں۔ لائبریری وچ اک نیتا ہون دے باوجود وی اوہ اپنے ساتھی اتے انویائی سکھاں توں چھوت-چھات دے پر تکھ اتے گپت حملے توں بچ نہیں سکيا۔ دنیا سنگھ عارف (1894-1946) جو پنجابی، اردو، فارسی، عربی اتے سنسکرت بھاشاواں وچ مہارت حاصل کرن لئی آیا سی، اپنے سمیں داسبھ توں پرسدھ بدھیجوی کوی سی۔ اس دیاں چار کاؤپنتکاں تن لپیاں وچ پرکاشت ہوئیاں اتے جس کم نے دنیا سنگھ نوں پنجاب دی چوڑائی اتے چوڑائی راہیں گھر-گھر وچ نام دتا، اوہ سی زندگی بلاس جو 1916 وچ پورا ہويا۔

سکھ تجربہ سانوں سکھاؤندا ہے کہ صرف اک سامتا وادی سماجک دوستھانوں بناؤن لئی ایہہ کافی نہیں ہے۔ لڑپوار وچاراں دے ایر کھالو مورچیاں دے حملیاں اتے زرنتر نظر رکھنا اتے آزادی، برابری اتے بھائیچارے دیاں سرحدیں دی راکھی کرنا ودھیرے مہتو پورن ہے تاں جو لا بھال نوں دشمن طاقتاں دے حملے توں سرکھیت رکھیا جاسکے۔ غلبے اتے شوشن دے براہمنوادی سنداں نوں کسے جماعت جاں ذات دے نہت ہتیاں لئی ویشیش کھچھ ہندی ہے جو اپنے آپ وچ اپنی اپری سماجک گتیشیتا وچ اک نویں دھرم جاں وچار دھارا دا لایکھکاری ہو سکدا سی۔ ایہہ نویں جماعت اس دھرم دے پرتیکاں نوں برقرار رکھیاں ازمائیں گئے سنداں اتے رنیتیاں نوں تیزی نال اپنا سکدی ہے جس نے اوہناں نوں آزاد کیتا سی۔

حوالے:

- آرچی، زرنجن، رنگھریٹیاں دا اتھاس (آدی کال ٹن 1850 تک)، بھاگ پہلا، امرتسر: ساہت گھر، 1993
- اشوک، شمشیر سنگھ، مذہبی سکھن دا اتھاس (مذہبی سکھاں دا اتھاس)، امرتسر، دو جاسن شو دھت سمپادک۔ 2001
- بالنٹائن، ٹونی، ایڈ. سکھ اتیت دے ٹیکسٹ: نیو ہسٹوریکل پرسپیکٹوز، نویں دلی: آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، 2007
- ڈسل، اینزک، فلاسفی آف لبریشن (ایکلینا مارٹینیز اتے کرشٹین مور کوو سکی دوارا انوادات)، اوربس بکس: میریکنیل، نیویارک، 1985
- گنڈیونڈ، گیانی نشان سنگھ، شہید بابا جیون سنگھ: جیون، رچناتے وکھیا، امرتسر: بھائی چتر سنگھ جیون سنگھ، 2008
- گریوال، جے. ایس.، سکھ پر مرادی ویاکھیا، دلی: منوہر، 1998
- ہنس، راج کمار، "دلت سٹڈیز وچ دلت سکھ اتھاس دی سمجھ"، رامنا رائن ایس. رات اتے کے. ستیانارائن دوارا سمپادت، ڈیوک یونیورسٹی پریس: ڈرہم اتے لنڈن، 2016، 51-131
- ہیوگل، بیرن چارلس، ٹریولز ان داکشمیر اینڈ پنجاب جس وچ سرکار دا خاص لیکھا جو کھاتے سکھاں دے چتر، ٹی. آر. میجر ٹی. بی. جاروس، دلی دوارا جرمین توں: گھٹ قیمت پرکاشن، 2000 (پہلا پٹ 1845، لنڈن)
- جیسپر، جیمس ایم، "رننٹیک حاشیے، بھاوناتمک حاشیے۔ کلنٹک پچھاناں دی دہدھا"، دیبل کے سنگھ روئے، ایڈ. اوڈس دے خلاف پچنا: اکٹ گلوبلائزنگ ورلڈ وچ حاشیے، تے، نویں دلی: منوہر، 2012
- میکلیوڈ، ڈبلیو. ایچ.، "سکھس اینڈ کاسٹ"، ٹونی بالنٹائن، ایڈ.، سکھ اتیت دے ٹیکسٹ: نیو ہسٹوریکل پرسپیکٹوز، نویں دلی: آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، 2007
- اومان، جون کیمنپیل، کلٹس، کسٹمز اینڈ اندھو شواس آف انڈیا، دلی: ویشال پبلیشرز، 1972 رپرنٹ (پہلا پرنٹ 1908)

پوری، ہریش کے، "سکھ بھائیچارے وچ انوسوچت ذاتیاں: اک اتہاسک پریکھ"، آر تھک اتے سیاسی ہفتہ واری، دول، 38، ن۔

26 جون، 28 جولائی، 4، 2003

سنگھ، بھگت لکشمی، آتمکھتا، گنڈا سنگھ دوارا سمپادت، کلکتہ: سکھ کلچرل سینٹر، 1965

سنگھ، بلدیو، پنجواں صاحب زادہ، لدھیانہ: چیتنا پراکاشن، 2005

سنگھ، خشونت، سکھس، لنڈن: جارج ایلن اینڈ انون لمیٹڈ، 1953

سہہمنیک، ہیزری، د پنجاب: سکھس دے دیش دا سکھپ لیکھا، کراچی: اوپوپی، 1976 (اصل وچ 1846، لنڈن وچ پراکاشت)

امیر وئے، جے۔ پی۔ ایس۔، رلیجن، سول سوسائٹی اتے راج: سکھ دھرم دا ادھین، دلی: آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، 1996

وردی، ایس۔ ایل۔، پنجاب د ادلت اتہاس (1901-2000)، پھگواڑا: دلت ساہت اکادمی، پنجاب، 2000

وڈیسٹر، جون سی۔ بی۔، "دلت سکھ: اے ہسٹری؟" ٹونی بالینٹائن، سنپادنا وچ، سکھ اتیت دے ٹیکسٹ: نیو ہسٹوریکل پرسپیکٹوز،

نویں دلی: آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، 2007، پنہ 132-154

ਡਾਕਟਰ: من موہن پنجابی دے کوی، ناول کار، آلوچک اتے بھاشا وگیا نی ہن۔ اوہناں دا جنم 14 جولائی 1963 نوں امرتسر دے کھے ہو یا سی۔ اتے امرتسر دے ڈی. اے. وی سکول اتے خالصہ کالج، امرتسر توں گریجوایشن کیتی۔ اسنے گورو نانک دیو یونیورسٹی، امرتسر توں پنجابی وچ ماسٹر ڈگری اتے ایم. پھل کیتی۔ اسنے دسم گرنتھ اتے اپنی ڈاکٹریٹ دی پیروی کیتی جس وچ 10 ویں سکھ گورو، گورو گوہند سنگھ دی متھما سک کویتا درج ہے۔ 1996 اتے 2015 وچ، اوہناں دے پینچھٹی تھیس دی اک پتک 'دسم گرنتھ وچار مٹھ روپنتر' پرکاشت ہوئی۔

اسد اپہلا ناول 'نروان' 2011 وچ رلیز ہو یا سی اتے بعد وچ اسد ہندی اتے انگریزی وچ انوواد کیتا گیا سی۔ اسنوں 2013 وچ اس دے ناول 'نروان' لئی ساہت اکادمی پر سکار نال سمنانت کیتا گیا سی۔ اسد انوواں ناول 'سج گپت مہہ آسن' 2021 وچ پرکاشت ہو یا سی۔

اس دے ہن تک پنجابی وچ اتے دو ہندی وچ کویتاواں دے نوں سنگریہہ ہن۔ اس دے کریڈٹ وچ ساہتک آلوچنا، ساہت دے درشن، بھاشا وگیاں اتے ارتھ-وگیاں دیاں 11 پتکاں ہن۔ اس نے اپنی ساہتک رچنا توں علاوہ نیشنل بک ٹرسٹ، دلی لئی انگریزی توں پنجابی وچ تن پتکاں دا انوواد وی کیتا ہے۔ اسنے پنجابی اکادمی دلی لئی اک پنجابی نائک دا انگریزی وچ انوواد کیتا ہے کیونکہ اسنے اک پنجابی نائک دا پنجابی توں انگریزی وچ انوواد وی کیتا ہے۔

اسنے گورو نانک دیو جی دے 550 ویں پرکاش پر ب موقعے گہائی وچ آجوت سیمینار دے پیراں اتے کاروائیاں 'تے گورو نانک دیو: وارتمان پرپیکھ اے پر سنگلتا پستک داسنکلن اتے سمپادن کیتا ہے۔ ایہہ پستک ساہت اکادمی ولوں 2022 وچ پرکاشت کیتی گئی ہے۔

2013 وچ اس دے ناول 'نروان' لئی ساہت اکادمی پرسکار توں علاوہ، اس نوں 2020 وچ پنجاب سرکار ولوں شرومنی پنجابی ساہتکار پرسکار-2020 سمیت وکھ-وکھ پرسکاراں اتے سنماناں نال سنمانت کیتا جا چکا ہے۔ اوہ نیمت طور 'تے سیمیناراں، سمپوزیمماں، کوی درباراں اتے کانفرنساں وچ شامل ہوئے ہن۔

من موہن

ایچ. نمبر 1562, سیکٹر 33-ڈی

چنڈی گڑھ

موب: 82839-48811, 52946-098682

ای۔ میل: mmsingh_63@rediff.com

پنجابی سبھیاچار دے سبالٹرن کچھ

ڈاکٹر: من موہن

سبھیاچار اپنے آپ وچ بہت ہی وصال اتے ویاپک ارتھاں دا دھارنی شبد ہے۔ سبھیاچار دے ویاپک ارتھاں دا سبندھ منکھی بدھی، سبھا اتے منوریتاں نال جڑیا ہویا ہے۔ سدھارن شبد اں وچ سبھیاچار توں بھاؤ کسے و شیش بھوگو لک کھیت وچ اکٹھے رہ رہے لوکاں دی جیون جات توں ہے۔ اس وچ اوہناں دارہن سہن، رسماں رواج، قدراں قیمتاں، پہراوا اتے کلارچیاں آدی سبھ کچھ شامل ہندا ہے۔ اس سارے پہلو ہی سبھیاچار دے انگ ہندے ہن۔

مانوگیکیاں انوسار سبھیاچار منکھ دوارا بنایا گیا و اتادورن (eco system) ہے جس وچ اس سبھیاچار دے بندے وچر دے اتے ودھار کردے ہن۔ اس وچ منکھ اپنیاں لوڑاں نوں پورا کردا ہویا گناں، عاداتاں اتے پریتاناں نوں سکھدا ہے۔ اس لئی سبھیاچار دا سبندھ ایسے مانوی تئاں نال ہے جسڑے منکھ نوں سبھتک بناؤندے ہن۔ انگریزی بھاشا وچ سمانار تھک شبد 'کلچر' منیا گیا ہے جو لاطینی بھاشا دے 'Cults' توں پھرانسیسی بھاشا راہیں انگریزی وچ آیا ہے۔ اتھے اسدا شبدک ارتھ و شیش پرکار جاں وستھار ہون توں بھاؤ ہے کہ سبھیاچار منکھ دے جیون وکاس دا آدھار ہے۔ سبھیاچار دی پرہبھاشا دیندے ہوئے ای. بی. ٹائیلر اپنی کتاب 'Primitive Culture' وچ پنہ اک 'تے کہندا ہے: 'سبھیاچار اوہ جٹل سموہ ہے جس وچ گیان، و شواس، کلا، نیتکتا، قانون، ریتی رواج اتے ہور سبھ سمرتھاواں اتے عاداتاں آجانیاں ہن، جسڑیاں منکھ سماج دے ممبر ہون دے ناطے گرہن کردا ہے'۔

ایہہ سپشٹ ہے کہ سبھیاچار گرہن کیتا جاندا ہے بھاؤ ایہہ منکھ نوں جیو و گیانک ورثے 'چوں نہیں ملدا۔ منکھ اس نوں سماج دا حصہ بن کے ہی گرہن کردا ہے۔ اس سمجے جیون دے سارے کچھ شامل ہندے ہن۔ اصل وچ سبھیاچار اک جٹل اتے اکجٹ

سٹم ہے جس وچ کسے منکھی سماج دے نسچت اتہاسک پڑا اتے پرچلت قدراں قیمتاں اتے اوہناں نوں پرگٹ کردے منکھی وواہاراں دے پیٹرن، پدارتھک اتے بودھک پرگٹاؤے قائم ہندے ہن۔ اتھے نسچت اتہاسک پڑا داتھ کوئی ستھر جاں کھڑوت دی اوستھا نہیں، سگوں سمیں دی اجیہی اکائی ہے جس دے دوران پردھان قدراں قیمتاں اتے اتے منکھی وواہاراں دے پیٹرن کافی حد تک اکو ہی رہندے ہن۔ سمیں دی ایہہ اکائی دہاکیاں توں لے کے صدیاں تک پھیلی ہوئی وی ہو سکتی ہے۔

انجھ سبھیچار اک سوخم، جٹل اتے گنجھل دار۔٪ ورتارا مینا جاندا ہے۔ ہر سبھیچار وچ وبھن لچھن ہندے ہن۔ ایہناں لڑناں وچ وبھنتا ہندے ہوئے وی اکجنتا ہندی ہے۔ سبھیچار اک اجیہی پرہندھکی اکائی ہے جس دے وبھن بھاگ آپس وچ بدلے وی رہندے ہن تے جیونت سروپ دھارن وی کردے پرتی ہندے ہن۔ اس لئی سبھیچار نوں وبھن پرہندھاں اتے وواہاراں اتے ورتاریاں دا سنگٹھن کیہا جاندا ہے۔

پنجابی سبھیچار دا سبالٹرن کچھ سمجھن توں پہلاں سبالٹرن دی سدھاتک سنکھپنا نوں سمجھنا ضروری ہے۔

گائتری چکرورتی سپیواک دی سبالٹرن سٹڈیز نوں وکست کرن وچ وڈا یوگدان ہے۔ سن 1985 'چ آئی کتاب 'Can Subaltern Speaks'? نال سبالٹرن شبد نوں اکادمک اتے سائیک جگت 'چ پرکھتا ملی۔

The term 'Subaltern', means the people "of inferior rank and status". In critical theory and postcolonialism, subaltern refers the populations that are socially, politically and geographically outside the hegemonic power structure of the colony and colonial homeland. Subaltern classes may

include peasants, workers and other groups denied access to hegemonic power.

"History told from below" دی ویاکھیا کردا سبالٹرن شبد اطالوی مارکسوادے چنٹک انتونیو گرامشی دی سبھیاچارک غلبے (cultural hegemony) دیاں لکھتاں وچوں لیا گیا ہے۔ ایہہ شبد اوہناں دھراں لئی ورتیا جاندا ہے جیہناں نوں سماج دی راجنیتک اگوائی دیاں ستھاپت بنتر ااتے ستاسر چناواں وچوں گھٹا دتا جاندا ہے۔ انجھ سماج وچ ایہناں دھراں دے لوک بولینے ہندے ہن جاں بول سادھنا توں ایہہ وروے رہ گئے ہندے ہن۔

سبالٹرن دھراں وچ کسان، آدواسی کبیلائی لوک، عورتاں ااتے دوجے ہور ہاشیاگت لوک شامل ہندے ہن جیہناں دی غالب ستا (werhegemonic po) تک پہنچ نہیں ہندی۔ اتہاسک طور 'تے دیکھیاں سبالٹرن ادھنین اپنے آپ نوں بولن توں وروے رہ گئے لوکاں دے ادھنین ہن۔ سبالٹرن ادھنیناں بیٹھ نویں طرحاں دی لکھتاں نوں شامل کیتیاں گئیاں۔ اس وچ ایہناں سبالٹرن دھراں نوں اپنے دکھ، پیڑاں، غصے گلے ااتے انوبھواں نوں بولن/پرگٹاؤن دا موقع دتا گیا جس توں ایلیت اتہاسکاراں نے ایہناں دھراں نوں ونچت رکھیا۔ سبالٹرن چنٹکاں نے انجھ اک وکلی اتہاس لیکھن دا کارج آرنجھیا جس وچ اتہاس دی دشا بیٹھاں توں اپر ول ہے۔ ایہناں وچ کساناں، عورتاں، دلتاں ااتے ہور ہاشیاگت ہونداں دی کھتی شالی حاضری ہے۔ اتر بستیوادے سمیاں وچ سبالٹرن ادھنیناں 'چ اتہاس ااتے ساہت نال سبندھت کئی لکھتاں سامنے آئیاں۔ انجھ سبالٹرنی ساہت وچ پر بھاوی چوکھٹا بن ابھریا جدوں سماج دیاں ہاشیاگت دھراں کول اپنے کوئی بول (Voice) نہیں ہے۔

سبلاٹرن لکھتاں خاص کر کے وشو ساہت وچ مکھ وڈھ ادوں پئی جدوں گاتری چکرورتی سپیواک دی کتاب 'yranigami Maps' دا انگریزی انواد آ یا جسٹون وڈی اتر بستیواد چنٹک منیا گیا۔ اسدا سماجک یتھارتھ دے تھیمیاں اپر جویں ذات، آدواسی قبیلیاں دیاں گنجھل دار۔٪ اتے تناؤیکت سنگھرشاں دی وشوی گلوب اتے نقشہ نویسی کیتی گئی۔

پنجاب گنبدھ کھیتی سنکٹ وچ پھسیا ہویا ہے اسے کر کے پنجاب دے سبھیاچار دی مکھ ہوند کساناں وی سنگھگست ہے۔ پر پنجاب دا کھیتی سنکٹ محض کھیتی سنکٹ نہ ہو کے واناورن، پانی اتے صحت سنکٹ وی ہے جو کل ملا کے پنجابی سبھیاچار دا سنکٹ بن چکیا ہے۔

ہرے انقلاب توں پہلاں کھیتی وچ پنڈ، پر کرتی اتے پر شرم اتے پیداوار اک سانجھے ڈھانچے 'چ سزچت سن۔ کسان نوں کھیتی لئی پیداوار دیاں لوڑیں دیاں وستاں، سند، کھاداں اتے ہو کر کرتی سہولتاں پنڈ دے پر میراگت آر تھک ڈھانچے وچوں ہی پراپت ہو جاندیاں سن۔ کھیتی لئی اوہ پنچ اپنی فصل وچوں ہی بچا لیندا سی۔ کھاد اوہ اپنے پشواں دے گوہے دی روڑھی توں لے لیندا سی۔ پانی اوہ کھوہاں، قدرتی سروتاں جاں نہراں توں لے لیندا سی۔ سنداں دی زمر آ پورتی بھاؤ بنوائی، رکھ رکھائی اتے مرمت اوہ سپی سبندھاں (ترکھان، لوہار، جھیر، نائی، چمار آدی) توں کردا سی۔ کرت دی آپورتی اوہ اپنے سیری سبندھاں وچوں کردا سی۔ اس سارے نویش وچوں جدوں فصل تیار ہو جاندی سی تاں اوہ پنڈ دیاں لوڑاں پوریاں کرن بعد اپنا دن منڈی وچ آڑھتیے جاں شہوکار کول لے جاند اسی۔ انجھ کھیتی اتے صرف کسان ہی نہیں بلکہ مدھلیاں جاتاں دے نال نال پیٹھلیاں/سبلاٹرن جاتاں وی اس ارتھ چارے وچ بجھیاں ہوئیاں سن بھاؤ کھیتی پنڈ دا سانجھا دھندا سی۔ پنجابی سبھیاچار وچ ایہہ انتر سبندھت اتے انتر زردھارت آر تھکٹا سانجھے سپیواک اتے سماجک۔ ستا سبندھاں وچ بجھی ہوئی سی

ہرے انقلاب توں بعد ایہہ سسٹم تڑک گیا۔ فصل کچے مال دے روپ وچ منڈی 'چ جان لگ پئی۔ پنڈ دی پر میراگت اپنا دن پر نالی نوں منڈی نے وسٹھاپت کر دتا۔ ہرے انقلاب راہیں کسان نوں تاں فصل اپنا دن دے نویں مشینی اتے مکینیکی ڈھنگاں نال تاں

نہیں کر لیا پر پنڈ دا پر مہرک ار تھ چار اتو کن کارن مدھلا تے بیٹھلا/ سبالٹرن ورگ دی سماجک، آر تھک اتے سبھیاچارک سستھتی ڈول گئی۔ اسدی آواز تاں نر نتر دھیمی ہونی ہی سی اسدی ہوند سبھیاچارک ہولی ہولی منچ توں مٹن لگی۔ ساریاں سپی جاتاں ہن مزدور بن گئیاں۔ چھوٹی کساناں بے زمینی ہو کھیت مزدوراں 'چ بدل گئی۔ پنڈ دا شہراں ول پلان آرنبھ ہو گیا۔ ہن پنڈاں توں مزدوراں دی نوی سبالٹرن جماعت ہیڑاں دے روپ 'چ اپنی کرت ویجن لئی روز شہراں ول کوچ کردی ہے۔ کسان نوں فصل دے گھٹ منافع والے کماں تک سمیت ہون کارن باقی ذات برادریاں دی اس توں پر بھاوت ہوئیاں ہن۔ مدھ ورگی کشان پر یو اراں نوں چھڈ باقی ساریاں ذات برادریاں ہاشیاگت ہو گئیاں۔ ایہہ حاشیہ 'تے ہی نہیں گئیاں بلکہ مون/ بولہینیاں وی ہو گئیاں۔ بے زمینے/ چھوٹے کسان، شلپی۔ کرتی جاتاں بولہینیاں ہون دے نال نال ستاسر چنداواں وچوں وی باہر ہو گئیاں۔ ایہناں نے دھناڈھ کساناں دی اگوائی وچ پنجاب دے ستا سنگھرشاں دا ساتھ دتا پر اس دھناڈھ کساناں نے انتونیو گرامشی دے ہیجمنی دے سنکپ دے الٹ ایہناں نوں اپنے ہتاں لئی ورتیا تے ورت کے سٹ دتا۔ گرامشی انوسار ہیجمنی ادوں ستھاپت ہندی ہے جدوں کوئی قابل دھر دوجیاں دھراں نوں اپنے نال جوڑا تے حمایت حاصل کر ستا ستھاپت کردی ہے۔ اجیہا کرن لئی بھارو جماعت سبالٹرن دھراں نوں اتے کمزور جماعتاں اپر اپنی چودھر ستھاپت نہیں کردی سگوں اس دے الٹ اجیہے بویدھک اتے نیتک سدھار پیدا کردی ہے جیہناں دا منور تھ و بھن دھراں دے وچار دھارک ڈھانچیاں نوں توڑ کے ادھناں دے روپا مٹرن راہیں سانجھی لوک پروان تے پرچلت سموہک اچھا دازمان کردی ہے۔

ہرے انقلاب نال آئے فصلی چکر نے گنبھر سکھٹ کھڑا کیتا ہے۔ اج پنجاب اپنیاں خراکی لوڑاں واسطے وی آتم زبھر نہیں رہا۔ دالاں، خراکی تیل تے کئی اناج باہروں منگوارا ہے۔ 1975-76 'چ جھونے بیٹھ رقبہ 5.67 لکھ ہیکٹیئر سی، استوں ودھ رقبہ اس سمیں کی بیٹھ 5.77 لکھ ہیکٹیئر اتے کپاہ بیٹھ 5.80 لکھ ہیکٹیئر سی۔ سورج مکھی 1990 وچ اک لکھ ہیکٹیئر ہن صرف 6 ہزار ہیکٹیئر رہ گیا۔ 1961-62 وچ چھولیاں بیٹھ رقبہ 8.52 لکھ ہیکٹیئر سی جو ہن 5 ہزار ہیکٹیئر دے قریب رہ گیا۔ پنجاب

اپنی لوڑ جوگی منگچھلی وی پیدا نہیں کر رہا۔ موجودہ کھیتی وچ تبدیلی لئی پہلا کارج قدرتی پیداواری علاقے دی پہچان کر کے سٹھانک لوڑاں سٹھانک زمین توں ہی پیدا کیتیاں جاسکں۔ ہرے اکلاب والے کھیتی ماڈل اتے موجودہ وکاس ماڈل نے روزگار دے موقعے بہت گھٹا دتے ہن۔ روزگار لئی کھیتی آدھارت صنعت دی ضرورت ہے پہلاں دم توڑ چکی کھیتی آدھارت صنعت توں سکھن دی ضرورت ہے۔ کھیتی آدھارت صنعت لئی راکھویں اتے یقینی منڈی ضروری ہے۔ ایہہ صنعت سہکاری کھیت لئی راکھویں ہووے۔ کرپوریٹ نال ٹا کرے وچ اسدا ٹکنا سنبھو نہیں۔ کھیتی آدھارت پروسیسنگ دیاں بہت سمجھاوناواں ہن۔ اس نال جتھے مالیا اکثر ہووے گا اتھے روزگار دے موقعے ملنگے اتے نال نال منڈی وی وکست ہووے گی۔ موجودہ کھیتی نے صحت اتے واناورن داسکٹ وی پیدا کیتا ہے۔ ہرے انقلاب والی سمجھ کرت آدھارت کھیتی نوں مشکل مندی ہے۔ لگاتار مہنگی مشینری اتے خرچ کیتا جا رہا ہے۔ کرت آدھارت کھیتی نوں اوکھی مشکل دی بجائے کم دے موقعیاں وجوں دیکھیا جان چاہیدا ہے۔ ددھ کھیتی لئی سٹھانک پشواں اتے نولیش کرنا چاہیدا ہے۔ بہت وڈی پدھر اتے چھوٹی کسانیاں بے زمینے ورگ 'چ تبدیل ہون جا رہی ہے۔ چھوٹی کسانیاں نوں بچاؤن لئی زمیناں دی طر مرہبندی ضروری ہے۔

ہرے انقلاب نال پنڈ دا پیداواری ڈھانچہ ہی نہیں برباد ہو یا اس دی سماجک اتے سبھیاچارک پہچان وی پردوشٹ اتے پرورت ہوئی۔ کپاہ دی کھیتی ہی لے لو۔ کپاہ دی چگائی، پنجائی، کتائی، رنگائی، بنائی سلائی، کڈھائی آدی تکت سارا کجھ پنڈ دی اپتادنی پر نالی نال جڑیا ہو یا سی۔ اس نال ہی سبھیاچارک تہ جویں لوک گیت۔ سنگیت، ترنجن، کلا، کڈھائی آدی کئی کجھ جڑیا ہو یا سی جو پنڈ دے جیون دھنی سی۔ ہرے انقلاب توں بعد ہن پنڈ پنڈ نہیں بلکہ اک رہائش ہے جتھوں کرتی مزدوری دیجن شہراں ول روز سویرے وہیراں گھتدے نے۔ پنڈ ہن سبھیاچار اتے کلا نہیں سر جدا منڈی دا خپکار ہے۔ سبھ کجھ مشینی ہو گیا۔ پھلکاری ہن کڈھی نہیں جاندی مشیناں راہیں اسدی کڈھائی ہندی ہے۔

پنجابی سبھی چار دی اک ہو رہا لٹرن ہوندا فوجی ہے۔ 1857 دے غدر توں بعد ہاری ہوئی سکھ سرداری بریٹیش بھارتی فوج وچ بھرتی ہوئی۔ ایہناں 'چ بہستیاں جنگاں اتے پنچھم سرحد' تے لڑیاں۔ دوجی انگریز-افغان جنگ وچ پشتو دے نکلے 'مائیونڈ دی مالائی' دا ذکر دیار دیکلنگ وی کردا ہے۔ گدریاں ولوں دلی قبضے دے ورودھ اتے مگروں اتے پنچھم صوبے وچ چترال، تہراہ اتے مالاکنڈ دیاں مہماں 'چ وی پنجابیاں جاناں واریاں۔

بریٹیش بستیوادی جنگاں اتے بھیڑاں وی بیٹھلے مدھلے رینکاں دے فوجیاں دا سبائلٹرن پریکھ وی بڑے مہتو دا دھارنی ہے۔ پہلی اتے دوجی سنسار جنگ وچ برطانوی سائن پنجاب وچوں خاص کر کے راولپنڈی اتے لاہور ڈویزن وچوں وڈی پدھر اتے بھرتی کیتی۔ ریاستی رجواڑیاں خاص کر کے پٹیالہ نے اتے ستھانک سفید پوشاں، زمینداراں اتے ذیلداراں نے اس بھرتی 'چ عام پینڈوآں نوں بڑے وڈے پیانے اتے آکرشت کیتا۔ پٹیالہ ریاست دے گانگ شیلانے اپنے گانیاں راہی لوکاں نوں فوج 'چ بھرتی ہون لئی پیرت کیتا؛

'ہو جا فوج 'چ بھرتی بن جا رگروٹ
کھان نوں ملگئی ڈبل روٹی تے فروٹ

پہلی سنسار جنگ دے پہلاں وی پنجابی فوجیاں نے برطانوی کمانڈ ہیٹھ جنگاں کئی لڑیاں جویں دوجی انگریز-افغان جنگ، انگریز-مصر جنگ، دوجی افیم جنگ، چین دا بوکسر ودرودہ دباؤنا اتے اتری-پنچھم سرحدی صوبے وچ کئی لڑائیاں تے بھیڑ (سارگڑھی ایہناں 'چوں اک ہے)۔

پہلی سنسار جنگ سر بیائیاں ولوں آسٹرو-ہنگیرین شہزادے دے قتل توں بعد شروع ہوئی، وچ پنجابی فوجی برطانوی رہنمائی ہیٹھ اند دی جنگ لڑے۔ سیلجیم اتے جرمنی دے حملے بعد جدوں بریٹیش تے فرانس نے جرمنی خلاف سانجھا محاذ کھولیا تاں پنجابی

سپاہیاں نے اپنی جاناں 'تے ہول کے جنگ لڑی۔ پچھمیں پھر نٹ 'تے برطانوی فوج 'چ بھرتی پنجابی فوجیاں ولوں کئی جنگاں جویں گلیپولی، کت۔ال۔امرا، بغداد لڑیاں۔ وردن دی لڑائی وی بڑی مہتو پورن جنگ سی۔

کئی ورھے چلن والی دوجی سنسار جنگ وچ 25 لکھ بھارتی فوجیاں نے بھاگ لیا۔ ایسناں وچوں 24 ہزار فوجی مارے گئے اتے 64 ہزار زخمی ہوئے۔ بھارتی فوج وچ بہت وڈی تعداد پنجابیاں (سکھ، مسلمان اتے ہندو) دی سی۔

اج وی پنجابی زیادہ تر بھارتی فوج، اردھ سینک بلاں اتے پولیس محکماں 'چ بھرتی ہندے ہن۔ پنجابی دی افسر کاڈر 'چ کمیشننگ لگاتار گھٹ رہی ہے پر پیٹھلے ریکاں 'چ پنجابی دی حاضری سنتشیجک ہے۔ پر جویں کہ دیکھیا گیا ہے کہ ایہہ پیٹھلے کر چاریاں دی کوئی آواز نہیں اسے کر کے ایہہ کوئی ٹھوس اتے درڑھ دھر نہیں بندے دکھائی دیندے۔ سیواکمت ہون مگروں ایسناں نوں کوئی نواں روزگار بھالن 'چ بڑیاں دقتاں داسا ہمنہ کرنا پیندا ہے۔ جیون دے تیہویاں اتے چالھویاں سالوں وچ رٹائر ہون مگروں جاں تاں ایسناں نوں بالکل روزگار نہیں ملدا جاں پھر گھٹ اجرت والا روزگار ملدا ہے۔ پینشن دا پیسہ بہت گھٹ ہون کارن اتے لگاتار مہنگائی و دھن نال ایہہ فوجی تبکاں نت جیون دی مشکلاں، تنگیاں اتے تھڑھاں دے درپیش سبلاٹرینیٹی دی سٹیک اداہرن ہن۔ اس طبقے دی آواز نہ کدے پہلاں سنی گئی سی تے نہ ہن سنی جا رہی ہے۔

پنجابی سبھیاچار داکھ تے پنجابی بھاشا دی ستھتی وی سبلاٹرینیٹی دی ہے۔ پنجابی بولی دے اتہاسک سندربھ ول دیکھئے تاں پنجابی پچو نجا سو سال پرانی ہے۔ ناتھاں یوگیاں دے ساہت توں لے کے بابا فرید دی بانی توں آرنبھ ہوا ایہہ گورو نانک تک آؤندیاں اپنا سروپ سرجن لگدی ہے۔ اس کال دوران ایہہ صرف عام سدھارن لوکاں دی ہی بھاشا رہی۔ ستادی بھاشا نہیں بن سکی۔ سکھ راج سمیں وی مہاراجہ رنجیت سنگھ دے شاشکی تے پر بندھکی کم کاجاں دی بھاشا فارسی سی پر اس دے راج 'چ مالیا اگر اہن والے و بھاگ دی ذمہ واری سی کہ اوہ ہر پنڈ 'چ 'قاعدہ۔اے۔نور' سبھ عام لوکاں نوں مہیا کرواؤن تاں کہ لوک پنجابی زبان پڑھ لکھ

سکن۔ خالصہ راج 'پنجابی پڑھن والیاں داسکھیا دی در بڑی اچی سی۔ 1849 'پنج جدوں انگریزاں نے پنجاب 'تے قبضہ کیتا تاں اوہناں ہتھیاراں دے نال نال 'قاعدہ-اے-نور' وی ضبط کیتا تاں کہ لوک بھاشا دے جانکار ہون نال راجنیتک طور جاگرت نہ ہو سکن۔

بھاشا سبندھی مثلیاں اتے اس نال جڑی راجنیتی دا آرنبھ انگریزاں دی آمد نال ہویا۔ گورنر جنرل لارڈ ولیم سینٹ دی کارجکاری کونسل دے قانون ممبر لارڈ ٹی. بی. میکالے نوں فروری 1835 'پنج کمیٹی آف پبلک انسٹرکشن دا پردھان تھایا۔ مارچ 'پنج اسنے 'noitacudE fo setuniM ehT' رپورٹ سوچی جس 'پنج اشنسا کیتی کہ بھارت 'پنج سکھیا دامادھم' انگریزی ہووے اتے جیکر سنسکرت کالج، کلکتہ اتے بنارس اتے مہمدیا کالج، دلی اپنی سکھیا دامادھم سنسکرت اتے عربی فارسی رکھنا چاہندے ہن تاں ایہناں دی دتی جان والی سرکاری انودان راشی بند کردتی جاوے۔ لارڈ میکالے دی اس رپورٹ نال نہ صرف سنسکرت، عربی، فارسی دا ہی نہیں بلکہ ہندی اتے ہور کھیتری بھاشاواں سمیت پنجابی دا وی بہت نقصان ہویا۔ پنجاب 'پنج انگریزاں داراج آؤن توں بعد فارسی دے نال نال انگریزی دا دبدباوی قائم ہو گیا۔ جو تھوڑی بہت پنجابی دی پڑھائی خالصہ راج 'پنج 'قاعدہ-اے-نور' پڑھاؤن نال ہندی سی اوہ وی اس قاعدے دے ضبط ہون نال بند ہو گئی۔

پنجاب 'پنج انگریزاں دے راج 'پنج عیسائیت دے ودھ رہے پر بھاونوں ٹھل پاؤن واسطے آریہ سماج، سنگھ سبھا لہر اتے انجمن اسلمیا موومینٹ کارن جدوں بھاشاواں دا وی دھارمیکرن ہون لگاتاں پنجابی (گورکھی لپی) نوں سکھاں دی بھاشا نال جوڑ دتا گیا۔ بھابھو کہ لالا بہاری لال نور جے اوس سمیں دے بدھیچوایاں دا کہنا سی کہ سکھیا دامادھم پنجابی ہی ہونا چاہیدا ہے۔ بابو رجب علی، فرزدین شرف، استاد چراغ دین دامن اتے دھنی رام چاترک جے کوی پنجابی دے حق 'پنج اپنیاں کویتاواں راہیں ہاء داعرہ مار دے

رہے۔ 1902 'چ بھائی ویر سنگھ پنجابی بھاشا بارے اپنے لکھ 'چ لکھدے نے کہ حالات بڑے مارے نے۔ گھراں 'چ پنجابی 'چ گل نہیں کیتی جاندی۔

دیش دی آزادی توں بعد وی پنجاب 'چ پنجابی بھاشا نوں اہمیت نہیں ملی۔ پٹیالہ راجشاہی 'چ 1920 'چ پنجابی بھاشا لاگو ہو گئی اتے ارج دا پنجاب دا بھاشا و بھاگ پٹیالہ راج توں ہی آیا ہے۔ پنجاب 'چ کھ منتری بھیم سین سچر دے دو۔ بھاشائی فارمولے نے پنجابی نوں وڈی ڈھاء لائی۔ پنجابی صوبے دے مورچے توں بعد جدوں پنجاب تن بھاگاں 'چ ونڈیا گیا تاں 1966 'چ 'پنجاب راج بھاشا ایکٹ' ادھین پنجابی لاگو ہوئی پر پچو نچاسال بعد وی راج کالج تے پر بندھکی کارجاں 'چ پنجابی دے لاگو ہون دی سستھتی بڑی نازک تے گبھیہر ہے۔ پنجاب دیاں عدالتاں 'چ اے وی سارا کم انگریزی 'چ ہندا۔ پنجاب دے ویہہ ہزار سکولاں 'چ پنجابی دی پڑھائی دا معیار بہت نیواں ہے۔ پنجاب 'چ پرائیویٹ سکولاں دی کمر متی گروتھ نے انگریزی مادھم 'چ پچیاں نوں پڑھاؤن دی منوگرنتھی (Psychic Complex) نوں مایاں دے مناں 'چ اس قدر بٹھا دتا ہے کہ پنجابی نوں پیڈواں دی بھاشا گردان دتا گیا۔ ایہناں سکولاں 'چ پنجابی بولن تک دی مناہی ہے اتے جے کوئی بولد اہے تاں اس بچے نوں ہیء بھاوناناں تاں وواہر کیتا ہی جاندا بلکہ زمراناوی لایا جاندا۔ اس طرحاں دی سوچ کارن پنجابی ہن غریب پینڈواں تے دلتاں دی بھاشا بن کے رہ گئی ہے۔

پرائیویٹ نجی سکولاں 'چ پڑھے بچے تنوں انگریزی، ہندی تے پنجابی پسلی جماعت توں پڑھن کارن کسے وی بھاشا 'چ نپن نہیں ہو پاؤندے۔ اوہناں دی ویا کرن سمجھ اوئی ہون کارن لکھن اتے بولن یوگتا اوگسی رہ جاندی ہے۔ ارج پنجاب دے ویہہ ہزار سکولاں 'چ 32 لکھ بچے پڑھدے نے پر ہر بچہ گیان دیاں مول نپنتاواں (Basic Skills) 'چ اونا ہے۔ اس دے کئی کارن ہن؛ سرکاری سکولاں 'چ آدھار بھوت سویدھاواں مولوں ہی ندارد ہن۔ بڑی دیر توں ادھیاپکاں دی بھرتی ہی نہیں ہو رہی اتے اک

ہی ادھیانک نوں کئی جماعتاں نوں کئی وشے پڑھاؤنے پیندے ہن۔ لے سمیں توں پاٹھ پستکاں اتے پاٹھکرم 'چ لوڑیدیاں
تبدیلیاں نہیں کیتیاں گئیاں۔ پر اپت پاٹھ پستکاں دامعیار بہت نیواں ہے۔

پنجابی بولی دے اتہاس 'تے جھاتی ماریاں اس سوے سدھ پتہ لگدی کہ پنجاب دی بھوگوکلتا 'چ آئے بدلاواں کارن اسدا خطہ
سنگھڑیا ہے اتے پنجابی بولن اتے پنجابی نوں گور مکھی 'چ پڑھ لکھ سکنا والیاں دی گنتی گھٹی ہے بھادویک پچھنیں پاک پنجاب 'چ
ٹھیٹھ پنجابی بولن والے تاں پہلاں ہی وڈی گنتی 'چ سن پر ہن اوہناں ولوں پنجابی نوں شاہ مکھی لپی 'چ لکھن پڑھن والیاں دی
سکھیاں 'چ وڈا دوا دھا ہویا ہے۔ پوربی پنجاب جاں اس توں باہر وسدے پنجابیاں 'چ پنجابی بولن والے ہی نہیں گھٹے سگوں پنجابی
نوں گور مکھی 'چ پڑھن والیاں دی سکھیا 'چ وڈی کمی آئی ہے۔ اس نال پنجابی دا بول چال دی بھاشا تک ہی رہ جان دا خطرہ ودھیا
ہے۔

پچھلے دینیں پنجاب دی مٹی پر مٹی یونیورسٹی دے پنجابی وبھاگ وچ کسے سیمینار 'چ حصہ لین دا موقع ملیا۔ اس دوران بہت سارے
ودر تھیاں نال ملاقات ہوئی۔ ستے ودیار تھی پینڈو، غریب اتے دلت پچھوکڑ توں سن۔ وبھاگ دے مکھی نے دسیا کہ پنجابی
وبھاگ 'چ بنے پر تیشٹ و دیار تھی سبالٹرن پٹھبھومی دے ہن۔ اسدا کہنا سی کہ پنجابی ساہت ادھسین نوں وانی ایہناں میبول
لوک ہی دے رہے ہن۔

کہہ سکدے ہاں ورتمان دور وچ پنجاب وچ سبھ توں وڈی سبالٹرن ہوند و دیار تھیاں دی ہے کیوں کہ ایہناں دی پیڑاں نوں کوئی
بول نہیں مل رہے۔ جیکر کتے کوئی بول وی رہے تاں کوئی اسنوں سن نہیں رہا۔ سرکاراں نے سکھیا توں اپنا ہتھ پچھانہ کھینچ لیا ہے۔
اسنوں خریدن ویچن والی وسط بنا کے رکھ دتا ہے۔ ایہہ حرکت نابرابری ولے سماج نوں ہی جنم نہیں دے رہی بلکہ سماجک طور
'تے دکھ دکھ پاڑے وی پیدا کر رہی ہے۔ اس لئی ہزاراں ہونہار ادھیانک اتے و دیار تھی جیہناں دی و دیاک لیاقت ساری دنیا وچ

اپنی دھانک جماؤن دی سمرتھار کھدی ہے، اس صوبے وچوں ایہناں حالات کر پرواس کر رہے ہن۔ ڈاکٹری اتے انجینئرنگ دیاں ڈگریاں حاصل کرن توں بعد وی اوہناں نوں وڈے پدھر 'تے بے روزگاری دی مار سہنی پے رہی ہے۔ اسدی پیڑاک پاسے ماپے آر تھک طور 'تے تناگرسٹ ہون دے روپ وچ ہنڈاؤندے ہن۔ دو بے پاسے ایہہ نوجوان بے روزگاری دی مار جھلدے نراشا دی رساتل 'چ غرق ہو رہے ہن۔ اسے کارن نشیاں دی شرن 'چ جارہے ہن۔ و دیار تھی وی کئی طرحاں دے مانسک دباواں کارن کساناں وانگ خدکشاں کرن لئی مجبور ہو رہے ہن۔ انجھ ایہہ وکھراوشا ہے، پر جس پدھر 'تے ہزاراں بے روزگار ہتھاں وچ ڈگریاں لے کے لکھوں ہو لے ہوئے مارے مارے پھر رہے ہن۔ ایہناں دی ستھتی دے پیڑاوانک بول اج کوئی نہیں سن رہا۔

سری گورو گرنتھ صاحب ہی گروآں دی اچہا انقلابی اپرا لا ہے جس وچ مدھکال دیاں ساریاں سبالٹرن۔ میبولرن دھراں دے بولاں نوں بانی دے منج 'تے لیا کے سمکالی ستادے ورو دھ ہیجھانک بلاک وکست کیتا۔

اج وی پنجاب دیاں سبالٹرن دھراں جویں دلت، کھیت مزدور، عورتاں، گھٹ اجرتی مزدوراں، چھوٹے کساناں دی میبول چپ نوں بول پردان کرن دا اچہا حیلہ کد ہووے گا ایہہ ہنویں سمیاں وچ وڈا پرشن ہے۔

8283948811

mmsingh_63@rediff.com

پال کور

پال کور (جنم 15 مئی، 1956) پنجابی دی اکٹ منی۔ پر منی کوتری ہے جس دے 9 کاؤنگریہ ہن۔ اسنے 1980 دے دہاکے وچ پنجاب دی تراسدی دوران لکھیاں کویتاواں دی وشمیشنا والے بلدے کھتان دے سرنائیں سمیت کئی کاؤنگریہ داسمپادن وی کیتا ہے۔ اسدیاں غیر-گلپ رچناواں وچ میرا (2007) پندراں سنگل عورتاں دے سکھ اتے کتیسرے وچار: امرتا پریتم دے انگ سنگ (2019) شامل ہن۔ اسنے اوکٹیویو پاز دین کوتاون (2014) وچ اوکٹیویو پاز دی کویتا دا انوواد وی کیتا ہے۔ اسنے 2022 وچ پرکاشت اپنی کتاب سورج گنوتا، سن بدھیونتا (اتہاسناما پنجاب) وچ کویتا وچ پنجاب دے سماجک-سبھیاچارک اتہاس نوں مڑسرجیا ہے۔ اسنوں سرکار دوارا شرو منی پنجابی کوی سنمان سمیت کئی پرکار اتے سنمان وی مل چکے ہن۔ پنجاب اتے بابا شیخ فرید سنمان اتے بھائی سنتو کھ سنگھ سنمان سرکار ولوں۔ ہریانہ دے۔ اوہ پنجابی کویتا وچ اکٹ جانی جاندی نارپوادی اتے دارشنگ آواز ہے کیونکہ اوہ سماجک-راجنیتک جاگروکتا ناں سماکی مدعیاں تے لکھ رہی ہے۔ پنجاب، ہریانہ، دلی اتے جموں دیاں یونیورسٹیاں وچ اس دی کویتا تے کھوج کارج ہو رہا ہے۔

اسنے اپنا جیون اپنے طریقے نال بتیت کیتا تے ایس. اے. جین کالج، انبالہ شہر وچ پنجابی وچ ایسوسی ایٹ پروفیسر وجوں تیسہ سال دی سیوا کرن توں بعد، اوہ 2016 وچ سیوا مکت ہو گئی اتے اپنے رچنا تمک ادماں نوں پورا کر دے ہوئے شانتی پورک جیون بتیت کر رہی ہے۔

فون نمبر +919416497323

ایمیل: a.paulkaur@gmail.com

paul.kaur@rediffmail.com

ستھاپتی نوں ونگار دی ناری چنتن تے دلت چنتن دی دینگ آواز: پیر و گلاب داسی

پال کور

پنجاب دی دھرتی اپر براہمن، پورانناں تے منوسمرتی نوں پرنائے ورن-پر بندھ اتے پتری-پر بندھ نوں بدھ دے سمیں توں
چنوتی ملدی رہی ہے۔ جدوں کہ سارے ہندوستان اپر ایہناں دوجنم ورنناں اتے پتری سطح نے اپنا ٹکجہ پوری طرحاں کسّ لیا سی،
پر اس پر اتن خطے، جس نوں بعد وچ پنجاب کیہا گیا، وچ بودھیاں، جینیاں، ناتھاں، جوگیاں، بھگتاں، صوفیاں اتے سکھ گرواں
دیاں دھارمک-سماجک لہراں نے دے-کچلے، سماجک ڈھانچے دے دتکارے-ترسکارے لوکاں نوں گلے لگایا اتے عورت نوں وی
کجھ سنگارت پچھان دین دی کوشش کیتی۔ بھادویں ہر وچاردھارا، جدوں وی سنستھانی، اس دے من والے پھر اوہناں و تھاں-
و تکریاں وچ جاڈ گے۔

بھگتی لہر دے راہبر جاں تاں آپ اکھوتی نیونیاں جاتاں وچوں سن اتے جاں اوہناں نے اپنے آپ نوں اوہناں دے نال
کھڑا کر لیا۔ بھگتی لہر دا وڈا حصہ نرگن بھگتی اتے ادویتو ادے سدھانت نوں من والا سی۔ اوہناں دا کھ ادیش سی کہ پر ماتما ہر یک
منکھی جیو، پشوتے بنسپتی دے اندر سمایا ہویا ہے۔ بھاؤ اکٹ اور جا ہے، جو ہر اکٹ جیوت و ستودے اندر ودمان ہے۔ پھر اوچ-بیچ
کس دی رہ جانندی ہے۔ جتھے شودراں نوں انسان ہی نہیں سمجھیا جاندا سی اتے وید پڑھ لین دے جرم وچ ہتیاکت کردتی جانندی سی،
اتھے سنتاں-بھگتاں نے سارے منکھاں نوں برابر داد ورجہ دے دتا سی۔ جتھے عورت نوں شودر من کے اوہدے لئی سزاواں طے
کیتیاں گئیاں سن، بھگت کوی اس نوں سنگارت تھاں اپر ویکھ رہے سن 1 ایہہ اپنے آپ وچ وڈی ونگار سی، براہمنی تے سناٹن
وچاردھارا لئی۔

بھادویں مڈھلے روپ وچ ورن-ونڈ، اک کتا ونڈ سی، پر چھیتی ہی اس نوں کتے نالوں توڑ کے جنم نال جوڑ دتا گیا اتے ہولی-ہولی ذات-پر بندھ وچ میٹھلے-ورن، نیویاں تے پچھڑیاں جاتاں اکھواؤن لگے۔ مغل کال دے اخیر لے سیمیں وچ، نواباں، جگیرداراں، مسلداراں اتے ریاستی راجاں وچ ایہہ ذات-پات پکیری ہندی چلی گئی۔ نیویاں جاتاں اتے عورتاں نوں سماج وچ حصے داری۔٪ اتے جین-تھین دے موقعے دیندیاں حاشیے اپر دھک دتا گیا۔ پنجاب وچ سکھ گردآں نے سبھ جاتاں تے ورگاں لئی جو کرت، اک سنگت، پنگت، لنگر، سانجھی بولی تے سرور دی اتے اکو باٹے وچوں امرت چھک کے ذات-پات تے چھوآ-چھوت توں مکت کر کے، دے-کچلے تے جین-تھین دے حقان توں وانجے لوکاں نوں گھوڑا، جوڑا، دستار تے ہتھیار دے دتے سن۔ پچھو بندہ بہادر نے جگیرداراں توں زمیناں لے کے بے زینے رنگھریٹیاں تے مذہبیاں نوں زمیندار بنادتا سی۔ پر اس توں بعد خالصہ فوج اپنی ہوند دی لڑائی لڑدی لڑدی جدوں سطح وچ آئی تاں سکھی سدھانتاں نوں بھلن لگی۔ مثلاً دے سیمیں وچ جگیر داری۔٪ نے پھر سرچکٹ لیا، جس نے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے راج وچ سماج نوں اپنے شکنجے وچ لے لیا۔ جگیر داری۔٪ اتے پتری پر بندھ وچ مالک تے غلام دا رشتہ، جگیردار تے کمی دے روپ وچ پھر سماج دا حصہ بن گیا اتے عورت صرف اک دستو، اک دیہہ تے اک ہاشیگت جیو بن کے رہ گئی۔

اجیہی ستھتی وچ پھر بودھک پر پیراواں تے چار دھاراواں پیدا ہندیاں ہن۔ انیویں صدی دے پنجاب وچ پہلیاں دھارمک پر پیراواں دے نال نال نوینیاں پر پیراواں وی پنپ رہیاں سن، جیہناں وچوں گلاب داسی پر پیرا بہت ذکر یوگ ہے۔ پراتن تے سناتنی پر پیراواں خالصہ سرکار تے دربار دے نزدیک سن۔ پر لاہور دربار دے سامنتر، چٹھیا نوالے دی گلاب داسی پر پیرا سناتن تے ستھپتی دے وردھ وچ پھل-پھل رہی سی۔ اسے چار دھارا دی اکٹا ہو پر پیرا سی، سنت وزیر سنگھ دی، جس دا ڈیرا امرتسر ضلع وچ پٹی دے نیڑے پنڈ لہکے وچ سی۔ سنت وزیر سنگھ دی پر پیرا نوں ہی گلاب داس نے اگے توری سی۔

گلاب داس دی ادھیتمک وچاردھارنوں ویدانتی، ادویتوادی، اداسی، نرملیاں، ترکوادیاں اتے چارواک آدی دے درشن وچوں سمجھیا جاسکدا ہے۔ اوہ ویداں نوں نہیں مندا سی اتے ورن-پر بندھ نوں رد کردیاں اچیاں جاتاں دی جاتی-ہوں داکٹر وودھ کر داسی۔ اکھوتی نیونیاں جاتاں، کامیاں کرتیاں اتے عورتاں نوں اس دے ڈیرے وچ آدر ستکار ملدا سی۔ اتھے دھارمک کر مکاٹاں، پن-پاپ اتے لنگ-پلنگ دیاں ورجناواں لئی کوئی تھاں نہیں سی۔ اکٹ طریقے نال اوہ منکھی تن تے من نوں روح وانگوں ہی مہودین والا بھوکتوادی تے چارواک مت دادرہارنی وی کیا جاسکدا ہے۔ کئی دودواناں نے اس نوں ناستک وی کیا ہے، پر اوہ پرپرک ادھیاتمواتوں وکھرا سی تے منکھی جیون دی آزادی داندی سی۔ ڈاکٹر. نورتن کپور (اسادھو گلاب داس، پنے 13-16) نے گلاب داس اپر سر بھنگی سمپر دائے دا پر بھاو دسیا ہے، جو اگھوڑی سمپر دائے ہے۔ اگھوڑی ملین تے ملیجھ کہے جاندے سن، جویں شیویوگی۔ سر بھنگی سادھاں نے ذات-پات اتے چھوآ-چھوت دے سبھ ٹیبو توڑے۔ ہیرا داس دے اس شاگرد گلاب داس نے سر بھنگی سمپر دائے دے ادھیاتمک سوتر سوہن نوں ہی اپنایا سی۔ گلاب داسی پر پراوچ ہندو-ترک، سورن-ملیجھ، پاپ-پن، نرک-سرگ، کیس-منڈ، بھیکھ-ابھیکھ اتے نر-پرکھ داکوئی بھید-بھاو نہیں سی۔ گلاب داس بھائی آپ جٹ پچھو کڑتوں سی، پر اوہ سیداں، ویدیاں، پنڈتاں، ملانیاں تے قاضیاں دی جھوٹھی ہو میں دی کھیدھی کر داسی۔ اوہ سنت وی سی تے کوی وی، جیہناں دودواناں شاعران تے چنکاں لئی ستھاپت سنستھاواں وچ کوئی تھاں نہیں سی، اوہ اوہ دے ڈیرے آوے سن۔ ایہناں وچ بہتے ہاشیاگت ورگاں توں سن، جویں کشن سنگھ عارف، دتارام، شام داس عارف، بوٹارام، بلاکی داس، سنت بہادر سنگھ، محمد شاہ، ہیرا سنگھ، باو ادیس راج، میا داس، ٹھا کر سنگھ، جواہر سنگھ کپور، ہر گوبند، سنت عطر سنگھ اتے عورت کویاں وچ چیت کور، بی بی بھانی، بی بی دانی، بی بی دکو، بی بی بوئی اتے پیرو۔

اسے ادھیاتمک ورثے دالڑ پھڑ کے ابھری پیرو دی لڑائی گلاب داس اتے باقی بھگتاں-کویاں توں دوہری سی۔ اکٹ عورت دی، مسلمان، کنجر قیلے دی، قصبی عورت، جوادھیاتمک یا ترا کر کے، اکٹ سمپر دائے وچ اپنا مقام حاصل کرنا چاہندی سی

- پیرو دے جیون- درش تیزی نال بدلے اتے کچھ پیڑاں چھڈ دے جانے ہن۔ ساجک، دھارمک، پتری تے سیاسی سطح اس دے راہ وچ پہاڑ بن کے کھڑی ہندی ہے، پر اوہ اپنے کھلے سوالاں دے تیسے نال سبھ نوں کندی اپنا راہ بناؤندی تری جاندی ہے۔

پیرو دا جنم مسلماناں دے کنجر قبیلے وچ ہو یا دسیا گیا ہے۔ اوہ غریب پر وار وچوں سی، اس نوں اک فوجی پیار دے جال وچ پائے لے گیا، جو مہاراجہ رنجیت سنگھ دے اک فوجی ادھیکاری الہی خان دی فوج وچ ملازم سی۔ الہی خان نوں خوش کرن لئی اوہ پیرو اس نوں سوئپ دیندا ہے۔ الہی خان اس نوں اک دیہہ-وستو وانگ رکھنا چاہندا ہے، پر پیرو دی طلب کجھ ہور سی۔ اوہ کسے طرحاں اک فقیر نال او تھوں بھجن وچ کامیاب ہو جاندی ہے۔ پر چھیتی ہی فقیر دی موت ہو جاندی ہے اتے پیرو حالات دی ماری لاہور دی رنڈی منڈی ول دھکی جاندی ہے۔ اتھے گلاب داس اپنے اک اپاشک دے گھر آؤندا ہے اتے اتھے پیرو ہور ناچیاں دے نال پیشکاری کرن جاندی ہے۔ اوہ گلاب داس دے روحانی جلوہ ول کھچی جاندی ہے، اس دے اندر روحانی طلب جاگدی ہے اتے اوہ گلاب داس دے چرناں وچ تھاں منگدی ہے۔ گلاب داس اس نں اپنے ڈیرے لے جاندا ہے، کجھ چیلیاں دی ورودھتا دے باوجود پیرو ڈیرے وچ تھاں بنا لیندی ہے۔ پر الہی خان دے حکم نال پیرو دے بھرا ملاں نوں لے کے ڈیرے پہنچدے ہن اتے پیرو نوں واپس لجانا چاہندے ہن۔ پیرو اپنے گورو دی بدنامی ہندی ویکھ کے واپس جان دا فیصلہ کردی ہے۔ پر اس نوں گھر بھیجن دی بجائی وزیر آباد وچ قید کر لیا جاندا ہے۔ اتھے پیرو کول دوہی راہ سن، جاں تاں الہی خان دی ہوس پوری کر کے، رنڈی منڈی دے راہ جوگی بچ جائے تے جاں پھر گلاب داس نوں ہی بچان لئی فریاد کرے۔ اوہ گلاب داس نوں سنیہا بھیج دی ہے، اوہ اپنے دو شگرداں نوں بھیجدا ہے۔ پیرو اوہناں دی مدد نال، چالاک تے بہادری نال او تھوں نکل جاندی ہے، پر پچھا کردی فوج نال اوہناں دا ٹکراء ہندا ہے اتے دوویں شاگرد مارے جانے ہن۔ پچھوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دخل نال مسئلہ سلجھا کے پیرو نوں واپس ڈیرے جان دتا جاندا ہے۔ ڈیرے وچ پیرو بھگتی کردی تے کویتا لکھدی گلاب داس دی ساتھن بندی ہے، اس دے نال گدی اپر بیٹھدی ہے، 'پیرو ماتا' تے 'مائی صاحب' دارتہ حاصل کردی ہے۔ گلاب داس دے نال اس دے سراپو وی چور جھلدا

ہے۔ پیرودی ایہہ کہانی اس دیاں 160 کافیاں دے آدھار 'تے ہے، اس لئی گھٹناواں گھٹ۔ ودھ جاں اگے۔ پچھے ہو سکدیاں
ہن۔ ایہناں کافیاں وچ انینوی صدی دی اس عورت دی کہانی ہے، جو پنجاب وچلی دھارمک، سماجک تے سیاسی سطح دے واراں دا
ساہمنہ کردی اتے ٹکراندی وکھائی دیندی ہے۔

انگریزاں نے پنجاب وچ داخل ہندیاں ہی پنجاب دے دھارمک، سبھیاچارک تے سماجک درش نوں تار لیا سی۔ اس لئی
اوہ اکت پاسے اتھوں دے دھارمک تناؤ نوں ہوا دے کے اپنے سامراجی منور تھ پورے کرن لگ پئے اتے دوجے پاسے عیسائی
دھرم دے پرچار وچ اپنی سامراجی طاقت لادتی۔ سارے دھرماں تے سمپر داواں وچ دھرم۔ بدلی دے ڈراتے اسرکھیا وچوں
دھارمک پنر جا کرن دیاں لہراں کھڑھیاں ہونیاں اتے ساریاں سمپر داواں اپنی ہوند تے پچھان قائم کرن وچ جٹ گئیاں۔ پجاری
ورگ لوکاں نوں کرم۔ کانڈ، نسل، ذات۔ پات اتے ورنناں دی قید وچ نوڑ رہا سی اتے پیرو۔ گلاب داسی فرقو پچھاناں توں مکت ہو
کے صرف روحانی اڈان دی تاگلھ وچ سن :

سائیں ہے اجات ہیں ہندو ترکا۔

جنم مرن تے باہران تاری پرکھا۔

حداں پرے بند ہے نہیں حداں ماہیں۔

پیرو گورو دکھاوسی، ایوں دیکھے ناہیں۔ (سر۔ پیرو، پنہ 77)

اصل وچ ہر دھرم تے سمپر دائے وچ باہری پچھان صرف پرشائ لئی ہی نشپت کیتی گئی۔ عورت دادھرم تے پچھان پہلاں پتاتے
پھر پتی دے دھرم نال جڑ جاندی۔ بلکہ اس دادھرم ہی پتیبھرتا تے پتی۔ سیوا من لیا گیا۔ جدوں ملاں پیرو دے بھراواں نال آ کے

اس نوں ڈیرے توں لے جاندا ہے اتے دوبارہ اسلام قبول کروانا چاہندا ہے، کیونکہ اوہ 'کافراں' دے سنگ وچ کافر ہو گئی سی۔ اس ویلے پیر و اسلام توں شروع کر کے، اس وقت دیاں ساریاں دھارمک پچھاناں وچوں عورت نوں ہاشیا گت کر دین دی سازش اپر نکھے وار کر دی ہے :-

1. پیر و کسی کچھو تم ہے کی پلے۔

کیا تمہارا مسلمان ہتھ پھیر و تھلے۔

لنگ موچھ نکاٹ کے تم دین بنا یو۔

نار نہ تمرے دین موں کیوں تانہ رلا یو۔

('سر پیرو'، پنہ 38)

2. چوٹی جنوں ہند پناہ بات ن کوئی۔

ناری کا کیا کچھ ہے جس دونو ناہی۔

('اوہی، پنہ 108)

3. لنگ موچھ نکاٹ کے یا ترک بناہیں۔

ناری کیا بناو تانہ دونو ناہیں۔

('اوہی، پنہ 108)

4. بنیو سکھ بنوت کے لک کچھ پائی۔

سکھیا سکھی چھوڑ کے تنہ بنت بنائی۔

پاہل چھوڑا کھنڈ کو کھنڈے کی دیسیں۔

ناری کچھ ن پہلے تس کائی کر سیں۔

(اوہی، پنہ 109)

اوہ پچھان چنھاں نوں ترک نال اوہناں دی نزار تھکتا سدھ کر کے ردی ہے اتے اوہناں دی سنو دھانکتا 'تے سوال کھڑے کردی ہے۔ پیرو دا ایہہ کلام ننگے۔ سچے سوال ہن، اس نوں اپنے شہداں 'تے کجں پاؤن دی لوڑ نہیں جا پدی۔ اوہ قصبی وی ہے، عورت دی تے شاعرہ وی، اپنے اندر لاتیسرا کرم اوہ پورے ددروہ وچ کردی ہے۔

توہمے کیا لاگ سومر داود دھی کی۔

(اوہی، پنہ 90)

کہہ کے اوہ نشنگ تے دنگ ہو کے سماج تے پریواراں وچ عورتاں نال ہو رہیاں زیادتیاں پرتی پورا غصہ پرگٹاؤندی ہے۔ اس وقت کئی تھائیں دھیاں نوں دیکن اتے زبردستی پیشہ کرن ول دھکن دیاں بہت مثالیں ملدیاں ہن۔ امیراں وزیراں تے اچیاں جاتاں وچ شہنشاہاں تے راجیاں دی خوشی تے رتبے خطبے حاصل کرن لئی دھیاں نذرانے وجوں پیش کیتیاں جاندیاں سن۔ اس لئی پریوار دے اس پرتی ہیج نوں پیرو سماج دے اس کوہڑ کر کے رڈ کردی ہے اتے اوہناں نوں دھیاں دا کاروبار کرن والے کندی ہے :-

تم کیسے سخن بولیا پھر بولو بھرے۔

مت ڈھونڈیا کتنے پاوسی سن دھی کے لورے۔

پنجاب وچ اس ویلے دیہہ۔ وپار چلدا سی، 'کنجر'، 'مراسی'، کشمیری، پنجابی، راجستھانی، بلوچ تے پٹھان عورتاں پیشے ولّ
دھکّ دتیاں جاندیاں سن۔ لاہور، امرتسر اتے ہور شہراں وچ اجیہے بازار سن، جتھے ناچیاں، کنجریاں، توانٹاں مجبوری وچ اس
کسب نوں اپنا جیون بنا لیندیاں سن۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ نے موراں تے گل بہار نوں تاں راج۔ بھاگ بخش دتا سی تے اوہ
خاموش ہو گئیاں سن، پر پیر و روحانی راہ 'تے تری تے عورت نال ہندیاں ودھیکیاں ورو دھ کھڑی ہوئی۔ پر یوار، ملاں۔ قاضیاں
اتے الہی خان جے ستھادھاریاں نال متھالاؤنا تے پر یوار تے مذہب والیاں نوں "دھی کے لورے"، دھیاں ویکھن والے کہہ دینا
کوئی چھوٹی گل نہیں سی۔

جویں پیر و گھروں جھج جاندی ہے، پھر پیشے وچ جاندی ہے اتے پھر دشمن دھرم والے ڈیرے وچ جا و سدی ہے، اس
وقت دے حالات مطابق اجیہا نہیں لگدا کہ پر یوار تے ملاں اس نوں سماج تے مذہب وچ آدر والی کوئی تھاں دے دیندے۔ اوہ
تاں الہی خان دے حکم دے بدھے سن۔ الہی خان اس نوں کجھ دیر دیہہ۔ غلام بنالیندا تے پھر بازار ولّ دھکّ دیندا۔ پیر و کول دو
ہی راہ سن، اس درگتی دے راہ نوں چھڈ کے اوہ سدگتی داراہ چندی ہے، جو اوہ گلاب داس دی مدد نال ہی پاسکدی سی۔ اوہ پورن
خود مختیاری تاں نہیں، پر ودھ مختیاری والا راہ چندی ہے۔ انج وی ایہہ راہ اس دا اپنا چنیا سی، دھکے والا نہیں سی۔ اس لئی پیر و انینویں
صدی وچ سماجی، سیاسی تے مذہبی ستھاپتی دے ورو دھ وچ کھڑی، عورت دے سنت وچ خود مختیاری دا چنن پیش کر رہی
سی۔

پیر و دے سماجی سماج کول عورت لئی روکاں، ورجناواں اتے مریداواں ہی سن۔ اس داراہ جاں تاں اکت پر یوار توں
دو جے پر یوار وچ تے جاں پھر بازار تک جاندی سی۔ اوہ اکت دیہہ، وارث دین والی دیہہ جاں پھر واسنا پوری کرن والی دیہہ توں ودھ

کچھ نہیں سی۔ اس دی اپنی کوئی مرضی، کوئی راہ، دکھ جاں سکھ پروانت ہی نہیں سی۔ اوہ پیدا کرن والی تاں سی، پر اس دی رچنا جاں سر جتا بارے کوئی سوچدا وی نہیں سی۔ کیونکہ ہمیشہ پرکھ ہی کرتا رہا۔ پرکھ لنگ اتے پرکھ لکھت ہی سویکاری گئی۔ جویں پرکھ دا وارث سماجک پرپرانوں توں دے، اسے طرحاں پرکھ دی رچنا ساہتک پرپرانوں۔ عورت دی لکھت منور نجن داسادھن تاں ہو سکدی ہے، اس دی شاعری طوائف توں مجرے وچ سنن لئی ہے۔ ڈاکٹر۔ سوراجیور پرپر داپر لکھے نائک "شاعری" وچ الہی بخش تے باقی مرداں ولوں پیرو دے مونیوں شاعری سن کے ہوئے پر تیکرم نوں اس طرحاں پیش کردا ہے:-

سن کے شاعری عورت مونیوں، ہو یا مرد حیران۔

عورت علم دا کی ہے رشتہ، بہت ہی پشیمان۔

عورت تاں ہے مرد دی کھیتی، اچا مرد مقام۔

*

سخن تے ناری دا کی رشتہ، مرد نوں سمجھ نہ آیا۔

سخن تے ناری رہن دریڈے، ناری اکلے کا یا۔

پر پھر وی پیرو مذہب، سماج اتے سیاسی لڑائی لڑدی لڑدی مرداویں ساہتک پرپرا دے برابر ناری۔ ساہت پرپرا کھڑی کردی ہے۔ انج پیرو دی شاعری نوں پنجابی سماج تے پنجابی ساہت دے اتہاس وچ سوڈیڈھ سو سال تک اگولیا رکھیا گیا۔ اس دے سمکالی اتے بعد دے دواناں نے اس دی شاعری وچلے روہ اتے دوروہ دی سرنوں پچھانناں کی سی، اس دی مولکتا پر ہی سوال چکے جاں پھر اس دے نجی جیون تے اس دے پرانے پیشے نال سنبندھت سمبودھن جوڑے۔ گیانی گیان سنگھ پیرو نوں "قصبی" تے "مصلیٰ" کہندا ہے، مہنت گنیش سنگھ "کنجری"، شمشیر سنگھ اشوک، بادا بدھ سنگھ، رتن سنگھ جگی تے پیارا سنگھ پدم "کنجری"،

"رنڈی" تے "ویسوا" سمبودھن بختدے ہن۔ بس ویہویں صدی دے اٹھویں دہاکے 'چچ آکے پنجابی کوی شہریار پیرو دی شاعری نوں ساہمنے لیا کے اس نوں "پیرو پریم" دارتبہ دیندا ہے۔ اس توں بعد پیرو تے ورلا ورلا کم ہون لگدا ہے۔ پیرو تے گلاب داس نے سانجھی سیرنی وی لکھی، جو پریم تے ادھیاتم دادرشن پیش کردی ہے۔ اسے طرحاں دیاں سیرفیاں پہلاں سادھو وزیر سنگھ اتے نرنگ دیوی نے اتے بعد وچ کشن سنگھ عارف تے چیت کور نے لکھیاں۔ پنجابی وچ ناری-کاؤدی پر میرا ایہناں سانجھیاں سیرفیاں نال شروع ہوئی۔ جدوں کہ پیرو اپنیاں سیرفیاں وچ سوے۔ جیونی لکھن والی پہلی شاعری بنی۔ بھدر سماج ولوں ترسکارے آرفاں نے اپنے ورگے حاشیے دے سماج دی رچنا کھلتی نوں اس طرحاں مانتا دتی۔

پیرو دی شاعری وچ پریم تے بھگتی دا کاؤ۔ درشن نیویناں جاتاں، دلتاں اتے ہاشیاگت پچھاناں نال اپنے آپ نوں جوڑن نال ابھر دا ہے۔ اس نوں پتہ ہے اپنے مذہبی پچھوکڑ دا، اپنے قصبی اتیت دا اتے عورت دے وجود دا، اس لئی اوہ بھگتی دی پر میرا وچوں پر سنگ تے درشانت لے کے بھگتی، پریم تے عورت ہون دی پچھان درساندی ہے۔ اوہ اپنے لئی سیتا، ہیر، کجاں، بھیلنی اتے کیر تے منصور جے درشانت چندی ہے :-

راکھو سرن اسرن کوہوں سودر ناری۔

ذات اجاتن دیکھیاتم کجاں تاری۔

چاکھت بیراں بھیلنی چن مٹھے لیائی۔

تمیں پیارے پریم کے تاں جوٹھے کھائی۔

تاری گنگا اجا مل نہ پاپ وچارے۔

پیرو کسی سنگرو تم بیچ ادھارے۔ (سر پیرو، پنہ 84)

اس اندر اپنے ذات-اجات جاں قصبی ہون کر کے کوئی ہین-بھاؤتاں کی ہونا، اوہ اتہاس-متھاس دیاں مثالاں نال اپنی پچھان نوں اچیاؤندی ہے، کیونکہ پیروتاں اپنے گورونوں مل کے "روحانی ذات" دی ہو گئی ہے:-

یہ جو ذات خدائی کی مل صاحب ہے۔

صوفی کوئی بلے شاہ، شاہ حسین اتے بھگت کوی وی 'ذات جلاہا'، 'کنجری'، 'چوہریٹڑی' شبدان نال ورتدے رہے، پیرو وی اپنے مرشد دی "چہریٹڑی" اکھوا کے خوش ہندی ہے۔ اجال دی سنگت وچ گنگا دے تر جان وانگ پیرو وی تر جان لئی درڑھ نشپت ہے۔ پیرو بھگتی لہر دے سنتاں اتے شور ناریاں دے برتانت کھے روپ وچ کردی ہے، کیونکہ اس نے اس وچ اکٹ شور، مسلم تے ویسواناری نوں کھڑا کرنا سی۔

پیرو دے سمکالی درش وچ صوفی پیراں دے درباراں تے مزارعاں 'تے عرص ہندے تاں ہر ذات، ورن، ورگ دے لوک آؤندے اتے اپنے ہنر پیش کردے۔ سارے ہاشیگت پچھاناں والے لوک مرشدا گے نچدے، ایہناں وچ ناچیاں، توانکاں، ویسواواں، جھڑے آؤندے، ونّ ونّ رنگ دے پھویں کپڑے پا کے۔ اچیاں ہی اتسو گلاب داس دے ڈیرے 'تے ہنداسی، خاص طور 'تے ہولی دا اتسو، جس وچ ناچیاں آ کے ناچ پیش کردیاں سن۔ گلاب داس خوبصورت لباس، ہیرے موتی اتے پگڑی 'تے کلغی لا کے اس اتسو وچ شامل ہندا۔ پیرو وی گلاب داس دے نال گدی 'تے بیٹھدی۔

عورت وچ سیاسی سطح، پتر کی سطح اتے مذہبی سطح دے ڈھانچیاں ورو دھ لڑن لئی درڑھتا اتے سخت نابری ہندی ہے۔ جدوں اوہ کھڑی ہو جاندی ہے تاں اس وچ لڑن دی طاقت کئی گنا ودھ جاندی ہے۔ پیرو دے سمکال دے آر-پار رچی جارہی پنجابی کویتا وچ بلے شاہ اتے وارث شاہ مذہبی شرع اتے سماجک درجنواں دی نابری دی ہی کویتا رچ رہے سن۔ جدوں پیرو نوں مذہبی

سطح ملاں تے سماجک سطح پر یوار دے اولھے وچّ سیاسی سطح الہی خان اسلام قبول کروا کے اوہناں دی سطح دی ادھیئگی وچّ آؤن لئی پیار، لالچ تے ڈر وکھاؤندے ہن تاں پیرواڑ کے کھڑی ہو جاندی ہے۔ اوہ اوہناں دا کھچرا پن سمجھدی ہے :-

کھچرو تمارا جانیو ہم چھلیا لورے۔

دمودرتے وارث دی ہیر وانگ عشق تے شرع دا واد-وواد تے ٹکر ہندی ہے۔ ہیر تاں عشق نال کھڑی ہو کے شرع نوں رڈ کردی ہے، پر پیرو سدھاتنک طور 'تے شرع نوں نزار تھک سدھ کر دیندی ہے۔ صرف اسلامی شرع نہیں، ہر دھرم دی کھوکھلی کنڑتا دی نکھیدھی کردی اپنے پریم-مارگ نوں روشن کردی ہے۔ پیرو تے گلاب داس دا پریم اوہناں دے دائرے وچّ پروان ہو یا۔ کسے سنت نوں عورت دی اتے سنت عورت نوں کسے مرد دی لوڑ کیوں نہیں ہو سکدی۔ سارے سنت-بھگتاں تے پیرو-پیگمبراں نے عورت دا ساتھ ہنڈھایا۔ پر پیرو-گلاب داس دے پریم وچّ سماجک گنڈھ لئی کوئی تھاں نہیں سی، اوہ ایہناں ولگتاں توں اپر وچر دے سن۔ سماجک رشتے اتے روحانی رشتے وچلی و تھ اتے پیرو دے اتیت نوں ردن توں بناں، اس دے ادھیاتمک مارگ اپر پروانگی حاصل کرن وچّ ہی پیرو-گلاب داسی دی وڈی پراپتی ہے۔

پیرو انیویں صدی وچّ من-ذہن والی عورت اتے اپنا مقدمہ آپ لڑن والی عورت دی آواز بندی ہے۔ اوہ اکٹ عام عورت توں ویش عورت ہو جاندی ہے۔ اوہ اپنے آپ نوں اپنے اتیت سمیت سویکار کر داؤندی ہے تے روحانی مقام حاصل کردی ہے۔ اوہ انیویں صدی دے پنجاب دیاں سبھ ستھاپتیاں نوں ونگاردی، مذہبی پچھاناں دی آپا-دھاپی وچّ ہاشیاگت پچھاناں دی آواز بلند کردی ہے۔

- سورا جیبر، شتری (نانک)، چیتنا پرکاشن، پنجابی بھون، لدھیانہ، 2004
- سکھ یو سنگھ (سمپا)، سر پیرو: دھرم، مرد-ستاتے پریم-جھروکھا، سنگھ برادرز، امرتسر، 2018
- نورتن کپور، سادھو گلاب داس: جیون تے رچنا، پبلیکیشن بیورو، پنجابی یونیورسٹی، ٹیپالہ، 2000
- گیانی گیان سنگھ، سری گورو گرنتھ پرکاش، بھاشا و بھاگ پنجاب، ٹیپالہ، 1970
- مہنت گنیش سنگھ، بھارت مت درشن، ویدک بھنڈار، امرتسر، 1926
- ویروہاب (سمپا)، پیرو کہے سہیلیو، سندھپ کمار فاضلکا، آر. بی. پرنٹنگ پریس، جالندھر، 2012
- Anshu Malhotra, Piro and the Gulabdasis: Gender, Sect and Society in Punjab, Oxford University Press, New Delhi, 2017

دلیپ راج کالی

جدوں دلیپ راج کالی نے پنجابی وارنک دی دنیاں وچ پرویش کیتا تاں بھاشا نے اپنی گولائی وچوں نکل کے اپنی تھیتا اتے ڈونگھائی نوں گرہن کیتا۔ اسنوں اپنی شیلی دی نوینتا 'تے ایسا بھروسہ سی کہ اسنے اپنے پہلے سنگریہہ نوں کٹھ کالی ('کہانیاں دیاں کالی'، 1996) دا حقدار بنایا۔ اپنے دو بے سنگریہہ فقیری ('مینڈیکینسی'، 2006) وچ، کالی نے اپنے پہلے سوے نوں پچھاڑ دتا ہے۔ اپنے سنگریہہ یہاں چائی اچھی نہیں بنتی ('اتھے چنگی چاہ نہیں پروسی جاندی ہے'، 2015) دے پرکاشن نال اوہ اکٹ پر یوگا تمک لیکھک وجوں ستھاپت ہو گیا۔

جویں ہی کالی ناول دی شیلی ولّ ودھیا، اس دا پہلا ناول پریشوری (2008)، جس دا نام اکٹ ستھانک کسان دیوی دے نام اتے رکھیا گیا ہے، نے سکھاں اتے ہندواں دی سبھیاچارک سرداری دے ورودھ ہوند دی لڑائی لڑ رہے دلت پاتراں نوں پیش کیتا۔ اس لڑی وچ ہن تک چار ہور ناول آچکے ہن: استین ('انادی'، 2008)، پرہتم پورن (پہلا پران، 2009)، شانتی پرو (2009)، اتے Shehar vich Sahn honn da Matlab ('اکٹ ہون دا کی مطلب ہے۔ بلّ ان دا ٹاؤن'،

2018ء استین اتے پر تھم پورن نویں پیڑھی اتے سکھ کھاڑ کوواد/اتواد دے دو دہائیاں (1980-90) دے دکھائی پر بھاونوں سنودھت کردے ہن۔

عدر پارٹی (بھارت نوں بریٹیش سامراجواد توں مکت کرن لئی 1913 وچ امریکہ وچ سٹھاپت کیتی گئی انقلابی جتھ بندی) دی اتھاسک کھوج اتے چار کتاباں تیار کرن توں علاوہ، کالی نے پنجابی سماج اتے سبھیاچار اتے بہت سارے لکھ لکھے ہن۔ اوہ اکٹ ساچک تماہی لیکر داسمپادن کردا ہے۔ کالی اکٹ آلوچنا تمک پتر کاروی ہے اتے اپنی آزادی نوں پوری طرحاں قائم رکھدا ہے۔ اسدا برکتن ویب ٹیوی سیاسی اتے ساچک معاملیاں دی روزانہ کورج ہے؛ 5 دن سیاست، شنوار نوں کلا اتے اتوار ساہت۔

دلت دی ہوئی اپنے پنڈے 'تے ہنڈھاؤندیاں

دیس راج کالی

دلت سوال نال جڑے کجھ مثلیاں نوں لے کے لیکھکاں / چنتکاں نے اجیہی متھ گھڑی کہ سن سن من دکھی ہو جاندا ہے۔ کجھ کُ
شبد و شیش طور 'تے کیندر وچ لیاندے گئے۔ 'رزرویشن داسکھ' اجیہے طریقے نال پرچار یا گیا کہ عام آدمی دے من 'چ دلتاں پر تے
عجیب بھاونواں بھر دتیاں۔ ایہناں وچ 'کریبی لیئر' والی گل وی و شیش روپ 'چ پرچار دا حصہ بنائی گئی۔ 'دلت دادلت پر تے دہار'
جویں جاتی سسٹم دی مول جڑھ ہووے، اس طرحاں پرچار یا گیا۔ مینوں ہمیشہ ایہہ اک سازش ہی لگدی رہی ہے، جس تحت مول
مدعیاں نوں وسار دتا جاندا رہا۔ کئی وار من 'چ آؤندا سی کہ ایہناں لوکاں نوں جواب دتا جاوے، پر نتو بہتی وار ایہناں مثلیاں 'تے
گل کرن والے لوک جاں تاں اپنی گل اچی بول کے منواؤن والے سن تے جاں پھر صرف بھنڈی پرچار کرن والے، ایہناں
دوویں طرحاں دے لوکاں 'چ سنوید نادیا گھاٹ ہندی سی۔ دوسرا، میں نجی طور 'تے محسوس کردار ہاں کہ ساڈے دلت لیکھک
وی ترس توں پار جا کے ٹھوس گل توں گریز ہی کر دے رہے ہن۔

ایہناں نقطیاں 'چوں میں سبھ توں پہلاں اوہ گلاں کراں گا، جہناں نوں میں سمجھدا ہاں کہ سوچ۔ سمجھ کے اک متھ بنائی گئی اتے
اوہناں نوں پرچار یا گیا۔ ایہناں وچ 'کریبی لیئر' اتے 'رزرویشن نوں و شیش طور 'تے کیندرت کرنا چاہاں گا۔ میں اتھے دلت دی پورے
بھارت وچ جو تصویر ہے، اوہ دکھاؤنی چاہندا ہاں، تاں کہ بھرم۔ بھلکھے دور ہو سکے۔ بھارت سرکار دے سماج بھلائی منترالے
ولوں اک سرویکھن 1990 وچ کروایا گیا۔ ایہہ سرویکھن ستویں پنج سالہ یوجنا تحت کروایا گیا سی۔ اس سرویکھن مطابق بھارت
دے دلتاں دی ستھتی دی جو تصویر ابھر دی ہے، اس توں سارے بھرم بھلکھے دور ہو جاندا ہے ہن۔ رپورٹ مطابق دلتاں دی کل

آبادی دا 16 پھیسڈ حصہ ہی شہراں 'چ رہندا ہے۔ کھیتی باڑی کا 48.22 پھیسڈ دلت بندھو آمزوری کردے ہن۔ ہن بے نقشہ ایہہ ہے تے اس وچ کوئی بہتا وڈا فرق دی نہیں پیا، تاں اندازہ لگا لو کہ کئی کئی لیٹر ہے تے رزرویشن نے دلتاں دا کی سدھار یا ہے؟

کچھ دوست پنجاب دے ناں اتے دوسرے صوبیاں دے مقابلے سوال کھڑے کر سکدے ہن۔ اوہناں نوں موجودہ ڈھانچے 'چ رہ کے ہی گل کرنی ہو ویگی، کیونکہ جس ڈھانچے وچ اسیں رہ رہے ہاں اتھے حالت دلت دی زیادہ نگھار ولّ ہی گئی ہے۔ 'تر شکو' میگزین دے جولائی-ستمبر 2009 وچ امرجیت گریوال ہراں دی ملاقات پرکاشت ہوئی۔ اوہناں پنجاب نوں لے کے بہت ہی اہم سوال کھڑے کیتے۔ دلت دی سکھیا نوں لے کے اوہناں کچھ تھہ پیش کیتے۔ میں اوہ تھہ آپ جی نال سانجھے کرنا چاہندا ہاں، جو ایہہ درساؤندے ہن کہ پنجاب دے دلت دا بھوکھ کس طرحاں اسرکھیت ہے۔ اوہ لکھدے ہن، 'اچّ سکھیا حاصل کرن وچ دلت ذاتیاں دی داخلہ در صرف 3.24 پھیسڈ ہی ہے۔ اچّ سکھیا حاصل کر رہے 2 لکھ 79 ہزار ودیار تھیاں وچوں صرف 23 ہزار 545 ودیار تھی ہی دلت ذاتیاں وچوں ہن۔ ایہہ انیاں ہو روی وڈا ہو جاندا ہے، جدوں سانوں پتہ لگدا ہے کہ دلت ذاتیاں دے ودیار تھی پڑھنا تاں چہندے ہن، پر سکھیا خرچیلی ہی اپنی ہو گئی کہ اوہناں دے وسوں باہر۔ اوہ خرچ نہیں برداشت کر سکدے۔..

.. اسے طرحاں دلت پچیاں دی داخلہ در تاں 75.22 فیصدی ہے، پر نتو اچّ سکھیا تک ایہہ گھٹّ کے 3.24 پھیسڈ رہ جاندا ہے۔' ہن ایہہ نقطہ اتے اکٹڑے پنجاب دے کہو جے دلت دی تصویر پیش کر رہے ہن، آپ جی دے ساہمنے ہی ہے۔

ہن اکٹ سوال دلت بھائیچارے دے اندرونی جاتیواں نال جڑیا ہو یا ہے۔

اس مسئلے بارے بہت ہی گہیہر چرچہ دی لوڑ ہے، کیونکہ اس مسئلے بارے دلت چنٹک دی کئی وار بھاوکتا دے شکار ہو جاندا ہے ہن اتے بہتی وار کلونیکل اتہاسکاری دے شکار ہو جاندا ہے ہن۔ سانوں اتہاس نوں دیکھن۔ ورکھن سمیں تاں ہو روی دھیان دین دی

لوڑ ہندی ہے۔ دلتاں جاں کہہ لووٹرائیبر نوں پاڑن دی جو چال پورا نک پیرینڈ وچ چلی گئی اس توں اگے کلونینٹل پیرینڈ دی رنیتی نوں بہت ہی دھیان نال واچن دی لوڑ ہے۔ اتھے اک گل دلت لہراں نوں لے کے کرنی چاہندا ہاں، خاص کر کے 'آدی دھرم منڈل' لہراں لے کے، جس سنبندھی ساڈے پنجابی دلت لیکھک عام طور 'تے بھاوک تے الار ہو کے سوچن لگ جاندے ہن۔ مثلاً آدی دھرم منڈل لہر، روداسیئے گرد آرے اتے بدھ دھرم اپنائے جان بارے تھے اتے وچار دی گل کیتی جاسکدی ہے۔ اسیں 'آدی دھرم منڈل لہر' دے یوگدان اتے قربانیاں توں انکار نہیں کر سکدے، پر نتو اتہاس نوں بھاوناتوں مکت ہو کے واپنا چاہیدا ہے، ادوں خاص کر کے جدوں کالونینٹل اتہاسکاری کئی طرحاں دے بھرم پیدا کر چکی ہووے۔ 'آدی دھرم منڈل' (1925) بنن توں لے کے بالیک سبھا (1933) اتے ایہناں ہی سمیاں وچ راگڑھیا فیڈریشن، کبیر پنٹھ، آریہ سماج، سنگھ سبھا لہر آدی دا چلنا بہت کجھ بارے اشارے کر رہا ہے۔ اس ول ہن دھیان دین دی لوڑ ہے۔ اس ویلے جو دھرم دے ناں 'تے ہو رہا ہے، جو جاتی دے ناں 'تے ہو رہا ہے، انگریز دیاں نیتیاں کی ہن، ساڈے لیڈر کی کر رہے ہن، امبیڈکر کیوں بدھ دھرم دی گل کر رہے ہن، ایہ بہت کجھ وچارن والا ہے۔

پنجاب وچ بدھ دھرم دی سستھتی جاں شروعات سمیں بارے گل کراں، تاں اکٹ ورودھ سبھا جس جو دلت ڈیریاں اتے بدھ دھرم وچ لگاتار بنیا ہویا ہے، اس بارے گل کرنی چاہانگا۔ جس وقت ڈاکٹر۔ امبیڈکر بدھ دھرم اپناؤن دا ہوکا دیندے ہن تاں پنجاب وچوں واحد اکٹ آدمی لاہوری رام بلی ننتر کے ساہنے آؤندا ہے۔ دوسرے پاسے اس دا ورودھ دلت سنت کرنا شروع کر دیندے ہن۔ میرے نال اک ملاقات وچ اس ویلے دے دلت آگوبھاگ مل پانگل نے دسیا کہ اک سنت نے ادوں اس دے ورودھ وچ اک کانفرنس کروائی سی۔ اس وچ کوی دربار وی رکھیا گیا۔ اس کوی دربار وچ جس مصرعے نوں آدھار بن کے کویتا کہنی سی، اوہ سی۔ بدھو: آپ کوئی بنے تاں گلہ کوئی نہیں، ساری قوم نوں بدھو بنائے کوئی نہ۔ ہن تسیں آپ ہی اندازہ لگا لو کہ اتہاسک سچائی کی ہے۔ گراؤنڈ ریلیٹی کی ہے۔ میں اس گل نال سمت ہاں کہ لیکھک نے زمینی حقیقت ہی بیان کرنی ہندی ہے، پر نتو کی لیکھک

دے وچاراں نوں تسیں اس دی رچنا توں الگ کر کے دیکھ سکدے ہو؟ ساڈے پنجابی دلت لیکھک دا ایہی دکھانت ہے۔ اوہ اتہاس نوں بھاؤ کتا نال لیندا ہے۔ کئی لیکھک ایہہ وچار رکھدے ہن کہ دلت ڈیرے آدی دھرم دے کارن وجود وچ آؤندے ہن، جد کہ اتہاسک سچائی ایہہ ہے کہ 'ادا سی ڈیرے' ہن اتے ایہہ ڈیرے لکھمی داس اتے سری چند دے اکھاڑیاں نال جڑے ہوئے ہن۔ ہن جس لیکھک نوں ایہناں دا اتہاسک پچھو کڑ ہی نہیں پتہ اوہ ایہناں دے سماجک-راجنیتک پر بھاواں نوں کوں دیکھ سمجھ سکدا ہے؟

بدھ دھرم دیاں جڑھاں پنجاب وچ نہ لگن دا کارن پنجابی دلت دی مانسکتا وچ پیا بھگتی دا سنکپ ہے۔ اوہ بہت کر کے بھگتی مارگ دا دھارنی ہے۔ اوہ سبھیاچارک طور 'تے جہناں سنتاں نال جڑیا ہو یا ہے، اوہ بھگتی مارگ والے ہن۔ جو اوہ صوفی پر پیرا نال جڑیا ہو یا ہے، تاں اوہ وی بھگتی دے نیڑے-تیرے ہی کھڑھدی ہے۔ دوسرا سانوں منکھ نوں منکھ وانگ ہی لینا چاہیدا ہے، کیونکہ منکھ ہے، غریب ہے، اس کر کے مانسک دباواں نوں اتے ڈر نوں سمجھن دی لوڑ ہے۔ اوہ ریشٹل وچاراں دی تھاں بھگتی نوں ودھ مہتو دیو یگا، جہناں دے سنت کراماتاں کرن والے ہون گے۔ پنجاب وچ اس مانسکتا نوں بہت چنگی طرحاں دیکھیا جاسکدا ہے۔

جو اشارہ ذات ادھارت مانسک پاڑے دے گھے ہو جان بارے کیتا ہے۔ بہت ہی اہم اتے وچارن والی گل ہے۔ خاص کر کے دلت بدھیویاں اتے لیکھکاں نوں اس پر تہی بہت ہی سچیت ہون دی لوڑ ہے۔ اجیے ورتاریاں نوں اس طرحاں وی دیکھن دی لوڑ ہندی ہے کہ کی ایہہ اتہاسک عمل وچوں پیدا ہوئے ہن جاں پھر کسے خاص راجنیتی توں پریرت ہن۔ اس مسئلے بارے گل کردیاں اکٹ وار میرا اکٹ دلت دوست میرے نال کافی ناراض وی ہو گیا سی، پر میں اس گل 'تے کھڑا ہاں کہ سانوں ویک توں کم لینا چاہیدا ہے۔ مسئلے ہو روی بہت ہن، دلت راجنیتی نے جو شوشل انجینیئرنگ دی گل کیتی ہے، دھرم دامسلہ ہے، دلت پہچان اتے جاتی ہوئے دامسلہ ہے، دلت سوال دی اتہاسکاری دامسلہ ہے، پنجابی سماج وچ دلت دے بھوکھ دامسلہ ہے، ایہناں دے سبھیاچارک

اتہاس نوں سمجھن دامنسہ ہے، سبھیاچرک پہچان دامنسہ ہے۔ بہت سارے سوال ہن، جو بحث دی منگ کردے ہن، پر نتواس وچ سہر دتاتے سنجم بنا کے رکھن دی اہم ضرورت ہے۔

سوال سن کہ کی ویانا وچ دلت سنت دے کتھت قتل توں بعد پنجاب وچ جو رنیکشن ہو یا، کی اوہ لہر سی؟ 'آدی دھرم منڈل' لہر دی لگاتار تا جاں ختم ہو جان نوں اسیں کس طرحاں لیندے ہاں؟ تلھن کانڈ دے سماجک/آرتھک/راجنیتک کارناں اپر بھاواں بارے میری کی رائے ہے؟ دوسرا نقطہ دلتاں دی سوشل مو بلٹی دا ہے۔

نویں آر تھک نیٹی تحت سانوں کجھ گلاں ولّ و شیش طور 'تے دھیان رکھن دی ضرورت ہے۔ اوہ ایہہ کہ 90 ویاں وچ آئی نویں آر تھک نیٹی نے بھارت دی آر تھکنا نوں مولوں ہی وڈھ ماریا۔ آزادی توں بعد آر تھک معاملیاں وچ ایہہ بہت وڈی صفتی تبدیلی کہی جانی چاہیدی ہے۔ اس نیٹی تحت سبھ توں ودھ زور اداریکرن، نیجیکرن اتے وشوکیرن اتے دتا گیا۔ اسے طرحاں اس نیٹی نوں دو طرحاں نال کمپوز کیتا گیا، شورٹ-ٹرمٹ سٹیبلایزیشن اتے لونگ-ٹرم 'سٹرکچرل ایڈجسٹمنٹ پروگرام (سیپ، آئی ایم ایچ) اتے ورلڈ بینک) جس تحت قدرتی سی کہ اس دا پر بھاو دور تک پیندا۔ ایہہ راجنیتی نوں، وپار تے قیمتاں نوں، صنعت دے کنٹرول نوں، ملکیت نوں، ودیشی مد رانوں، کھیتی باڑی نوں، تکنیک نوں، صحت نوں، سکھیا نوں، بھاؤ کہ ہر کھیتروں پر بھاوت کردا اتے اس نے کیتا وی۔ پھر بھارت گیٹ سمجھوتے وچ وی دھر سی اتے ڈبلیوئی اودا ممبر وی سی۔ ایہناں ساریاں گلاں نوں دھیان وچ رکھ کے ہی گل کیتی جاوے تاں اسیں ستھتی دا صحیح ملائکن کر سکدے ہاں۔ اتھے پنجاب نوں اک صوبے دے طور 'تے ویکھدیاں میں مہتوپورن گلّ ولّ دھیان دواؤنا چاہندا ہاں کہ ایہناں نیتیاں وچ صوبیاں نوں کتے وی نہیں رکھیا گیا اتے بھارتی آر تھکنا نوں 'سینٹرل پلینڈ' بھارتی آر تھ ووستھاتوں 'پھری مارکیٹ' آر تھ ووستھا وچ تبدیل کر دتا گیا۔

ہن اپر وکت حالات دے مد نظر ہی اسیں جو گل کریئے تاں دلت دی اجوکی ستھتی جاں بھوکھ دی تصویر نوں سمجھ سکدے ہاں۔ نہیں تاں اے وی اسیں اسے ہی جاتی دے ناں 'تے کیتی جا رہی راجنیتی دے شکار ہو جاوانگے۔ مسئلہ ایہہ گنہگار اس کر کے وی

ہے کہ دلت دے ناں 'اتے راجنیتی کر کے روٹیاں سیکن والے لوک اس مسئلے بارے مونہہ 'چ گھنگنیاں پا کے بیٹھ جانڈے
 ہن اتے آلے۔ بھولے لوکاں نوں اس 'چپ دی سازش' سمجھ ہی نہیں لگدی۔ اوہناں لئی ذات ہی سبھ کجھ ہو جانڈی ہے، بھادیں
 کہ اوہناں دے پچیاں نوں سدھے۔ سدھے روپ وچ ہی سکھیا دے کھیتراں چوں باہر کر دتا گیا ہے۔ اوہناں لئی صحت سہولتاں دور
 دی گل وی نہیں رہیاں۔ اوہ بیمار ہے، بھگھمری داشکار ہے، ان پڑھ ہے، بوروزگار ہے، کسے نوں کجھ وی لینا۔ دینا نہیں ہے۔ اس
 لئی میرا چار ہے کہ نویں آر تھکتا نوں سمجھنا بہت ضروری ہے، جس نے عام آدمی نوں حاشیے توں پرہاں دھک دتا ہے۔

ہن اتھے سوال عام آدمی اتے دلت داوی پیدا ہو سکدا، پرنٹو میں جیکر ساڈے سماجک/آر تھک ڈھانچے دے ادھنیں توں گل کراں
 تاں کچھ میں دلتاں دی حالت دے کجھ اکٹڑے دتے سن۔ جس وچ میں اوہناں دی سماجک-آر تھک پر وچھائل دتی سی۔ تاں ہتھ
 کنگن نوں آرسی دی لوڑ نہیں ہندی۔ پر اتھے جس بھیانک تصویر ول میں دھیان دواؤنا چاہندا ہاں، اس بارے بہت ہی گھٹ لوکاں
 نے دھیان کیندرت کیتا ہے، حالانکہ سمیں دی منگ ایہی سی کہ کھبیاں دھراں وی اتے دلت آگواوی اس ورودھ کوئی لڑائی
 چھیڑ دے۔ ایہہ مسئلہ دلت دے ماڑے۔ موٹے اس روزگار نال جڑیا ہویا ہے، جس نوں نویں آر تھک نیٹی نے نکل لیا۔ میں دور
 نہیں جاندا، جالندھر وچ ہی بھارگوکیمپ، ماڈل ہاؤس، بوٹاں منڈی اتے بستیاں دے علاقے وچ ہزاراں دلت لوک کھیڈ داساماں،
 لیڈر داساماں اتے سر جیکل انسٹرومینٹس داکم کر دے سن۔ نویں آر تھک نیٹی تحت ایہناں سارے کماں وچ کمپنیشن آیا، گلوبل
 پدھر دے مقابلے وچ ساڈی دستکاری ہار گئی۔ ایہہ لوک دودن وی اس 'پھری ٹریڈ' دی مار نہیں سہ سکے۔ نتیجہ ہزاراں نکلے۔ نکلے
 یونٹ بند ہو گئے۔ لوک بے روزگار ہو گئے۔ گھراں وچ کلش ودھ گیا، ایہناں علاقیاں وچ خجائز چوریاں، لٹ-مار، کرائیم ودھیا،
 نشے کرن دی عادت ودھی، پھانیناں سراں اتے لوکاں وچ خونی تکرار ہوئے، عورتاں اپنے جسم تک ویچن لئی مجبور ہو گئیاں۔
 نوجوان وی آتم-ہتیاواں تک پہنچ گئے۔ اتھے میں لال سنگھ دل دی اک کویتا دیاں کجھ سٹراں دینیاں چاہندا ہاں، کیونکہ جس
 سنویدنا نال دل بے روزگاری نوں بیان کر دا ہے، اس سنویدنا دی بہت ضرورت ہے۔ اوہ لکھدا ہے:

نامھے نے بڑا کچھ تکیا اے جیون وچ

اوہدا پت دو تھیڑے نہیں سہ سکیا

بے روزگاری دے

پاگل ہو تریا۔

نامھے دے پیو دی حق

تے لنڈر کتی اٹھا کے۔

نامھا جدوں گزر نھدا سی

اوہ آ کے کسن لگا

کدے توں میرا پیو بنیا

کدے میں تیرا

ایہہ جنماں دے چکر نے

پھر اس کیہا،

'ایدھر دیکھ

میں ابلدے کڑا ہے 'چ چھال مارا نگا۔'

کول کھڑے بھیئنبھیت اسنوں تکدے رہے۔

نویں آر تھک نیقی اتے دلت دی ہوئی۔

سوال لہراتے پر تیکرم دے مسئلے بارے ایہہ پر تیکرم اسیں پہلاں تلھن دی گھٹنا موقعے وی دیکھ چکے ہاں۔ ہن ایہہ پر تیکرم ویانا وچ دلت سنت راما نند دی ہتیا پرنت اٹھیا۔ قدرتی ہے کہ اس دے کچھ اتے ورودھ وچ وچا آوندے ہن، سو آئے۔ سبھ توں پہلاں میں تلھن والی گھٹنا بارے گل کرنی چاہندا ہاں۔ کارن اس دا ایہہ ہے کہ اس نال میرا شوشل مو بلٹی والا سوال وی جڑیا ہویا ہے، نویں آرٹھتہ اتے ہر کیرانتی دے پر بھاداں دا مسئلہ وی جڑیا ہویا ہے اتے دلتاں دے سویمان / کھبیاں دھراں اتے دلت راجنیتواناں دا سوال وی جڑیا ہویا ہے۔ ایہہ مسئلہ چاہے اک جگہ وچ پیدا ہوئے جھگڑے نال جڑیا ہویا سی، پر نتو اس دیاں جڑھاں بہت گہریاں سن اتے پنجاب وچ سماجک / آرٹھک طور 'تے جو واپر رہا سی، اس نوں وی درسا رہیاں سن۔ اس دے مقابلے ویانا دی گھٹنا توں بعد ہویا پر تیکرم ہور طرحاں داسی۔ تلھن کانڈ نے ایہہ سدھ کر دتا سی کہ پنڈاں وچ جتھے کتے وی دلت کھیتی مزدور توں وٹ کے صنعت جاں بلڈنگ دا مزدور بنیا، جتھے کتے اوہدے شہراں 'چ پیر پئے، اتھے اوہ نرڑی ہوئی اتے سامنتی سرکاراں والی مزدوری توں نجات پا گیا، کیونکہ اوہدی ٹیک جٹ ساہمنے ہک تان کے لنگھنا کئی مشکلاں پیدا کر گیا، نتیجمن پنڈاں 'چ ٹینشن پیدا ہو گئی۔ ہن اسے دور وچ ہری کرانتی دے چنگے ماڑے سٹے ساہمنے آ رہے سن۔ پنڈ وچ زمیناں دے بھاء اسمانی جا لگے سن۔ لوکاں نوں زمین دی قیمت دا احساس ہو گیا سی۔ قبضے ہو رہے سن۔ اسے دوران سرکار ولوں دلتاں نوں جو 4-4 مرلے دا پلاٹ 'اندرا او اس یوجنا' تحت ملے سن، اوہناں نوں لے کے جٹ اتے دلت 'چ کچھوتان ودھ گئی۔ سانجھی زمین اتے کئی اداسی ڈیریاں جاں نرملے ڈیریاں نال جڑیاں زمیناں دے معاملے وی بہت وڈے تناواں دا کارن بنے۔ ایہناں معاملیاں وچوں صرف دو آبے دے معاملے ہی گناواں تاں درجنوں دی سکھیا بندی ہے، جنہاں وچوں میہما، کنگنیوال، تندراور، گھگشور آدی پنڈاں دے معاملے تاں بہت ہی وڈے تلاء بن گئے سن۔

ہن اتھے جنہاں گلاں دل صرف اشارہ کرنا چاہندا ہاں، اوہ ہن، ہری کرانتی کارن پنڈ وکھیت مزدور دا سکڈ لیبر وچ تبدیل ہو کے شہراں جاں قصبیاں دے راہ ترنا جاں عمارتاں اتے مزدوری کرن تر جانا۔ اس نال کھیت نالوں اس دا پاسے ہو جانا۔ دبئی جاں ہور

عرب دیشاں وچ نکل جانا۔ دلت راجنیتی دا تکھا پرولیش تے دلت دا جاتی پرتی سچیت ہو جانا۔ کجھ ک اہم گھٹناواں دا ابھرناتے دلتاں ولوں راجنیتک جواب دینے اتے جت ہونی۔ پورے بھارت وچ آئی دلت چیتنا دا اثر، دلت ڈیریاں دا سچیت روپ وچ ڈاکٹر۔ امبیڈکر نوں رہبر بنا کے پرچارنا۔ اسرکھیا دی بھاونہ 'چوں پیدا ہوئے ڈرکارن پنجاب وچ ڈیرا کلچر دا ودھنا اتے ایہناں ڈیریاں دا خاص کمیونٹیاں نوں کیندر بنا لینا۔ بدیشی پیسے نال وی لوکاں وچ جے جاگرتی لیاؤن داکم ہو یا تاں اوہناں نوں کراہے پاؤن داکم وی ہندارہا۔ اس نال وی جاتی پاڑا بہت ودھیا، کیونکہ جسڑے لوکاں نے پنڈاں وچ جاں پنجاب وچ نہیں رہنا ہندا، جاتی دے ناں اتے اٹھے مثلیاں نوں ودھ طول دیندے ہن۔ اوہ بھادویں دلت ہون جاں غیر دلت۔ جنہاں لوکاں نے ہمیشہ مونہہ متھے لگنا ہندا ہے، کسے وی مسئلے نوں اوئی دور لے کے نہیں جاندی کہ کھ نوں مل وی نہ سکے۔

پرتیکرم اتے لہر دا پر بھادو میرے حساب نال اتہا سکتا نال وی جڑیا ہندا ہے۔ لہراں دا پر بھادو اتہا سک ہندا ہے، جد کہ پرتیکرم وقتی ہندا ہے۔ لہراں نال جڑے لوکاں دے ایکشن وچ بھیر دی مانسکتا نہیں، سگوں لمی جدوجہد دا انش دیکھن نوں ملدا ہے۔ لہراں نال جڑے لوک دوسریاں دے مقابلے ودھ سہر د ہندے ہن۔ اسیں آدی۔ دھرم لہر بارے پہلاں وی گل کیتی سی، پرتو کجھ متراں نے پنجاب وچ اس دے وجود بارے سوال کیتا تاں اس دے جواب وچ کہنا چاہندا ہاں اس لہر دے بانیاں نے اس سمیں دھرم نوں ویش اوٹ وجوں لیا سی۔ ایہہ بہت ہی اہم مسئلہ ہے کہ اوہناں آگواں نے روید اس نالیو ڈیریاں، اداسی ڈیریاں اتے کجھ ک صوفی ڈیریاں نوں اپنے نال جوڑیا۔ جیکر دلتاں وچ ڈیریاں پرتی کجھ ہے تاں اوہناں وچ اوہ ڈیرے ویش کجھ داکیندر ہن، جسڑے آدی۔ دھرم لہر نال جڑے ہوئے سن۔

مسئلے دیاں تہاں بہت ہن سوال بہت پیچیدہ اتے ضروری ہے۔ بہت سارے سہر د لوک/ودوان اس بارے لوکاں نوں جاگروک کرن اتے راجنیتک لوک اپنے فرض نوں پہچان تاں دلت دی ہونی نوں صحیح د شامل سکدی ہے۔

پرو: ہرپال سنگھ

پرو: ہرپال سنگھ سکھ نیشنل کالج، بنگا، پنجاب توں پنجابی بھاشا اتے ساہت دے ایسوسی ایٹ پروفیسر وجوں سیواکرت ہوئے۔ سکھ اتہاس اتے انگریزی بھاشا دے ادھنین وچ اس دی روچی اس دے نال اک ستھائی جنون وجوں بنی ہوئی ہے۔ اک یوگ انواداک وجوں اس دے کئی لیکھ سنگریہہ اتے وکاری اخبار دُٹریون وچ پراکاشت ہوئے ہن۔

اسنے بھاشاواں دے ادھنین وچ اپنی خاص دلچسپی دے حصے وجوں پنجاب یونیورسٹی توں دکھ-دکھ پدھراں اتے فارسی اتے جرمن دا ادھنین وی کیتا۔ اوہناں نے بھارت اتے ودیشاں وچ ہونیاں کانفرنساں وچ سکھ اتہاس اتے جیونی بارے پپر پیش کیتے ہن۔ ورتمان وچ اوہ انڈین انسٹیٹیوٹ آف ایڈوانسڈ سٹڈی، شملہ وچ اک نیشنل پھیلو ہے اتے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے جیون اتے سمیں اتے اک پروجیکٹ لکھ رہا ہے۔

حاشیے 'تے پئے لوک - سکھ - پنجاب سندر بھ

پرو: ہرپال سنگھ

سماج وچ سموہاں جاں اکٹ ورگ دا حاشیے 'تے ہونا اکٹ وشو ویاپی ورتارے وجوں عام کیتا جاسکدا ہے۔ سماج - وگیا نیاں نے حاشیے دے وکھ - وکھ پچھانیوگ وشیشتاواں دا حوالہ دتا ہے جو آر تھک، راجنیتک، سبھیا چارک اتے سماجک کھیتر اں وچ پرگٹ ہندے ہن، جتھے کجھ لوک بد قسمتی نال پیر پھرل ہوند وچ دھکے جاندے ہن۔ بھارتی اپ - مہاندیپ وچ رہے سماجاں اتے سموہاں دے معاملے وچ، بے دخلی نوں ذات دوارا چھت کیتا گیا ہے، جسوں نمرتا نال سمجھایا گیا ہے کہ اکٹ کارج شیل اتے شاسک ووستھا وچ کرت جاں کم دی ونڈ توں علاوہ ہور کجھ نہیں ہے۔ بھارتی سماج وچ اکٹ ویاپک ورتارا ہون دے باوجود، سکھاں دے سندر بھ وچ اسدا ادھنیں اکٹ گھناؤنی کہانی ہے جسوں میں سنکھپ وچ بیان کرنا چاہندا ہاں۔

سکھ دھرم دے بانی گورو نانک دیو جی پہلے ویکتی سن جیہناں نے نہ صرف ذات - پات دی سرووچتا 'تے سوال اٹھائے سن، سگوں ایہہ وی سپشٹ طور 'تے اعلان کیتا سی کہ اوہناں دی اکٹھتا سبھ توں نیویں لوکاں نال ہے۔ آسادی وار وچ، گورو نانک دیو جی اعلان کردے ہن کہ ایہہ منکھ دوارا بنائی گئی لڑی نہ تاں سروکھتی مان دے دروازے 'تے موجود ہے اتے نہ ہی اس نوں چلاؤن والی کھتی ہے۔ اس دے پہلے تن پیارے اتے سرپت چیلیاں وچوں - مردانہ، بالا اتے بھائی لالو - اپنے سیمیں دے سماجک لڑی دے سبھ توں پیٹھلے پدھر 'تے کھڑے ہن۔

گورو نانک دیو جی دوارا شروع کیتی گئی سرگرم دھرم یدھ دا بعد دے گرواں دوارا زوردار ڈھنگ نال پالن کیتا گیا سی۔ اترا دھکاری گرواں دوارا اپنے پیروکاراں وچ ذات - پات دی اپتادی ہوار کھن والے کسے وی ویکتی نوں کدے وی سویکار نہیں

کیتا گیا سی۔ نر سوار تھ بھاونا نال سیوا ہی اک ماہد نڈ سی۔ دسویں گورو گوہند سنگھ نے خالصے دی سنستھادی سر جتا کر کے اس نوں ترکپورن سکھر 'تے پہنچایا۔ ایہہ پہلی وار سی کہ صدیاں توں حاشیے 'تے پئے لوکاں وچوں اک صفائی کرن والا اتے اک صفائی کرن والا، اپنے آپ نوں مان اتے سمنان نال لیس محسوس کردا سی۔ گورو دی بخشش صدقہ اوہناں اندر اتہاس دے موڑ نوں موڑن دی ہکتی پیدا ہوئی۔ سکھ اتہاس دی لمی گاتھا اس ظلم و رودھ لڑائی وچ اوہناں دی موہری بھومکا دی گواہ ہے جس نے صدیاں توں اس دھرتی دے مان-سمنان نوں تسیہ دتے سن۔

اس توں پہلاں شہید نوویں گورو داسیس اپنے بال پتر گوہند نوں اندر پور وکھے لجان داماں بھائی جیتا جی نے اپنے پیارے مالک دے پیار اتے شردھائی اپنی جان داء 'تے لگا کے پراپت کیتا سی۔ دسویں گورو دوار اوہناں نوں رنگھریٹا، گورو کا پٹا کہہ کے اس دھرتی دے حاشیے 'تے پئے پچیاں نوں اچا درجہ دین دی اوہناں دی وچنبد ہتھانوں ریکھا نکت کیتا گیا۔ اتہاس دسد اہے کہ اس حاشیے 'تے پئے ورگ نے گورو دے نام 'تے سیوا کرن دے جنون داپر درشن کیتا، جدوں اوہ بندہ بہادر دی ہتھیار بند مہم وچ شامل ہوئے، جس نے ہکتی شالی مغل سامراج دی نینھ ہلا دی۔ مغلاں اتے افغاناں دے خلاف موت توں بچن والے سنگھرش وچ اوہناں دی بھومکا اتے بھاگی داری % بھروسے یوگ اتے مہتوپورن سی۔

دسویں گورو دوار اسماجک اتے راجنیتک برابری ول کھچے گئے اس حاشیے 'تے پئے طبقے، جس نوں ہن دلت کہا جاند اہے، نوں مثل دے سمیں دوران اپنے ہی بھراواں 'تے سماجک اتے راجنیتک جھٹکا لگا جدوں مثل کھیاں جاں سکھ کھیاں نے علاقیاں 'تے قبضہ کرن لئی ہمسلا ماریا۔ دلتاں نے ایہہ کہہ کے زمیناں ہڑپن توں انکار کر دتا کہ اوہ خالصے دی سیوا وچ سن اتے زمیناں اتے جائیداداں 'تے قبضہ کرنا اوہناں دادرہم نہیں ہے۔

جے ڈی۔ کنگھم سانوں دسد اہے کہ خالصے دی اس کھاڑ کو جتھے بندی دا اسلامی طاقتاں ورو دھ اکجٹ سنگھرش وچ سواگت کیتا گیا سی؛ پر دھمکی ختم ہون توں بعد، ایہناں نمر سپاہیاں نوں برابر نہیں سمجھیا گیا۔ پر، اوہ سکھ دھرم دیاں سچیاں پر مپراواں اتے میری۔ پیری دے سدھانتاں دی پیروی کردے ہوئے دربار صاحب اتے اکال تخت سمیت سکھ گردھاماں دا پر بندھ کردے رہے۔

رنجیت سنگھ مہاراجہ نے گوردواریاں دے پر بندھن اتے افغانستان دے سرحدی کھیتر وچ سبھ توں خطرناک اتے خطرناک فوجی مہماں وچ اپنیاں سیواواں دالابھ لینا جاری رکھیا۔ سکھ کھوجکار اتے اتہاسکار شمشیر سنگھ اشوک دوارا گواہی دے انوسار، اوہ جتھے بندک قطاراں وچ دبدبے والے اکالی اتے رنگھریٹا سکھ وجوں جانے جاندے سن۔ آپسی گل بات وچ رنجیت سنگھ اپنے ودیشی مہماناں اتے مسافراں نوں دسد اسی کہ افغاناں دی بے رحمی لئی اس دا اکالیاں نال میل کھندا ہے۔ شاہ محمد نے پنجابی کویتا وچ درج اپنی برتانت وچ اکال ریجیمینٹ دی بے مثال بہادری دے پر درشن دی گل کیتی ہے، جو کہ اس سمیں جانیاجاند اسی (شاہ محمد اچڑی اکال ریجیمینٹ...)

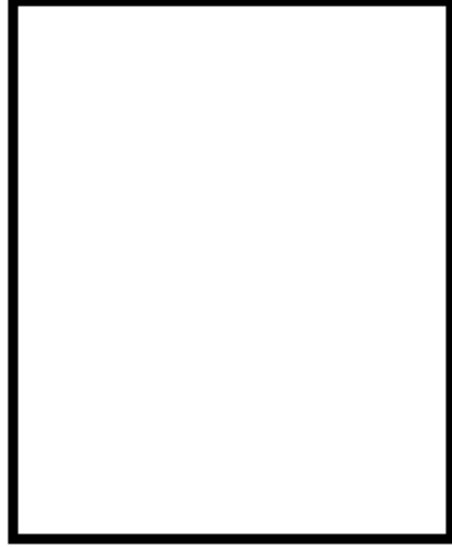
زمیناں دی مالکی اتے دولت اکٹھی کرن پر تکی اکالیاں دی بے رخی دی حد تک اداسیتا نوں اصل وچ وڈے سکھ بھائیچارے دوارا شکر گزاری اتے قرض دی بھاونال سوکار کرنا چاہیدا سی۔ افسوس کہ اچیہا نہیں ہو یا! سگوں سکھ لوکاں دیاں زمیناں دے مالک ورگاں دے سبھاوک لالچ نے پہلی اینگلو۔ سکھ جنگ وچ برطانوی فوجاں دے بے رحمی نال قتل عام دی اگوائی کرن والے اکالیاں ورو دھ انگریزاں دے سخت قدماں نوں سوکار کر لیا۔

پنجاب نوں مغل۔ افغان قبضے توں آزاد کرواؤن وچ اوہناں دی شاندار بھومکا دے باوجود زمین دی مالکی دے داعویاں نوں تیگانا اوہناں دا سبھ توں وڈا کارنامہ بن گیا۔ سنترتا دے سنیکت سنگھرش دوران سست ہو چکیاں قبائلی پرورتیاں توں پر بھادوت ہو کے،

زمینی ورگ نے ہولی-ہولی دلتاں پر تپتی دشمنی والا رویہ وکست کر لیا، جو پہلاں ہی دکھاں اتے شوشن دے جیون نوں بھوگ رہے سن۔

پنجاب دے حاشیے 'تے پئے دلتاں دی قسمت دا پہیہ اک وار پھر الٹ ہو گیا جدوں انگریزاں نے زمینی مالکاں نوں وڈے پدھر 'تے فوج وچ بھرتی کر کے اتے زمینی جائیداداں 'تے قبضہ کرن دا بھروسہ دے کے جت پراپت کیتی۔ انت وچ بھومی لینینیشن ایکٹ (1900) نے بھوکھ لئی دلتاں دی قسمت 'تے موہر لگا دتی جدوں پنڈ دی کھیتی باڑی نوں قائم رکھن والے ایہناں لوکاں نوں زمین دے کسے وی حصے 'تے داعویاں توں باہر رکھیا گیا، جس 'تے اوہ دن-رات کم کر دے سن۔

اوہناں نوں اتھاہ غریبی دی ستھتی وچ لیاؤنا اتے اوہناں نوں معیاری سکھیا اتے صحت اتے صفائی دیاں سہولتاں توں وانجھے کرن دے نال-نال سنویدھان دوارا پر دان کیتے گئے لا بھال توں وی وانجھے رکھنا، اج دے پنجاب وچ اوہناں دے اتھاہ دکھ اتے حاشیے 'تے رہن دی کہانی نوں پورا کر دا ہے۔ وڈبنا ایہہ ہے کہ سکھ دھرم دے ناں 'تے اوہناں 'تے بے انسانی اتے نہ-انت دکھاں دا سنتا پھنڈھایا جاندا ہے، جس نے کدے اوہناں نوں برابر، سمنان اتے سمنان دی زندگی دین دا وعدہ کیتا سی۔

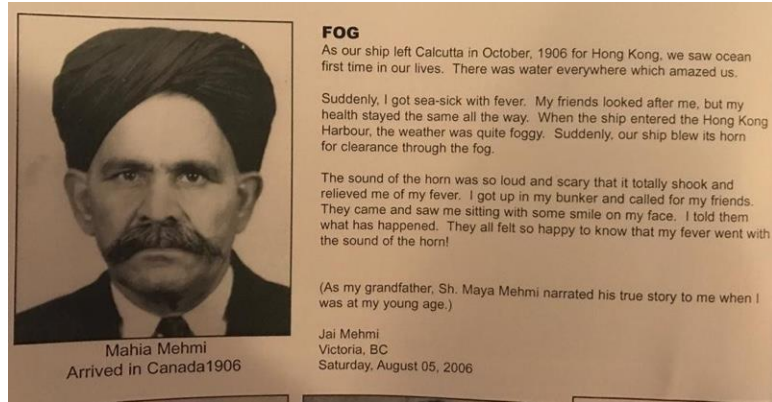
ریا تلثا

ریا تلثا نویں دلی دی اک پتر کار ہے، جو سماجک سرگرمی، حاشیے 'تے رہ گئے بھائیچاریاں (خاص طور 'تے دلت اتے امبیڈ کردادی) بارے لکھدی ہے اتے عام گل بات وچ 'سبالٹرن' ورگے شہداں دی ورتوں کردی ہے۔ اس دے
riya.talitha@ Instagram جاں riya.samuel@gmail.com 'تے گل کرو۔

پنجابی، سکھ اتے دلت

کینیڈا وچ مائیگریشن، سرگرمی، اتے ذات-پات دے خاتمے بارے

ریا تلتا

انیتا لال دے پڑدادامائی رام مہمی، جو 1906 وچ کینیڈا آئے سن۔

1906 وچ، مائی رام مہمی کینیڈا دے وینکوور ٹاپو وچ آواں کر گیا۔ اوہ پنجاب توں پرواسیاں دی صدی دی اکٹ وڈی لہر دا حصہ سی، مکھ طور 'تے سکھ پرش، جو اتری امریکہ وچ اپنے پریواراں لئی نویں کورساں نوں چارٹ کرن دی کوشش کردے سن۔ مہمی نے جتھے دی سنبھو ہو سکے کم لبھیا، جو کہ اس دے بہت سارے ساتھیاں لئی، کینیڈین پسیپھک ریلوے دے ٹریکاں دا زمانہ کرنا، شپیارڈاں اتے لمبر ملاں وچ کم کرنا سی۔ اسنے گھر پیسے بھیجے اتے پریوار دے ممبراں نوں اس دے نال جڑن لئی سپانسر کرن وچ مدد کیتی۔ اسنے وکٹوریا وچ اپنے لئی اک جگہ لبھی، جتھے اوہ پہلی وار اتریا، اتے جتھے اس دے بہت سارے اترادھکاری ابجے وی رہندے ہن۔

پہلی نظر آتے، میسیمی دی کہانی 1900 دے دہاکے دے شروع وچ دکھنی ایشیائی پرواس دی خاص پریتیت ہندی ہے۔ پراہاسک ریکارڈ وچ میسیمی سبھ توں پہلا دلت پر یواری جو کینیڈا وچ آوے اس کر گیا سی، جے پورے طور 'تے ٹرل آئیلینڈ نہیں۔ ڈانسپورا پرواسی ہون دے ناطے، دلت لوکاں نوں دوجیاں وانگ فائدے نہیں ملے ہن۔ مہی دے ونشیاں وچوں اکٹا لال دے انوسار، "کینیڈا وچ آؤن والے ہستے پرواسیاں وچ پنجابی جٹ لوک ہن؛ اوہناں کول بھارت وچ زمین، کھیتی اتے ایجنسی سی۔" میسیمی نوں کینیڈا جان لئی بھارت وچ اکٹا ایجنٹ توں بھاری قرضہ لینا پیا اتے کئی سالوں بعد وی اس دا بگھٹان کر رہا سی۔

پنجاب دا اچھا دوا باکھتر دلت پرواس دی اک چنگی طرحاں ستھاپت لڑی دامول بندو ہے۔ پنجاب دی لگبھگ 32% آبادی دلت ہن، کھ طور 'تے چھار، اتے لگبھگ 45% دوا بے وچ کیندرت ہن۔ اج، صوبے دے لوئر مینلینڈ وچ اندازاً 25,000 لوک دلت ہن؛ ایہہ اتری امریکہ مہاندیپ دی سبھ توں وڈی اتے سبھ توں پرانی دلت آبادی ہو سکدی ہے۔ ii

"چھار" دلت ذاتیاں اتے اپ-جاتیاں دی بہو-گنتی لئی اک چھتری جاتی پچھان ہے جو اہاسک طور 'تے چھڑے دے کم کرن والے اتے رنگداراں دی بنی ہوئی ہے۔ زیادہ تر دے-کچلے جاتی دے ناواں دی طرحاں، اس نوں وی جاتیادی گندھلانیہ جاندا ہے اتے، اس طرحاں، بھارت دے 1989 انوسوچت جاتی اتے انوسوچت جنجائیاں (اتیاچاراں دی روکھام) ایکٹ دے تحت اک بکٹ کرن یوگ اپرا دھ ہے۔ اوہ نیپال اتے پاکستان سمیت بھارتی اپ مہاندیپ دے اتری کھیتراں وچ وی کھنڈے ہوئے ہن۔ چھار سکھ اوہ دلت ہن جیہناں نے سکھ دھرم اپنالیا اتے انوسوچت جاتی سوچیاں وچ شامل ہن۔

ایہہ کوئی اتفاق نہیں ہے کہ کینیڈا وچ چھار بھائیچارے دا پہلا درج کیتا گیا ذکر جاتی وکھرے وچوں اک ہے۔ کہانی پالیدی تھبے وچ واپردی ہے، بریشیش کولمبیا وچ اک شروعاتی دکھنی ایشیائی بستی اتے مل ٹاؤن، جسدی ستھاپنا 1916 وچ ہوئی سی اتے اسدا نام اس دے پنجابی سکھ سنستھاپکاں: میو سنگھ منہاس، اس دے بھراگنیا سنگھ منہاس، اتے اوہناں دے چچیرے بھراڈو من سنگھی

دے جدی شہر دے نام تے رکھیا گیا سی۔ مہی اتے اکٹ ہو رہے چار آدمی، جو پالڈی دی اتہاسک لکڑیلاں وچ کم کرداسی، نوں دوہجے آدمیاں دے نال کھانے دے حال وچ نہیں، سگوں اوہناں دے کمریاں وچ کھانا بنایا گیا سی۔ اوہناں نوں رسوئی گھر وچ شفٹ کرن توں وی روکیا گیا سی، کیونکہ اوہناں نوں اوہناں دی ذات کارن اشدھ اتے گندہ سمجھیا جاندا سی۔ اکٹ وار جدوں اسنے کارن دا پتہ لگایا، اسنے ترنت باہر کڈھن نوں روک دتا اتے حکم دتا کہ سارے کرپاری اسے تھیں 'تے کھانا کھان۔

Ship:	TARTAR
Shipping Line:	Canadian Pacific Railway Co.
Port of Departure:	Hong Kong Yokohama, Japan
Date of Departure:	1906-10-20 1906-10
Port of Arrival:	Vancouver, British Columbia Victoria, British Columbia
Date of Arrival:	1906-11-14 1906-11-14
Year:	1906
Microfilm Reel Number:	T-515
Remarks:	Date of arrival could apply to either port List Number: 584548
Reference:	RG 76

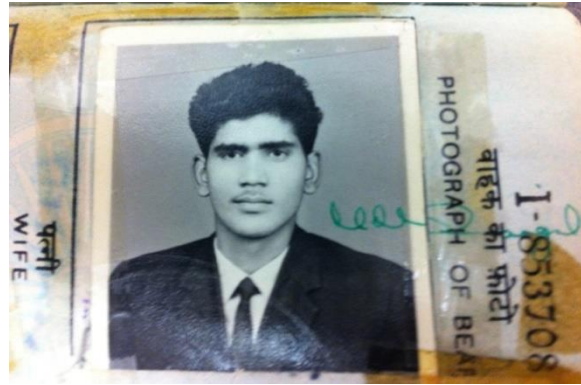
مہی دی وراثت

بریشیش کو لمبیا وچ سہت اک کمیونٹی آرگنائزراتے مہمی دیاں پڑپوتیاں وچوں اک، اپنی ماں راہیں، انیتا لال کہندی ہے، ”میرا پالن پوٹن چمار بھائیچارے وچ دوپا ورہاؤس پر یو اراں دوارا کیتا گیا سی۔

پوتیاں

لال دے نانا بھگتورام اتے دادی بچنی مہی۔ رام 1954 وچ کینیڈا آیا سی اتے مہی 1968 وچ۔

لال دے پتا داسپورٹ، 1972

لال پچھلے کچھ سالوں توں ذات، ستھتی، راجنیتی اتے دھرم دے روپ وچ اپنی پچھان نوں جگت-ظاہر کر رہا ہے۔ اس دے پریوار دے "دیسی-ہیوی" سٹسپھور ڈوچ جان توں پہلاں، اوہ کئی ہور چمار پریواراں نال سماجک طور 'تے جڑے ہوئے سن، پر اوہ اپنے آپ نوں مکھ طور 'تے "پنجابی" سمجھدی سی۔ اس دے نال ہی، جدوں اوہ وڈی ہو رہی سی، پنجابی اکثر "جٹ" داسمانار تھی سی، جو پنجاب وچ پر مکھ بھومی مالک جاتی سی۔ جدوں اسنوں سٹسپھور ڈوچ دکھنی ایشیائی لوکاں دوارا اس دے اپنام دے کارن براہمن جاں "بامن" سمجھ لیا گیا، تاں اسنے اپنی دادی نوں اس دے پریوار دی جاتی ستھتی بارے پچھیا۔ اسدی دادی نے اس گل 'تے زور دیندے ہوئے کہ ذات اسدی چنتا نہیں سی، بے چینی اتے چنتا نال جواب دتا۔

"ایہہ تہاڈی سمسیا نہیں ہے،" لال دی دادی نے کہا۔ "تسین کینیڈا وچ ہو، بس ہر کسے نال آدر نال پیش آؤ اتے یقینی بناؤ کہ ہر کوئی تہاڈے نال ستکار نال پیش آوے۔"

لال ادوں تک ذات بارے نہیں سوچن وچ سنتھت سی جدوں تک اوہ اپنے چھوٹے چچیرے بھراواں اتے رشتے داراں سمیت چمار سداے دے میمبراں دوارا جاتی ویکرے اتے دکھانت دیاں کئی اداہرناں نہیں دیکھدا۔ اوہ کم 'تے لگ گئی۔ ردّ کیتے گئے ویاہ، اسپھل رشتے، سکولاں وچ نام-بلارے اتے دھکے شامی، غیر-جاٹ پچھان دی ادکھتا، سماجک بے دخلی، اتے سدھے طور 'تے تنگ-پریشان: اوہ ایہناں حقیقتاں نوں "جاتی-انھے" بیان بازی دوارا اکٹ پاسے نہیں ہون دین والی سی۔ لال کہندا ہے، "سانوں

اصل وچّ [ذات] بارے گل کرن دی لوڑ ہے۔ "کیونکہ ذات ماننے رکھدی ہے... میں دیکھیا کہ ایہہ میرے بعد دیاں پیڑھیاں نوں وی پر بھات کر رہی ہے۔"

بھائیچارک سانجھ 'تے ذات دے پر بھاو وصال اتے ڈونگھیاں ہن؛ اوہ دھارمک سبندھاں وچّ وی نیڑے ہن۔ سکھ، پنجابی اتے دلت ہون نال جو جھناپیتی طور 'تے گنجھل دار٪ ہو سکدا ہے۔ حالانکہ، سکھ سدھانت دا اکٹھ حصہ اس وچار 'تے کیندرت ہے کہ سارے لوک پر ماتا اگے برابر ہن۔ ایہہ سدھانت سکھ ہون دا دعوہ کردے ہوئے کسے دی "اچّ جاتی" دی پچھان دا دعوہ کردا ہے اتے سکھی دیاں بنیاداں اتے سدھانتاں دا ڈونگھا ورودھی ہے۔

"ایہہ گنجھل دار٪ ہے کیونکہ ایہہ اوہ چیز ہے جس نوں سمجھن لئی میں خود سنگھرش کر رہا ہاں، ٹھیک ہے؟ کیونکہ ایہہ صرف ایہہ تھہ نہیں ہے کہ میں پنجابی ہاں [جاں] میں سکھ ہاں [جاں] میں دلت ہاں۔ ایہہ ہے کہ جے میں دلت ہاں جاں جے میں چمار ہاں، "لال کھندا ہے۔" [کچھ لوک] اپنے آپ نوں پنجابی جاٹ کہندے ہن پر نال ہی اسیں اس سمجھی سکھی نوں اپنی پچھان دے حصے وجوں دیکھدے ہاں جس نوں اوہ اگے ودھاؤنا چاہندے ہن پر اس ملّ وجوں نہیں جس نوں اوہ جیونا چاہندے ہن۔"

"دلت" شبد صرف پچھان دا چنہ نہیں ہے۔ ایہہ اکٹھوتی بھارت-ورودھی ذات-پات نوں درساؤندا ہے جس دی وکالت خود امبیڈ کرنے کیتی اتے ورتی۔ اسے ٹوکن دوارا، ایہہ لوئر مینلینڈ وچّ کھیڈن ویلے سوکھتاواں اتے گناں نوں پوری طرحاں کیچپر نہیں کردا ہے۔ جسڑے لوک دلت دی ورتوں کردے ہن، عام طور 'تے امبیڈ کرائیٹ شبد اولی دے نال، دو جے دلت بھائیچاریاں نال ایکتا دا پرگٹاوا کردے ہن۔ لال دا کہنا ہے کہ اس دے بھائیچارے دے ہتے لوک "دلت" لیبل نال بہتا گونج نہیں پاؤندے پر چماراں وجوں سبندھ اتے پچھان لہندے ہن۔

دوجیاں و نکلتیگنتاواں اتے پچھاناں دے نال ذات دا آپسی تاملیل بے دخلی اتے شامل کرن دا اکت ہے۔ جاں اس دی بجائے، جو بے دخلی دے ابھیاں دی سہولت اتے سنسٹھاگت بناؤندا ہے اتے کس نوں باہر رکھیا جا رہا ہے۔

دوجیاں و نکلتیگنتاواں اتے پچھاناں دے نال ذات دا آپسی تاملیل بے دخلی اتے شامل کرن دا اکت ہے۔ جاں اس دی بجائے، جو بے دخلی دے ابھیاں دی سہولت اتے سنسٹھاگت بناؤندا ہے اتے کس نوں باہر رکھیا جا رہا ہے۔ اداہرن لئی، سیکنڈ ایونیو گردوارہ، جو کہ اتری امریکہ وچ 1908 وچ بنایا گیا پہلا گردوارہ سی۔ iv شروعاتی وسن والیاں نے 1906 دیاں گرمیاں وچ خالصہ دیوان سوسائٹی دی سٹھاپنا کیتی۔ اگلے کچھ سالوں وچ، اوہناں نے فنڈ دتے اتے اسنوں اپنے آپ وچ بنایا۔ وینکوور دے کٹسٹیلانو نیڑلے علاقے دادل۔ اکت صدی توں ودھ پرانا اتے اے وی اکت کمیونٹی سینٹر اتے پوجا سٹھان وجوں کم کر رہا ہے، ایہہ کینیڈین سکھ اتھاس دا اکت خزانہ حصہ ہے۔

”میرے پور و جاں نے گردوارے نوں بناؤن وچ مدد کیتی... [ایہہ] وکٹوریا وچ اکت فرقو تھاں سی، [جتھے] ہر کوئی آؤندا ہے،“ لال کہندا ہے۔ ”سالوں بعد، جدوں میرے داداجی دے بھرا دی پتی [مہی دی نوٹھ] آئی... تاں اوہ اس نوں رسوئی وچ کھانا بناؤن نہیں دیندے سن [نال] شاید کچھ ہور عورتاں جو چمار پچھو کڑ دیاں سن۔“

لال دی ماسی اتے ہور عورتاں نے بے دخلی دی اس کوشش دا ورودھ کیتا اتے اپنی فرقو جگہ وچ داخل ہون اتے ورتن دے اپنے ادھیکار تے زور دتا۔ ”اوہ اس طرحاں سن، ’تہاڈا کی مطلب ہے؟ اسیں ہی اس نوں بناؤن وچ مدد کیتی۔ اسیں گردوارے دا حصہ ہاں،“ لال یاد کردا ہے۔ پریوار دیاں لال دی ماں والے پاسے دیاں عورتاں دے ورودھ دا ایہہ سموہک کم پھل آیا کیونکہ کئی سالوں بعد، لال دی بھوآ اسے رسوئی دی مکھی بن گئی سی۔

”اس لئی، اسدی یا ترا شروع توں ہی وکرا کیتے جان اتے پچھے دھکن توں سی کیونکہ، گورو گرنتھ صاحب [سکھ دھرم دے مکھ پوتر گرنتھ] دے ادھین، کوئی وکرا نہیں ہے، اسیں سارے لنگر وچ اکٹھے بیٹھے ہاں۔ اک گردوارے دا جتھے سارے یا تریاں نوں مفت بھوجن پر وسیا جاندا ہے [کھانا

جاتیوادی بے دخلی دے ایہہ سپیشٹ پرگٹا دے کوئی حیرانی والی گل نہیں ہن کیونکہ، جویں کہ لال نے نوٹ کیتا ہے، ”رسوئی ہمیشہ وکرا دے دی جگہ ہندی ہے۔“ ایہہ جاتی بے دخلی دے سبھ توں عام پرگٹا دے وچوں اک ہے، جو کہ جماعت، دھارمک پچھان، بھاشا اتے قومیت وچ پھیلیا ہویا ہے اتے سارے ڈانسپورا وچ گونجا ہے۔

”اپنا گردوارہ“

اٹھاراں سال دی عمر وچ، ترسیم لال اپنی ماسی، راؤ کور کھیرا، جو کہ 1908 وچ کینیڈا آ گئی سی، دی سپانسرشپ نال پنجاب توں کینیڈا آ گیا۔ کھیرا اپنے پچیاں نال 1960 دے دہاکے دے شروع وچ آ گیا۔ ترسیم لال پورٹ البرنی وچ اتریا اتے 1970 دے دہاکے وچ لمبر ملاں وچ کم کرن لئی اتری بریٹیش کولمبیا چلا گیا، کینیسل، بی سی وچ وس گیا۔ بھوویں کہ اسدا پر واس مہی دے سالاں بعد ہویا سی، لال نوں وی اس دے جاتی پچھو کڑکارن وکرا دے اتے بے دخلی داسا ہنا کرنا پیا۔

وینکوور وچ اس سمیں چمار بھائیچارے نوں بہت وکرا دے داسا ہنا کرنا پے رہا سی اتے شہر دے گردوارے جاتیوادی نال بھرے ہوئے سن۔ ادھیاتمک سبندھ اتے بھائیچارک سانجھ دا انو بھو کرن دی بجائے، اوہناں نے اپنی سرگرم بھاگی داری٪ اتے اتشہی سیوا دے باوجود دور-اندیشی اتے بے دخلی دا ساہنا کیتا۔ بھوویں اوہ اپنے ساگماں لئی سانجھے حالاں دی ورتوں کردے سن، اوہناں نے پچھے چھڑیا کوئی وی بھوجن کھاہا جاں یوگدان وچوں نہیں لیا گیا سی؛ نہ تاں اوہناں نوں لنگر ہناؤن جاں سیوا کرن دی اجازت سی۔

آخر کار، پر بھاوشالی/اتیاچاری جاتی دے سکھاں نال لگاتار "جھگڑاں" نے اوہناں نوں 1982 وچ "اینا وکرا محسوس کیتا کہ اوہناں نے اپنا [گردوارہ] بنایا"۔ ترسیم دے چچیرے بھرا، درشن کھیڑا، اتے اس دے پروارک میمبراں نے اس جگہ نوں سٹھاپت کرن وچ اہم بھومکا نبھائی۔ اوہ چھار لوکاں دے اک چھوٹے سموہ دا حصہ سن جیہناں نے زمین خریدن اتے اسنوں سٹھاپت کرن لئی فنڈ اکٹھے کیتے۔ اس طرحاں 1982 وچ وینکوور وچ پہلی شری گورو رویداس سبھا بنائی گئی۔

رویداس پنٹھ سکھ دھرم وچ سبھ توں پرکھ سمپر داواں وچوں اک ہے اتے اسنوں 14 ویں صدی وچ سٹھاپت روڈاسیا دھرم وچوں وی جانیاجاندہے۔ روڈاسیاں، جاں 14 ویں صدی دے رہسوا دی۔ کوی رویداس دے پیروکار، اسنوں اپنے خاص سنت وچوں دیکھدے ہن، جدوں کہ سکھ اسنوں سکھی پر میرادے بہت سارے بھگتاں جاں پوتر پرشاں وچوں اک وچوں دیکھدے ہن۔

گورو رویداس دیاں سکھیاواں ذات پر نالی دی سخت آلوچنا، برابری دے بھاوک اچے۔ سچے اتے اس گل" اتے زور دین لئی پرسدھ ہن کہ اک 'نیویں' ذات وچ پیدا ہون نال وفادار پیروکاراں نوں رب نال ملن / پوجا وچ حصہ لین توں نہیں روکدا۔ کیہا جاندہے کہ گورو رویداس دا جنم چڑے داکم کرن والے ماپیاں دے گھر ہو یا سی جس نے اسنوں اک 'اچھوت' جاتی دا ممبر بنایا سی۔ اس دے بہتے پیروکار اس دے پچھوکڑا تے جاتی سٹھان نوں سانجھا کردے ہن اتے اسدی اداہرن توں بہت پریرنا لیندے ہن۔

ولور، سینپٹن یونیورسٹی دے سینٹر فار سکھ اینڈ پنجاہی سٹڈیز دی ڈائریکٹر اوپندر جیت کور نکھر دے انوسار، "سمپر داواں جاں سموہاں دی ہوند جو کسے نہ کسے طریقے نال اپنے آپ نوں سکھ وچوں پر بھاشت کردے ہن، وشو پنٹھ وچ کئی دواپورن بمشاں نوں پیش کردے ہن۔" iiiv روڈاسیا پوجا دے کیندر اکثر گنجھل دار۔ سٹھاناں دا مقابلہ کردے ہن، خاص طور 'تے لوک

اوہناں نوں کی کندے ہن۔ کنڈا اتے بھارت وچ آرتھوڈاکس خالصہ سکھ بھائی چارا اوہناں نوں 'سبھا' وجوں سنبودھت کردے ہن۔ سبھروال دسدا ہے کہ ایہہ انتر اوہناں لوکاں توں اپنے آپ نوں دکھ کرن دا اک طریقہ ہے جو اتھے پوجا کردے ہن، "ایہہ کن لئی کہ ایہہ [اوہناں دا] بھائی چارا نہیں ہے۔"

"لوک اس نوں اپنا گردوارہ 'کندے ہن جو یں اسیں دوجے گردوارے دی بجائے [اپنے] گردوارے جارہے ہاں،" لال کندا ہے، جو اس سمیں اک بچہ سی پر اچے وی رویداس سبھاتے ہو رگوردواریاں وچ اس انتر نوں یاد کردا ہے۔

پراکھ اتے لبریشن

ایشیئن امریکن ساٹا سبھروال ذات نوں "اکت پرورتی دے روپ وچ بیان کردی ہے جو ناول دے طریقیاں دے کارن بنی رہندی ہے جو ایہہ لڑپواراں نوں سرحدی ہے، بنائی رکھی ہے اتے دوبارہ تیار کردی ہے۔" اس دے کھوج-پربندھ دا اکت مہتوپورن حصہ، سرکٹ آف پھیلتھ: ٹرانسنیشنل رلیجن، کاسٹ، اینڈ جینڈران دسکھ ڈائسپورا آف داپیسپیچک نار تھویسٹ، بریٹیش کولمبیا وچ ودھن۔ پھلن والے سکھی دے دکھ-دکھ سمیکرناں دی چرچہ کردا ہے۔ اسدی کھوج اس حقیقت نوں سویکار کرن 'تے کیندرت ہے کہ دھارمک پوجا دیاں سائینٹاں اکت اجیہاوشا ہن جس وچ "بہت سارے جاتی بھید بھاو" شامل ہن۔

"میر اندازہ ہے کہ ایہہ سوال ہے کہ سکھ کون گندا ہے،" اوہ کندی ہے۔

سرکاری اتے سبھیاچارک سنسٹھاواں ورگے ڈائسپورک شکتی ڈھانچے وچ دبے۔ کچلے جاتی دے لوکاں دی نمائندگی دی گھاٹ ذات دیاں ڈوگھیاں جڑھاں والیاں اسمانتاواں نوں درساؤندی ہے۔ اس توں علاوہ، دستاویزاں دی گھاٹ اتے پرالیکھاں توں غیر حاضری دکھنی ایشیائی امیگریشن اتہاس وچ جاتی بھید بھاو اتے ذات-آدھارت اسمانتا دا گھناؤنے ثبوت ہے۔ سیکنڈ یونینو گردوارہ

اتے پالیدی داسکھ بستی والا شہر اتری امریکہ دے سکھ اتہاس دے گڑھ ہن، جیہناں نوں پیار اتے ستکار نال یاد کیتا جاند اے، پر کمیونٹی آرکائیوز، سٹھانک خبراں جاں سوے-دستاویز ت رکارڈاں وچ کتے وی جاتی دا اک وی ذکر نہیں ہے۔

”جیکر ایہہ [جاتی ادھارت اتپیرن اتے وٹکرا] بھارت وچ واپر دا ہے، تاں ایہہ اتھوں دے لوکاں نال ہو سکدا ہے... [پر] لوک حیران سن کہ اتھے سکھاں وچ اجیہا ہویا،“ جے برڈی، جو امبیڈ کروادیاں نوں پر پھلت کردی ہے، دے سنسٹھاپک چیتنا فاؤنڈیشن دا کہنا ہے۔ وکالت، جاگروکتا پیدا کرن اتے سماگماں دے آیوجن دوارا بھائی چارا-نرمان-ix

دلچسپ گل ایہہ ہے کہ، برڈی اتے انیتا لال دوویں اوہناں پرپواراں نال سبندھت ہن جو پہلاں بریشیش کو لبیا وچ پرواس کر گئے سن۔ بھادویں اوہناں داکم اتے سنگٹھن دے ڈھنگ بہت وکھرے ہن، اوہ دوویں کینیڈا وچ دلت مکتی، ذات-پات دے خاتمے اتے جاتی-ورودھی بھائی چارا-نرمان دے کارناں لئی وچنبدھ ہن۔

برڈی تیراں سال دی عمر وچ اپنے پرپواراں نال پنجاب توں کینیڈا آ گیا سی۔ اس دے ماما-پتا شری گورو ویدا اس سن، پر امبیڈ کرواد دا اس دے بچپن وچ اک نرمانک پر بھادویں۔ اس دے پتا، خاص طور اتے، اس نوں ایہہ دسدے سن کہ کوئی اوہ بھارت وچ امبیڈ کر نال ملے سن، اک اداہرن جو اک پیاری اتے پسندیدہ یاد سی۔ سائمن پھرہزریونیورسٹی وچ بیٹے کردے ہوئے برڈی امبیڈ کرواد وچ دلچسپی لے گیا۔ 1991 وچ، امبیڈ کردے شتابدی جشناں دے موقعے، اوہناں نوں ایہہ محسوس ہویا کہ امبیڈ کر دے پاٹھاں نوں SFU دی اکٹ لائبریری وچ موجود ہون دا پر بندھ کر نالا ہے وند ہووے گا۔x

اوہ اپنے تیناں وچّ سفل رہا، جس نے اسدی باقی ذات- ورودھی کیندرت وکالت لئی نمونہ طے کیتا۔ چیتنا وکالت، لائنگ، اتے گل بات اتے کانفرنساں دے آویجن دوارا کم کردی ہے؛ سرگرمی دے ایہہ سنستھا- کیندرت طریقیاں نے جتاں اتے نقصاناں دوواں نوں جنم دتا ہے۔

اوہناں دی اکٹ مہتوپورن جت 2003 دی وینکوور انٹرنیشنل دلت کانفرنس سی، جس وچّ دنیا بھر دے لگبھگ دوہزار لوکاں نے بھاگ لیا سی۔ سبھروال دے انوسار، سری (جتنے آئیڈلیسی ہوئی سی) وچّ جو کجھ واپردا ہے، اس دا بہتا حصہ دوجے پرواسیاں وچّ، پنجاب اتے پچھے مڑا ہے۔ کانفرنس نے بھارت سرکار، سنیکٹ راشٹر، وشو بینک (ہور انٹر راشٹری وتی سنستھاواں دے نال) اتے سموہک طور 'تے بھارت وچّ ساریاں MNCS اتے پرائیویٹ کارپوریشناں دے وپار نوں زردیشٹ منگاں دا اکٹ گھوشنا تیار کیتا؛ ایہناں دی گونج جلدی ہی بھوپال ایلاننامے دوارا دی کیتی جاوے گی۔ xii اوہناں نے منگ کیتی کہ دلتاں دی ترقی اتے بھوتک سستھتیاں نوں ویاپک نجیکرن، وشو یکرن، بہو- راشٹری کمپنیاں دی سستھاپنا اتے اداریکرن ولّ بھجن وچّ کچھ نہ چھڈیا جاوے۔

لال، برڈی، اتے اگنت ہور اتری امریکہ- ادھارت پر بندھک، لیکھک، اتے وکیل ہولی- ہولی اکٹ بھوکھ بناؤن دی امید کردے ہن جتنے اج ذات دا گڑھ نہیں ہے۔ برڈی لئی، ایہہ وکالت ورتمان وچّ اصل کانفرنس توں دودھاکیاں بعد، 2023 لئی انوسوچت اکٹ ہو ر IDC دی یوجنا بناؤن داروپ لے رہی ہے۔ اوہ امید کردا ہے کہ ایہہ کانفرنس اکٹ وشو ویاپی، جنگ پلٹ فارم وجوں کم کریگی جتنے بھارت دیاں 2024 دیاں عام چونناں توں ٹھیک پہلاں دلت مدعیاں اتے جاتی- ورودھی راجنیتی 'تے چرچہ کیتی جا سکدی ہے۔

"[ایہہ چنگا سماں ہووے گا] ایہہ دیکھن لئی کہ اسیں کی پراپت کیتا ہے اتے [2003 توں] اسیں کی گویا ہے، "اوہ کسدا ہے۔

"دلت بھائی چار ا بہت سارے سنگھرشاں اتے چنوتیاں دے جواب وچ بہت لچکدار ہے، اس لئی جیکر اسیں اس نوں پریرنا دے

طور 'تے نہیں لیندے ہاں، جیکر بچیاں نوں کوئی وچار نہیں ہے، تاں اوہ مضبوط اتے پکلیے کوں بن جائے؟"

لال دے انوسار، اک جاتی مٹاؤن والا بھوکھ تاں ہی سنبھو ہووے گا جیکر کلپنا کیتی جاوے اتے ورتمان توں اگے کم کیتا جاوے۔

ایہی کارن ہے کہ اوہ لوئر مینلینڈ وچ اپنے بھائیچاریاں، چمار اتے جاٹ، دوواں دے اندر مشکل گل بات اتے سنواد دے موقعے

بناؤن 'تے کیندرت ہے۔ xiii

لال لئی، مکتی اک پائپ سپنا نہیں ہے اتے نہیں ہو سکدا۔ اس دی بجائے، اسنوں اک ٹھوس ٹیچا، کیونٹی۔ ادھارتی اتے جیون

اتے جیون دے ہور سارے پہلوآں نال ڈونگھائی نال جڑیا ہو یا منیا جانا چاہیدا ہے: "مینوں لگدا ہے کہ اتھے وینکوور وچ سری وچ

جاں اتھوں تک کہ کینیڈا وچ وی، اسیں شروعاتی پڑا 'تے ہاں۔ بھائیچارک وکالت۔" جو کم کرنا چاہیدا ہے اوہ ذات۔ پات

ورودھی کم ہے، دلت کم نہیں۔ انت وچ، جویں کہ لال نے زور دتا، ذات دا خاتمہ ہر اک دی ذمہ واری ہے۔

حوالے:

i. 'اٹریل آئیلینڈ' اوہ ہے جس نوں مکھ طور 'تے اتری امریکہ دے اتر-پوربی حصے وچ بہت سارے ایگلوکٹوئن-اتے اروکٹین بولن والے سودیشی لوک مہاندیپ کمندے ہن۔

ii. خبراں، پوسٹ میڈیا۔ "اسیں زیر و ہاں": پرواسی دا کہنا ہے کہ اوہ کینیڈا وچ وی، بھارت دی ذات پر نالی دے ڈنگ توں بچ نہیں سکدی۔" نیشنل پوسٹ، 25 جنوری 2015، <https://nationalpost.com/news/we-zero-are-escape-cant-she-says-immigrant>

iii. گیان نیٹورک دیکھو۔ "ورکنگ لوک: بریٹیش کولمبیا وچ لیبر دا اتہاس - E9 - میو سٹک۔" Knowledge.ca. گیان نیٹورک، 30 اکتوبر، 2019 | <https://www.knowledge.ca/program/working-people-c-british-labour-history>

iv. کنگ، رمن۔ "کینیڈا دا پہلا سکھ مندر وینکوور وچ بنایا گیا سی، ایہہ اس طرحاں دا دکھائی دندا ہے۔" 604 ہن، 24 جنوری، 2019 | <https://604now.com/canadas-vancouver-temple-sikh-first> اتے "دو جے ایوینیو ٹیمپل، وینکوور دے سامنے سموہ۔" سیکنڈ ایوینیو ٹیمپل، وینکوور دے سامنے سموہ | کاماگاتا مارو جرنی، عین ڈی. | <http://komagatamarujourney.ca/hi/node/9113>

v. "ساڈے بارے" دیکھو۔ خالصہ دیوان سوسائٹی، عین ڈی. | <http://kdsross.com/about>

vi. Desjardins, Michel, اتے Ellen Desjardins. "بھوجن جو کمیونٹی بناؤندا ہے: کینیڈا وچ سکھ لنگر۔" رسوائی 1، 2 (26 اگست، 2009) | <https://doi.org/https://doi.org/10.7202/037851ar>

vii. کھمر، اوپندر جیت کور۔ 'برٹین وچ روڈاسیاں وچ اک دکھری دھار مک پچھان دے ٹریجیکٹریز وچ گرنٹھ داستھان: گورو گرنٹھ صاحب جاں امرتباتی گورو ویداس'، سمکالی دھرم دا جرنل، 29 (1): 105، 2014 |

viii. ” پہلا سکھ مندر ۵ وینکودر ہیریٹیج فاؤنڈیشن۔“ وینکودر ہیریٹیج فاؤنڈیشن، 23 جولائی، 2021

|/temple-sikh-https://www.placesthatmatter.ca/location/first

ix. ” گھر“ دیکھو۔ چیتنا، عین۔ ڈی۔ |https://www.chetna.ca

x. ” جے بردی، سملت سماج بناؤں لئی ویژن اتے مشن والا منکھ۔“ د ٹائمز آف کینیڈا، 19 نومبر، 2015

....-to-mission-and-vision-with-man-a-birdi-https://thetimesofcanada.com/jai

xi ” پچھلیاں گھٹناواں۔“ چیتنا، عین۔ ڈی۔ |EN-events-https://www.chetna.ca/past

xii. ” دلت ڈانسپورا لڑائی وچ شامل ہویا،“ مئی 24، 2003

.kumar240503.htm-https://www.countercurrents.org/dalit

xiii. ” دلتسنجاٹ۔“ انسٹاگرام، عین۔ ڈی۔ |https://www.instagram.com/dalitsandjatts/?hl=en

(نوٹ: ایہہ لکھ شریعتی ریاتلیتھادی آگیا نال پرکاشت کیتا گیا ہے)

چیرمین دے ڈیسک توں پتر

سنیل بھائیادوارانی. ایچ. ڈی

میری ماں جیسلم وچ رہندی سی اتے اوہ اک ہشیار و دیار تھی سی اتے ہمیشہ اپنی جماعت وچ پہلے نمبر اتے رہندی سی۔ لڑکیاں دے سکول دا نتیجہ گھوشت کرن دی اکٹ پر میرا سی کہ جماعت وچ پہلے تن وچ آؤن والے جماعت دے ادھیانک نوں ہار پھناؤنگے اتے باقی اسمبلی وچ پاس ہون دا اعلان کرنگے۔ میری ماں اپنی پڑھائی وچ چنگی سی اتے ہمیشہ گھرتوں مالالے کے جاندی سی کیونکہ اسنوں وشواس سی کہ اوہ کلاس وچ ٹاپ کریگی۔ ونڈ کارن اوہ اپنی پڑھائی نہیں کر سکی اتے ونڈ دے کجھ مہینیاں بعد جنوری 1948 دے مہینے وچ اسد اپریوار پر واس کر گیا۔ میرے نانا-نانی، میری ماں اتے میری ماسی رہ گئے سن اتے پاکستان دے اعلان توں بعد جیسلم وچ اپنی جان دی سرکھیا لئی لکے ہوئے سن۔ اوہ تاں پاکستانی فوج والوں بے رحمی نال مارے گئے اپنے نزدیکیاں دیاں لاشاں دے ڈھیراں نال لاشاں دا ڈھیر لا کے دن بھروی سوں گئے۔ اک سٹھانک نیٹا، رام نریش گجرال (سابقہ پردھان منتری آئی. کے. گجرال دے پتا) نے اک بھارتی فوج ریجیمینٹ دی مدد نال بچایا جو پاکستان توں بھارت وچ تبدیل ہون جا رہا سی۔ اوہ فوج دی سرکھیا بیٹھ سٹھانک گردوارے وچ شرن لئی لے آئے۔ اوہ بعد وچ اک کرائے دے کمرے وچ اک بہت زیادہ ریٹ اتے چھپ گئے اتے پرواس لئی باہر آؤن لئی کسے سادھن اتے اچت سمیں دی اڈیک کرن لگے۔ ویسے وی، ایہہ قدرت دی اچھا سی، اتے بھارتی فوج نوں لجا رہی ریلگنڈی راہیں امر تر چلے گئے۔

جدوں وی اوہ اپنی پروارک کہانی سناؤندی سی تاں اس دے چہرے 'تے کوئی نفرت نہیں سی۔ اسنے ایہہ کہہ کے ساپتی کیتی "ایہہ رب دی اچھا سی اتے اسیں بچ گئے۔" ایہہ منکھی اتہاس دی سبھ توں ظالم گھٹنا بارے سبھ توں سرل واک سی۔

میں دیکھیا کہ پنجابی عورتاں سبھیا چارک، سماجک اتے دکھ اتے مانسک سستھتی دے پکھوں باقی آبادی نالوں دکھریاں ہن۔ چندر گپتا موریا بارے اک ڈرامہ سی جسنے پنجاب اتے حملہ کیتا اتے بہت سارے سینکاں نوں ماریا اتے پنجابی عورتاں نوں اپنے سامراج دی راجدھانی وچ لے گیا تاں کہ اوہ اپنے آدمیاں نال ویاہ کراؤن دی اجازت دے کے اپنی جنتا دی بھوکھی پیڑھی دی اک ودھیا نسل پیدا کرن دی امید وچ۔ حالانکہ اس دا کوئی اتہاسک سمرتھن نہیں ہے، اس نوں اس ڈرامے وچ دکھایا گیا سی۔ پنجاب دی ایہہ تراسدی ہے کہ نہ صرف ودیشی حملیاں دا سامہنا کیتا گیا جیہناں نے دولت لٹی سگوں واپسی ویلے عورتاں وی کھوہ لئیاں۔ سکھ اتہاس نے حملہ آور اس توں عورتاں نوں چھڈاؤن لئی کئی وار لڑائی لڑی ہے۔ پنڈت جواہر لال نہرو پنجابی عورتاں دے پرشنسک سن اتے اوہناں نے اپنے کئی جنتک بھاشناں وچ اوہناں دی سخت محنت لئی کھل کے سویکار کیتا، اوہ کدے وی کسے دے ادھین محسوس نہیں کردے سن۔ اوہ اپنی رائے ظاہر کرن وچ کدے وی سنکوچ نہیں کردی۔ اوہ جیون دی کلا جانندی ہے اتے ہر طرحاں دے عجیب حالات دیاں چنوتیاں دا سامہنا کرن لئی مانسک طور 'تے کافی سخت ہے۔ نہرو دنیاں دے سبھ توں پرانے پنجابی سبھیاچار نوں دو بھوگو لک کھیتراں وچ وٹ کے تباہ کرن لئی ذمہ وار لوکاں وچوں اک سی۔ ایہہ پنجابی اتہاس ہے کہ ہر 25 سالوں بعد اک نویں قسم دا سیاسی ماحول سامہنے آیا اتے نسل کشی نے اوہناں نوں برباد کیتا۔

پنجاب دنیاں دے سبھ توں پرانے اتے امیر سبھیاچاراں وچوں اک ہے۔ سبھ توں ودھیا حصہ حملیاں دا سامہنا کرنا ہے اتے راجنیتک حملیاں نے اوہناں نوں سرکھیت موڈ وچ رہن دتا جدوں تک ایہہ سہنیوگ نہیں ہندا اتے کسے سمیں پوری طاقت نال بدلہ لیا جاندا ہے۔ وٹ ویلے ساری جدی جائیداد پچھے چھڈ کے جاناں لئی بھجن نے اوہناں دے نال رہن والے ہور بھائیچاریاں دی 'پنجابی دی لڑا کو مانسکتا' دی دھارنا نوں بدل دتا اتے ایہہ مانسک سیٹ 1984 دی نسل کشی دوران سامہنے آیا۔

نال کیتا۔ اس دے جیون دیاں قدریں قیمتاں اے وی ساڈے لئی مار گدر شک ہن۔ ونڈ توں سبھ توں وڈا سبق ایہہ ہے کہ سکھیا اک اصل سمپتی ہے اتے باقی ساری پدارتھک دولت اک جھٹکے وچ ختم ہو سکدی ہے۔

میرے پتاجی دا پنجابی گیت اے وی میرے کناں وچ گونج رہا ہے جتھے اک پتی اپنے پتی دی اڈیک کر رہی ہے جو اپنی سیواواں توں چھٹی اتے لمبی دوری توں لمبی غیر حاضری توں بعد آ رہا سی۔

”کون ادا د جین کہویں،

کھ سر ڈھو کے

کلپ والاں نوں لا کے

ماہی نوادیکدی ہاں“

(اوہ خوش ہے اتے اپنے دھوتے ہوئے سر دے والاں وچ اک کلپ لگا کے کاں نوں اڈن دیندی ہے (کاں نوں سیلانیوں دادوت منیا جاندا ہے) اتے اسنوں اپنے پتی داسواگت کرن لئی سبھ توں وڈا میکسٹ سمجھدی ہے۔)

ایہہ گیت اس عورت دی لوڑ نوں درساؤندا ہے جو اپنے پتی داسواگت کرن لئی اشناں کرن توں بعد کلپ پا کے خوش ہندی ہے۔

پنجابی عورتاں دی مکتی اس لئی سنبھو ہو سکی کیونکہ پنجابی سبھیاچار اپنے سیمیں توں انت سی۔ اس وچ سبھ توں پرانی سبھیتا تے تھلا یونیورسٹی دے کھنڈر ہن (نقش راجا بھرت دا پتر سی جو رام اتے سیتا دا پتر سی۔ مانا سیتا دی موت توں بعد، دوویں بھراواں نے رام داراج چھڈ دتا تے سبھوں کھا دھی کہ کدے وی سامنے نہیں آؤنگے۔ اوہناں دے جیون وچ راجا رام داسا ہنا۔ لو نے لاہور اتے کش قصور دی سٹھاپنا کیتی۔ پنجاب صوفیاں بابا فرید، بابا بلے شاہ اتے بابا نانک، ودواناں اتے منکھتا دے چہرہ بینناں دی

دھرتی ہے۔ پنجاب وچ بدھ نوں چھیتی مانتا ملی اتے ہستے کسان بودھی بن گئے۔ سیالکوٹ دے راجا ہریش اتے ہور بہت سارے لوکاں نے بدھ دھرم اپنایا۔۔ 'جیسے پچھو کڑ والے لوک عورتاں پریتی بے رحم کوں ہون گے؟' ایہہ اوہ لوک ہن جیہناں نے 'عورتاں دی عزت اتے اوہ اپنے مرد ہمر تانالوں وکھری نہیں ہے' داسندیش دتا ہے۔

مینوں ماں دی دی اکت گھٹنا یاد آگئی۔ پنجاب نے کدے بھکھاری نہیں دیکھی۔ عام طور 'تے بہار اتے یوپی توں بھکھاری آؤندے ہن جو ہڑھاں جاں سوکا پر بھادو لوکاں دے نال 'تے بھوجن منگدے ہن۔ اوہ ہڑھ پیڑتاں وجوں چیکدے اتے چیکدے ہن۔ اسنے درویش دے اکت کمال دے کردار بارے دسیا۔ درویش نے کدے مدد لئی پکار نہیں کیتی پر کھ گیٹ دے باہر چپ چاپ کھڑا رہا اتے دان کرنا مالک دی آزاد اچھاسی۔ جدوں اوہناں دی بھکھ پوری ہو گئی تاں اوہناں نے اوہ گھر چھڈ دتا اتے مدد لئی کدے دی اگلے گھر نہیں گئے۔ اتر پردیش دے بھکھاری کدے وی سنتشٹ محسوس نہیں کردے اتے اوہ دان کیتیاں چیزاں جاں بھوجن رکھن لئی موڈھے 'تے بیگ چکدے ہن۔ بہار دیاں عورتاں دے سریر دا اپلا حصہ اشک طور 'تے ننگا سی کیونکہ اوہ اپنے سریر نوں ڈھکن لئی کپڑے نہیں پاسکدیاں سن۔ اوہ دو وقت دی روٹی لئی سنگھرش کر رہے سن اتے امید کردے سن کہ پنجاب خوشحال ہووے گا، جس نال اوہ بھیکھ منگ کے گزارا کرنگے۔ میری ماں بلاؤز سلائی کردی سی اتے 'مپڑے پا کے رکھ کرو' (صحیح کپڑے پاؤ) کہہ کے دان کردی سی۔ آزادی دے انے سالوں بعد بھیکھ منگن دی عادت دا اوہ سبھیاچار بہار اتے یوپی وچ آج وی قائم ہے۔ اکت گل اوہ مینوں دس رہی سی۔ ساڈا گھر گھردی چھت 'تے ٹالٹ دے نال سی اتے اکت سفید عورت سویرے اتے شام نوں ٹرے وچ سٹور کیتا مل۔ موٹر اکٹھا کرن لئی آؤندی ہے۔ سیوریج سسٹم نہیں سی۔ چھت 'تے ٹالٹ دے ڈزائین نے عورتاں نوں وڈی آزادی دتی ہے۔ (ایہہ صرف شہراں وچ جاں پنڈاں وچ کجھ جاگیر دار گھرانیاں وچ اہلبدھ سی نہیں تاں پنڈو پنجاب وچ کھلے میدان وچ پکھانے وجوں ورتیا جانداسی) دلش دے ہور حصیاں وچ، اوہناں نے عورتاں نوں کھلے میدان وچ پکھانے دی ورتوں کرن دی اجازت دے کے دبا یا۔ سورج چڑھن توں پہلاں سویر۔ جیکر اوہ اس دن اٹھن وچ اسپھل رہی تاں

اسد اسارا دن کشند انک ہو جاوے گا تے ٹالٹ لئی ہنیرا ہون تکت انتظار کریگا۔ ایہہ دلش دے دو جے حصیاں وچ عورتاں نوں دباؤن لئی ورتیا جان والا سند ہے۔ گھر دے اندر ٹالٹ ہون کارن پنجابی عورتاں اپنی مرضی نال اٹھ رہیاں سن۔

میرے پتاجی نے مینوں دسیا کہ پہلا سیوریج سسٹم لاہور وچ شروع کیتا گیا سی اتے پیڈ بلیوڈی (لوک زمان و بھاگ) دے انجینیئر سرنگرام دوارا ڈرائین اتے لاگو کیتا گیا سی۔ اس نوں اج وی پاکستان وچ آدھونک لاہور دے پتاما وجوں ستکار یا جاندا ہے۔ اسنے لاہور وچ سرنگرام ہسپتال اتے میڈیکل کالج بنائے۔ اک ہور پرکھ شخصیت دیال سنگھ مجیٹھیا سن جیہناں نے عیسائی اتے ہندو دھرم دے مدھ مارگ دی کھوج وچ بنگال وچ شروع کیتے برہمن سماج دے پر بھاد بیٹھ پنجاب یونیورسٹی، دیال سنگھ کالج، بینک اتے بہت سارے پراپرکاری کارجاں دی سٹھاپنا کیتی۔ ایہہ بریشیش سرکار دوارا چنگی طرحاں انوکول اتے پرچارت سی۔ ایہناں تیناں نے عورتاں لئی نویں راہ پر دان کیتے اتے اوہناں نوں نویاں اچائیاں اتے لے گئے جیہناں دی اتہاس وچ کدے گواہی نہیں سی۔

پنجاب دیاں عورتاں نوں کدے وی دبیا نہیں گیا اتے نہ ہی اوہناں نوں وستواں وانگ سمجھیا گیا جو یں کہ بھارت دے ہور سبھیاچاراں اتے حصیاں وچ اوہناں دے مرد ہمر تبادوارا کیتا جاندا ہے۔ اوہ اپنے وچار پرگٹ کرن لئی آزاد سن۔ اوہناں نوں دلیر بناؤن دالما اتہاس ہے۔ ایہہ اس لئی سنجھو ہویا کیونکہ اوہناں نے اس پہراوے نوں اپنایا جو اس سمیں داسبھ توں ودھیا سی اتے اوہناں نوں کھل کے گھمن۔ پھرن دی اجازت دتی۔ سلوار پنجاب کھیتر دیاں عورتاں داروائتی پہراوے ہے۔ ایہہ کرتا جاں قمیض اتے سدھی۔ کٹ سلوار دابنیا ہندا ہے۔ پنجاب کھیتر دے کجھ حصیاں وچ، مردوی پنجابی سوٹ پھندے ہن۔ 'ستھان' عراق دا پہراوہ سی اتے پنجاب دی سرحد دے نیڑے ہون کر کے اوہناں نے اس نوں اپنایا کیونکہ نویں وچاراں نوں بہت سویکار کیتا گیا سی۔ جھگاتے 'ستھن' دا پہراوہ آدھونک سمیں دی پینٹ اتے قمیض دی اک قسم سی جو اندولن دی پوری آزادی دندا ہے۔ ساڑھی جاں ہور پہراوے جو یں 'گھگرا' نے اندولن نوں سمیت کر دتا ہے اتے ایہہ اپنا کھلا پہراوہ سی کہ پیدل چلن ویلے پر بندھن نوں اچت دھیان دین دی لوڑ ہندی ہے۔ دو جے پاسے، سلوار دادھاگہ کمر دے ڈربنگ دے دوآلے بنھنا پھمنن والے نوں پوری

آزادی دندا ہے اتے دو جیاں دے ساہنے کھلھن دا کوئی ڈر نہیں ہندا۔ 'جھگا' سریر دے اپر لے حصے نوں ڈھکن لئی اک ہو ر پھراوا ہے اتے کم کرن ویلے کوئی رکاوٹ نہیں پیدا کردا۔ جدوں کہ موڈھے 'تے ساڑی دے ڈھلے سرے کم کردے سمیں پر بندھن وچ مشکلات پیدا کردے ہن۔ لنگی جاں لچھے وچ بنھن لئی کوئی دھاگہ نہیں ہندا اتے ایہہ اک گنڈھ نال رہندا ہے جس نوں پھڑن لئی صحیح دھیان دی لوڑ ہندی ہے۔

جیون وچ اک ہو ر مہتو پورن چیز پانی ہے اتے اوہ پنچ دریاواں اتے اوہناں دے گھر دے نیڑے کھوہاں دا کھیتر ہے کیونکہ کھیتی باڑی دیاں لوڑاں لئی چھوٹے کھوہ کھود گئے سن۔ پانی دی اس آسان اپلبدھتہا نے اوہناں نوں ہو ر آتم-وشواس بنادتا۔ دلش دے ہو ر حصیاں وچ، عورتاں دور-دراڈے توں پانی لین لئی گئیاں اتے سریر ک طور 'تے محنت اتے تھکا دین والی کسرت ثابت ہوئیاں۔ پنجابی جتی (جتی) مشہور ہے کیونکہ ایہہ منکھی ترقی دے شروعاتی پڑاے 'تے ہوند وچ آئی سی اتے اسنے عورتاں دیاں وچار پرکریاواں نوں مکت کرن وچ مدد کیتی سی۔ اک ویکی تر سکدا ہے؛ بناں کسے رکاوٹ دے دوڑنا ویاپک سوچ بناؤن وچ مدد کردا ہے۔ خوش حالی پھراوے دی چون وچ آزادی لیاؤندی ہے جو مناں نوں کھولن وچ مدد کردی ہے۔ اک کہات ہے "جیوں بھریوں ہوتے آپے سوکھے ہو" (جے تہاڈی جیب پیسے نال بھری ہے تاں تسیں آرام محسوس کردے ہو)

پراتن سمیاں وچ کھانا پکاؤن لئی اک ہر ویلے ملدی رہندی سی؛ اس نوں سواہ دے بیٹھاں ڈھکیا گیا سی اتے ابا لن دی اجازت دتی گئی سی۔ کجھ معاملیاں وچ اک بجھ جان دی ہے؛ لوکاں نے گوانڈھی توں اک ادھار لئی۔ جیکر گانڈھیاں نوں وی ایہی سمسیا آؤندی ہے تاں اوہ اک بجھاؤن لئی سنتاں دے گھر جان دے ہن۔ ایہہ 724X اپلبدھ ہے اتے اس نوں 'دھنی ر منا' کہا جاندا ہے (مسلم بھائیچارے وچ اسنوں دھواں اتے بہت کہا جاندا سی؛ بہت کجھ صوفی پر پیرا نال سبندھت ہے، جس نوں مولیٰ علی دا بہت وی کہا جاندا ہے)۔ ماچس دی شروعات نے پنجاب دیاں عورتاں نوں نویں آزادی دتی۔

بریشیش سرکار نے سائیکل دی شروعات کیتی اتے اسنے سماج دی وچا پر کریا وچ کرانٹی لیا دتی۔ ڈھوآ-ڈھوائی لئی گھوڑے اتے کارٹ دی سانجھ۔ سنبھال کرنا جاں گھوڑے دی گڈی کرائے 'تے لینا جو کھم بھریا سی اتے ہر کوئی اس دی سانجھ۔ سنبھال کرن دی سستھتی وچ نہیں سی۔ سائیکل گھٹ رکھ-رکھائی دے نال سستی اتے عام ویکتی دے دائرے وچ سی۔ سائیکلاں نے سماج وچ عورتاں دی سستھتی بدل دتی ہے کیونکہ اوہناں نوں اک لیڈیز سائیکل ملیا ہے۔ اس نے دور-دراڑے جان وچ مدد کیتی اتے ملا کالج کھولن نال پنجابی عورتاں لئی نویں موقعے شامل ہوئے ہن۔ میریاں دوویں بھیناں نے گھرتوں روزانہ لگبھگ 17 کلو میٹر سائیکل چلا کے یونیورسٹی دے انجینئرنگ وبھاگ دا ادھنیں کرن لئی سائیکل دے اپنے نجی آواجائی سادھناں دی سرووتم ورتوں کیتی۔

ویاہ توں بعد پنجابی عورتاں نویں ویاہے ہون دی نشانی وجوں لال اتے چٹیاں چوڑیاں دی ورتوں کردیاں ہن اتے اک وار جدوں اوہناں نے گھر دا پر بندھ کرن دارٹین کم اپنایا تاں اوہناں نے اس نشان نوں قربان کر دتا۔ میری ماں نے کدے دی اپنے سر دے کٹے ہوئے والاں وچ لال آکسائیڈ نہیں پایا اتے خاص موقعیاں 'تے اپنے متھے 'تے بندی دی ورتوں کیتی۔ ایہہ ساڈے پروارک سبھیاچار دا حصہ نہیں سی۔ زیادہ تر ستھانک لوک میری ماں نوں کیتھولک عورت سمجھدے ہن۔ اوہ اپنے رتبے دی نمائش وچ وشواسی نہیں سی۔ جیون لئی اینا زیادہ ہون لئی گھٹو-گھٹ کسڑی چیز دی لوڑ ہے؟ اسدا فلسفہ: جتے سو کھڑچنا اتھے زہوے کرے تے کنجوس، تینی اک سواک تے دڈے دل والا فرق تھوڑا ہی ہندا (جتھے تہانوں 100 خرچ کرنے پیندے ہن اتے تسیں 99 کر دے ہوتاں تسیں کنجوس سمجھو گے اتے جے تسیں 101-10 خرچ کر دے ہو۔ دل والا ویکتی۔ اک چھوٹا جیہا فرق ہے)۔

اکو نشانی اک ددھواسی جس نے چٹا پھرا پایا ہویا سی۔ (پر ایہہ نشانی صرف غیر-مسلم پنجابیاں وچ ہی پرچلت سی۔ پر پتی دی موت 'تے پتی نوں چوڑیاں توڑیاں پندیاں سن۔) اوہناں نوں پر یواری دین داری٪ نہیں ہونی چاہیدی اتے اوہناں نوں علاقے دے کپڑے سلائی کرن لئی سلائی مشیناں دتیاں گئیاں سن۔ دامطلب ہے۔ سلائی مشیناں دا ایہہ وچا

مدھ ورگ وچ ایٹا مشہور ہو گیا کہ اوہ ویاہ دے سمیں اپنیاں دھیاں نوں سلائی مشیناں گپھٹ کر دیندے ہن۔ اس نے کچھ عورتاں نوں سماج وچ عزت نال کماؤن اتے رہن دا موقع دتا ہے۔ ایہہ آر تھک سنترتادی اک قسم دی کاروائی سی۔

ریلوے، بساں اتے ہور نجی ٹرانسپورٹ پر نالیاں نے عورتاں نوں اک نواں آیام دتا ہے۔ ڈاکخانے دے بینکاں نے اس پونجی اتے ویاہ کماؤن لئی کچھ پیسے جمع کروا کے اوہناں نوں وتی سرکھیا دی بھاونادتی ہے۔ ملاسٹاف دوارا چلائے جارہے لڑکیاں دے سکول دا کھلنا اوہناں لئی سنہری موقع سی۔

اک دن میں اپنے پتا جی نوں سوال کیتا کہ "پنجاب وچ عورتاں دی کتنی دی لہر کیوں نہیں دکھائی دیندی؟" اس دا جواب سی: جادو کڑی ویاہ کے اوندی ہے، دیکھاں نوں ملوک لگدی ہے۔ جیون جیون بچے جمندی، تینی اکک وی منڈا ہوئی تے ہور زور اور ہو جندی ہے۔ جویں جویں بچے ماواں دے وڈے ہنڈے جنڈے نہ، تے اوہور مضبوط تے مضبوط ہو جندی ہے۔ (جدوں اوہ گھر وچ داخل ہوئی تاں اوہ بہت نازک دکھائی دتی پر جویں۔ جویں اوہ بچے پیدا کر دی ہے، خاص طور 'تے مرد بچے، اس دے پریوار نال سبندھت ہر معاملے وچ اس دی بھومکا مضبوط ہندی جاندی ہے۔ جویں۔ جویں اس دے بچے وڈے ہندے گئے، اس نے سارے معاملیاں وچ بہت مضبوط بول حاصل کر لیا۔) اسنے ظلم دا بہت گھٹ سماں انوبھو کیتا اتے اسدی باقی دی زندگی دوجیاں دے دمن وچ بتائی۔ اوہ کدے وی اکھوتی عورتاں دی کتنی وچ دلچسپی نہیں رکھدی سی۔

چھوٹے جے قصبے وچ اک وکیل دا سس اتے نوہ دی لڑائی نوں سمجھاؤن دا اپنا طریقہ ہے۔ نو ساس کیوں نہ لرن؟ ساس ن منڈے ن پالیا تیرا گندھ تان ساڈے دے لائی، ساری زمین تیری کتی لاڈلاڈ کے۔ تے گلے خان ہس قے کرے ن نال۔۔ ایہہ اس ن کڑی برداشت ہوئی گا۔ (سس نے اپنے لڑکے نوں بچپن دے دناں وچ ٹائلٹ دی صفائی کر کے پالیا ہے۔ اپنے لڑکے دے جوان ہون اتے اس دی مضبوط نینھ رکھن لئی اسنے ساریاں نال لڑیا۔ اسنے ہر سنبھو طریقے نال رکھیا کیتی۔ اک وار جدوں اسدا

ویاہ ہو جاندا ہے، تاں اوہ اس دے نال گل کر دی ہے۔ پتی سبھ توں ودھیا موڈ وچ ہے۔ اوہ اس طرحاں دی بکھپات نوں کوں برداشت کر سکدی ہے کہ اس نال اجیہے خوش مزاج موڈ وچ گل نہ کیتی جاوے؟

بھارت وچ اسلام توں پہلاں، خاص طور 'تے پنجاب وچ، عورتاں اکو قبیلے وچ ویاہیاں جاندیاں سن پر ایہہ اکت فرقے وچ وڈیاں گئیاں سن جس نوں اسیں گوتر کہندے ہاں۔ (بٹ ال۔ بے رونی، محمود غزنوی دا اتہاسکار، پراچین بھارت بارے اپنی مشہور کتاب 'تمدان اے ہند' (ہند دی سبھیتا) وچ کہندے ہے کہ اکت کڑی جاں عورت اکو پنڈ دے مرد نال ویاہ نہیں کر سکدی سی کیونکہ لڑکے اتے لڑکیاں اسے پنڈ دے ہی بھرا۔ بھین سمجھ جاندے سن۔ اس لئی لڑکے۔ لڑکیاں دے ویاہ پنڈ توں باہر ہی کرنے پیندے سن۔ اکو گوتر دے اندر ویاہ دی مناہی سی پر خاص معاملیاں وچ، دور دے رشتے دار عورت نال ویاہ کرن لئی سمت ہندے ہن جیکر اوہ کسے وکھرے گوتر نال سبندھت ہے۔ اوہ پراتن سبھیاچار اج وی پنجابیاں دے مناں وچ بھاویں کسے وی دھرم دا ہووے، قائم ہے۔ اجیہے سماجک نیماں دی پالنا کرن دا وگیاںک کارن جو وی ہو سکدا ہے، میرے لئی سپیشٹ نہیں ہے پر اکت اجیہی عورت نال ویاہ نہ کرنا چنگا! بھیاں ہے جس نوں بھین سمجھیا جاندا ہے اتے تہاڈی پتی نوں بچے پیدا کرن وچ بدل دیندی ہے۔ اکت مسلم شادیشدا عورت طلاق جاں چار عورتاں نال ویاہ دی دھارمک آگیا دوار اطلاق دے ڈرو وچ رہندی ہے۔ ہندو عورتاں نوں ڈر ہے کہ اوہناں دے پتی دی موت اوہناں نوں ستی کر دیوگی پر سکھ پتی نوں سماجک ڈھانچے وچ دھرم دوارا سبھ توں ودھیا بھروسہ ہے۔

سکھ دھرم دے سدھانت دسدے ہن کہ عورتاں وچ مرداں دے سماں آتماواں ہن اتے اس طرحاں اوہناں نوں مکتی پر اپت کرن دیاں برابر سمجھاؤناواں دے نال اپنی ادھیا تمکنتا پیدا کرن دا برابر ادھیکار ہے۔ سکھ دھرم دیاں عورتاں ساریاں دھارمک، سبھیاچارک، سماجک اتے دھرم نرپکھ گتیاں وچ حصہ لیندیاں ہن جیہناں وچ پرکھ دھارمک سبھاواں شامل ہن۔ گورو

نانک دیو جی نے مرداں اتے عورتاں دی برابری دا اعلان کیتا، اتے اوہناں اتے اس توں بعد دے گروآں دوواں نے پرشاں اتے عورتاں نوں سکھ پوجا اتے ابھیاں دیاں ساریاں گتیاں دھیاں وچ پورا حصہ لین لئی اتشابت کیتا۔

" اس لئی اسنوں [عورتاں] نوں برا کیوں کہیئے؟ اس توں، راجے پیدا ہندے ہن۔ عورت توں، عورت پیدا ہندی ہے؛ عورت توں بناں، کوئی وی نہیں ہندا۔"

سری گورو گرنتھ صاحب، راگ آسا محل 1، 473

گورو نانک دیو جی نے عورتاں دے ادھیکاراں لئی لڑائی لڑی اتے برابری دیاں اپنیاں سکھیاواں دا پرگٹاوا کیتا۔ اسنے عورتاں نوں سارے ادھیکاراں اتے ویش ادھیکاراں دا سمرتھن کیتا جو اک آدمی کول ہن۔

1870 دے دہاکے توں شروع ہوئی سنگھ سبھا دی سکھ پنر۔ سر جیتی لہر نے کنیا بھرون ہتیا، بال ویاہ، ستی، ودھواواں دیاں مائیاں حالتاں، داج اتے ویاہ سمیں فضول خرچی دے ورودھ آواز اٹھائی۔ لوکاں وچ اس سماجک چیتنا نے عورتاں دی ستھتی نوں مضبوط طریقیاں نال مضبوط کیتا اتے اوہ اپنی پسند دا پتی چنن لئی آزاد سی۔ اک وار جدوں اس دے پتی دی کسے وی ستھتی وچ موت ہو جاندی ہے، تاں ستی ہون دا کوئی ڈر نہیں، سگوں بھائی چارہ میلی چادر دے ادھین پر یوار دے ممبر دے اندر ودھوا ویاہ دا بھروسہ پر دان کر دا ہے۔ طلاق دی دھارنا نوں سکھ دھرم نے ختم کر دتا سی۔ ویاہ نوں روحاں دا ملاپ منیا جاندا سی جو سریرک معاملیاں دی لالسا تک سمیت نہیں سی۔

ویدک کال وچ عورتاں نے جیون دے ہر پہلو وچ پرشاں دے نال ایچ درجے دا آئند مانیا۔ پتتلی اتے کاتیاں ورگے پراچین بھارتی ویا کرکاراں دیاں رچناواں بھاء دندیاں ہن کہ عورتاں نوں شروعاتی ویدک کال وچ سکھیا دتی جاندی سی۔ رگویدک

آستیاں بچھا دندیاں ہن کہ عورتاں اک پرپکٹ عمر وچ ویاہیاں جان دیاں ہن اتے سنبھو طور اتے سویمور جاں گندھرو ویاہ نامک اک لو۔ ان ریشنپ وچ اپنے خود دے پتیاں دی چون کرن لئی سنتن سن۔

5 آدمیاں نال دروپی دے ویاہ دی دلچسپ کہانی اجو کی پیڑھی لئی اکھاں کھولن والی ہے۔ ایہہ اس تھہ ول اشارہ کردا ہے کہ ویدک یگ دوران بہو۔ ویاہ دامیل بہو۔ ویاہ نال ہندا سی۔ اس پر تھا وچ، عورت دا پتا ساریاں سنبھاوی دلہناں نوں بلاو یگا اتے عورت اک دی چون کریگی، اتے عدالت دے دیکھدے ہوئے اس نال ویاہ کریگی۔

مہاتما گاندھی دے پنجاب وچ داخلے توں پہلاں چرخہ (چرخہ) پنجابی جیون دا سبھیاچار ک حصہ سی۔ ایہہ نیا جاندا ہے کہ گاندھی نے عورتاں نوں پنجاب توں آر تھک آزادی لئی چرخہ کتن دی آگیا دے کے سماج وچ اسارو بناؤن دا وچار پراپت کیتا سی۔ عورتاں دوپہر نوں دن دا گھریلو کم ختم کرن توں بعد مکھ پرولیش دوار دے نیڑے تھاڈا (اک اچا تھڑھا) اتے اکٹھیاں ہندیاں ہن اتے گپاں مار دے ہوئے، اوہ دھاگے بناؤن لئی چکر کندیاں ہن۔ اس ابھیاں نے اوہناں نوں بہت ساری آزادی دتی کیونکہ ایہہ اوہناں نوں آر تھک طور اتے سنتن بنا رہی سی اتے کمائی دی بھاونار ہی سی۔

میرے پتاجی کدے وی لنگ اسمانتا نوں نہیں مندے۔ اسیں دو بھرا اتے دو بھیناں ہاں اتے اسنے سانوں کھانا بناؤن، سلائی کرن اتے گھر دے نال۔ نال کپڑے صاف کرن دی سکھلائی دتی۔ اسدا وچار سی کہ ایہہ کسے وی ستھتی وچ اک ویکتی دے بچا لئی ضروری ہن۔ اوہناں نوں دو جیاں اتے نہ بھر نہیں ہونا چاہیدا کیونکہ اوہ کھانا بناؤنا نہیں جاندے۔ جے میرا وڈا بھرا سائیکل دی ٹیوب دا پنچر ٹھیک کر رہا سی تاں میری وڈی بھین سائیکل دیاں چھوٹیاں۔ موٹیاں سمسیاواں نوں ٹھیک کرن دے نال۔ نال ٹھیک کرن دے سمر تھہ سی۔ اس دا وچار سی کہ ہر بچے نوں اپنے سریر دی سانجھ۔ سنبھال لئی ایہناں گھراں نوں جانا چاہیدا ہے۔ اسنے سانوں سکھیا وچ برابر دا موقع دتا ہے اتے ساڈیاں بھیناں اپنے پرش ہمرتا نالوں ودھیرے یوگ اتے ثابت ہوئیاں ہن۔

اسنے سانوں اکت مل پر نالی نال سکھلائی دتی ہے جو اوہناں سمیاں وچ صحیح فیصلہ لین وچ مدد کردی ہے جدوں اسدی سبھ توں ودھ لوڑ ہندی ہے۔ اوہ عورتاں داسنمان کرن تک ہی سمیت نہیں سی، سگوں اوہناں دے سسکٹیکرن وچ مدد کردا سی۔

میرے پتاجی کسندے ہن کہ بھاوناتھک حصہ سارے گنگاں وچ اکو جیہا ہونا چاہیدا ہے پر سماجک نر بھرتا اس نوں وکھرا بناؤندی ہے۔ ایہہ لنگ اسمانتا داکارن ہے۔ اوہ عورتاں دے پرسنسک سن اتے سانوں دسدے ہن کہ 'عورتاں داسنکار کرو' سماج وچ اوہناں دایوگدان بہت زیادہ ہے اتے اسیں سارے اوہناں دے رنی ہاں۔ اسدا وچار سی کہ کھیتی باڑی عورتاں دوارا شروع کیتی جاندی ہے اتے شکار توں بھوجن نہ ملن دے جو کھم نوں گھٹاؤندی ہے۔ مرد اپنی سریرک طاقت اتے زیادہ بھروسہ کردے ہن پر عورتاں قدرت اتے بھروسہ کردیاں ہن اتے اپنے ٹیچیاں نوں پر اپت کرن لئی قدرت نوں ڈھال کے اپنا رستہ بناؤندیاں ہن۔

میرے پتاجی فارسی دی اکت لائن اچے وی میرے کناں وچ گونج رہی ہے

"ترشدم، پارستدم، شکستدم"

میں مورتی نوں چھانیا، میں اس مورتی لئی پرار تھنا کیتی اتے میں اسنوں نشٹ کردتا۔

اس بھارتی اپ مہاندیپ داکوئی پنج ہزار سال دا اتہاس ہے اتے ایہہ ڈیڈھ لکھ ورگ میل دے کھیترو وچ پھیلیا ہویا سی۔ ایہہ علاقہ قدرتی دے نال-نال سریرک سندرتا نال بھرپور ہے۔ اس وچ پہاڑ، میدان، جنگل، ماروتھل، جھیلاں، پہاڑیاں اتے دریاواں ہن جیہناں وچ سارا سال وکھ-وکھ موسم اتے موسم ہندے ہن۔ اس قدرتی سندرتا داکھیتر دے لوکاں دے سبھیاچار اتے جیون شیلی اتے ڈونگھا پر بھاو ہے۔ ایہہ دھرتی جاں تاں پہاڑاں جاں سمندر دے رستے توں حملے دا وشار ہی ہے، اپنے نال نویں جن-سموہ اتے وچاراں نوں لیاؤندی ہے اتے لوکاں دے سبھیاچار نوں جوڑدی ہے اتے بدلدی ہے۔ حملہ آور آریہ، دراوڑ،

پار تھیں، یونانی، ساک، کشان، ہون، ترک، افغان اتے منگول سن، جو سارے اپنے وکھن سبھیاچاراں نوں اپنے نال لے کے آئے سن اتے میل-ملاپ نے اک نویں بھارتی نوں جنم دتا۔ سبھیتا۔

پر ایہہ پنجاب دی قسمت سی۔ لوکاں نے اسنوں بنایا، اسنوں رہن یوگ بنایا اتے وناش اٹل سی۔ ایہہ تاں ہونا ہی سی۔

سندھو/ہڑپا سبھیتا واکھن کوششاں نال بنائیاں گئیاں سن، جیہناں دی دیکھ بھال سچا روڈھنگ نال چلاؤن لئی ادھیکار اتے کھتی سونپن لئی سماج نوں ڈزائین کر کے کیتی گئی سی، پر 1947 دی ونڈ دے اک جھٹکے وچ سبھ تباہ ہو گئیاں۔

پڑھن دا اہم لو

سنگار نال

سنیل بھائی نے ڈاکٹر

بھارت داد کھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلیفون-91-11-27853470-®

آگامی مدعے

مارچ 2022 بھاگ-2-ن-3

مہاراجہ سیاجیراؤ یونیورسٹی آف بڑودا، گجرات دے اتھاس دے سیواکنت پروفیسر ڈاکٹر: راج کمار ہنس مہمان سمپادک ہون گے۔

اپریل 2023 ول-2-ن-4

امندیپ بل، پروفیسر، جلیانوالا باغ چیئر، گورونانک دیویونیورسٹی، امرتسر، پنجاب، بھارت بھارتی راشٹری اندولن، انقلابی لہراں وچ ویشیش دلچسپی رکھدا ہے اتے پنجابی ڈانسپورا مہمان سمپادک ہون گے اتے وشا جلیانوالا باغ ہووے گا۔

مئی 2023 بھاگ-2-ن-5

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم. اے. (پنجابی اتے اتہاس)؛ ایم. ایڈ. پی. ایچ. ڈی.، ایمرٹس پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نویں دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے وٹیش انک داوشا پنجابی ہووے گا۔

جون 2023 بھاگ-2-ن-6

ہر وندر سنگھ، پریوار 1947 دی وند ویلے لائل پور۔٪، پاکستان دے بار کھیتر توں پٹیالہ آ گیا سی۔
پنجابی یونیورسٹی پٹیالہ توں ار تھ شاستر دی ایم. اے. اس توں بعد اوہ پنجاب سرکار ولوں پنجاب لوک سیوا کمیشن راہیں وٹ تے
یوجنا و بھاگ وچ بطور ادھیکاری اتے سنیکٹ ڈائریکٹر و جوں تعینات ہوئے۔

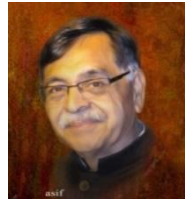
جولائی 2023 بھاگ-2-ن-7

رضا نعیم لاہور وچ سہتھ اکٹ پر سکار جیتو پاکستانی کھوجکار، انوادک اتے نالکی پاٹھک ہے۔ اسنے یو کے وچ لیڈز یونیورسٹی توں
راجنیتک ار تھو و سٹھا وچ اتے پھینٹو لے، یونیسف وچ ار کنساس یونیورسٹی توں مدھ پوربی اتہاس اتے مانو و گیان وچ سکھلائی پراپت
کیتی ہے۔ اوہ پچھلے دو دہاکیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہو یا ہے اتے پچھلے اکٹ دہا کے جاں اس توں ودھ سمیں وچ مصر، یمن اتے

ترکی وچ ویاپک طور 'تے یا ترائیکی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت وچ دوائراتے آؤ ملک اتے پاکستان وچ د پھرائیڈے ٹائمز وچ نیمت روپ وچ یوگدان پاوندا ہے۔ اسے ستمبر 2014 وچ لاہور وچ پاکستان وچ پابندیشدا بکس ویک دے پہلے سنسکرن دا سنچال اتے سنچال کیتا ہے، اتے اولو موپولو دے سہیوگ نال، اس توں بعد لگاتار پنج سنسکرن کیتے ہن۔ اسدا انوواد اتے ناکی پڑھن داکم بھارت وچ لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسٹیول (دوویں 2014 وچ)، اتے سبھ توں حال ہی وچ ونپیگ انٹرنیشنل رائٹرز پھیسٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں وڈے ساہتک تیوہاراں وچوں اک وچ انٹراشٹری پدھر 'تے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور 'تے بہت سارے TEDx (حال ہی وچ TEDxLUMS، لاہور، اپریل 2018 وچ) اتے ماڈل سنیکٹ رائٹر (سبھ توں حال ہی وچ LUMUN 17، لاہور، جنوری 2021 وچ) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں وکاری یونیورسٹیاں اتے سکولاں وچ ساگماں وچ۔ اوہ یو کے وچ اک وکاری 2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پرنٹکرتا ہے، جسوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انوواد اتے ویاکھیا تمک کم لئی سمنانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی وچ ادگھاٹنی 2017 جواد میموریاں انعام لئی اپ جیٹو/پھائنلسٹ ہے۔ اردو-انگریزی انوواد (بھارت) لئی، عبداللہ حسین دوارا لکھی گئی اک چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنٹ) دے انوواد لئی سمنانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان وچ لاہور وچ پرنٹیشنل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنچھین) دا پردھان ہے۔ اوہ ورتمان وچ ساحر لدھیانوی اتے لاہور 'تے اک کھرڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 وچ (کوی دی 100 ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)۔

اگست 2023 بھاگ-2 نن-8

ڈاکٹر: شیاں سندر مہتی

ایمڈی کمیونٹی میڈیسن، ایمے سماج شاستر، ایمے پنجابی، ایمینسی اپلائیڈ منوگیان، لیکھک اتے کالم نویس

ساہت بارے لگبھگ 40 پینکاں دے لیکھک (منی نشاناں، راجواں، سفر نامہ، پروفیسر و بھاگ کمیونٹی میڈیسن، سرکاری میڈیکل کالج، امرتسر پنجاب بھارت اس دے ویش انک داوشا "اکٹھپین" ہووے گا۔

ستمبر 2023 بھاگ-2 ن-9

پروفیسر امین نادر

اکادمک یوگتا: بی۔ اے، بی۔ ایڈ، ایم۔ اے، ایم۔ پھل اتے پی۔ ایچ۔ ڈی (راجنیتی و گیان) پی۔ ایچ۔ ڈی کم: بھارت وچ گھٹ گنتی
راجنیتی: پنجاب وچ عیسائی بھائیچارے دا ادھن

اس اتے وشیشتا: گھٹ گنتی راجنیتی، دلت مدھے، بھارت دی ودیش نیتی اتے راج دی راجنیتی

عہدہ:

چیرمین، پنجاب راج گھٹ گنتی کمیشن، پنجاب سرکار، فروری، 2020 توں۔

راجنیتی شاستر، یونیورسٹی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ وچ پروف

سینیٹ اتے سنڈکیٹ دے سابقہ ممبر، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (1996-2000, 2008-2012, 2012-2016)
2016 اتے 2016-2020)

سابقہ ڈائریکٹر، سینٹر فار اسٹڈی آف سوشل ایکسکلوزن اینڈ انکلو سولس، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (دسمبر 2014 توں
جون 2020 تک)

سابقہ ڈین، ودیار تھی بھلائی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (نومبر 2016 توں مئی 2020 تک)

سابقہ ڈائریکٹر امبیڈکر سینٹر، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (اکتوبر 2014 توں مئی 2018 تک)

سابقہ وارڈن لڑکیاں دے ہوسٹل نمبر 8 اتے 3 پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (اکتوبر 2010 توں اکتوبر 2015 تک)

سابقہ سہانک ڈائریکٹر، اکادمک شاف، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ اکتوبر 1997 توں دسمبر 1999 تک۔

کوآرڈینیٹر، راجنیتی شاستر، USOL، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (تنّ پد)

○ کوآرڈینیٹر، منکھی ادھیکاراں اتے کرتواں وچّ پوسٹ گریجویٹ ڈپلوما، USOL، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (تنّ شرطوں)

○ ممبر بورڈ آف سٹڈیز، پولیٹیکل سائنس، ہیومن رائٹس، گاندھیئن سٹڈیز، سینٹر فار ووٹین سٹڈیز، سوشل ورک، پھیملی اینڈ ہیلتھ اینڈ پاپولیشن ڈپلوما، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ۔

○ ممبر آر.ڈی.سی.، سینٹر فار سٹڈی آف سوشل ایکسکلوژن اینڈ انکلو سو پالسی، سینٹر فار ووٹین سٹڈیز اتے ڈپارٹمنٹ آف پولیٹیکل سائنس، پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ، پربندھکی کمیٹی، یونیورسٹی، پیپو، چنڈی گڑھ اتے کئی اکادمک پراسن اتے تکنیکی کمیٹیاں دے ممبر۔

10 نومبر 2023 وادی توہر

پنجابی یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: رونقی رام دلش ونڈ وچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے اوہناں دی سیاسی سماجک سہتی اتے دھیان کیندرت کرنکے

اپیل:

اس میں صلاحیت دا مہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گور مکھی وچ پرکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سچ بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے ہن اتے سانوں ہو ردو بھاشاواں وچ انوداد کرن دی لوڑ ہے۔

ولنٹیراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل 'تے لیکھاں دا انوداد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہوں:

dr_subha@yahoo.com جاں dr.bhatiasunil@gmail.com

ایہہ پنجابی سبھیاچار دی وڈی سیوا ہووے گی۔

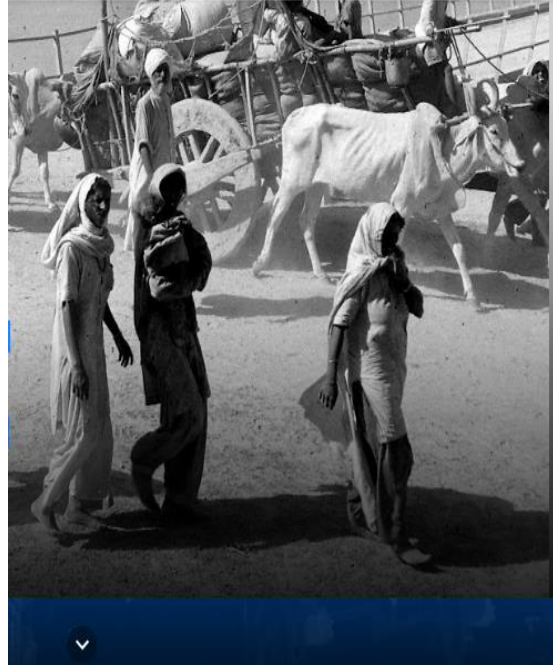
مسکھتا داکھ پاتر:

15 اگست 1947 نوں بھارت دی ونڈ توں اگلے دن گورداس پوروکھے غلام بی بی اتے اسدا پتی۔

اچانک سارے پنڈ وچ دہشت اتے دہشت پھیل گئی۔ اگلے ہی پل اسیں گورداس پور چھڈن لئی تیار ہو رہے سی۔ اوہ اپنی دادی، بھیناں اتے سس، بھیناں الاوی اتے ماسی دے نال چلی گئی۔

اس دا جیجا اتے سکھ دوست اتے پریوار سرکھیت ڈھنگ نال سرحد پار کرن لئی اوہناں دے نال گئے سن۔

غلام بی بی دے قافلے نوں ندی دے کنڈھے تک پیدل یا ترادور ان کئی وار گولی ماری گئی سی۔ ساڈے پھاسکھ پر یواراں نے لاشاں وانگ لیٹن دی صلاح دتی۔ کسے طرحاں اسیں سرحد پار کرن لئی اپنے بیڑے لئی مارچ کیتا۔ اس دی نانی بھکھ کارن مر گئی اتے دریا دے کنڈھے دفن ہو گئی۔ اس دے قافلے نوں سکھ پر یواراں دوارا سرحد پار کرن تک فریتر رکھیا گیا۔

اوہ دھاریوال ریلوے سٹیشن 'تے پہنچی اتے امرتسر گئی اتے پھر انت وچ وھاری پہنچی جتھے میرے پتاجی شامل ہوئے جو سانوں زندہ لہہ رہے سن۔ سکھ پر یواراں دی بدولت اسیں جندا ہاں۔

مہینے داشبد: سکاوانگیر

1. اہالی

2. سپی

3. سنڈا

4. چوڑا

5. مائی

6. موچی

7. چومڑا

8. خاک روب

9. گھر چومڑن،

نہ دھرم شالہ

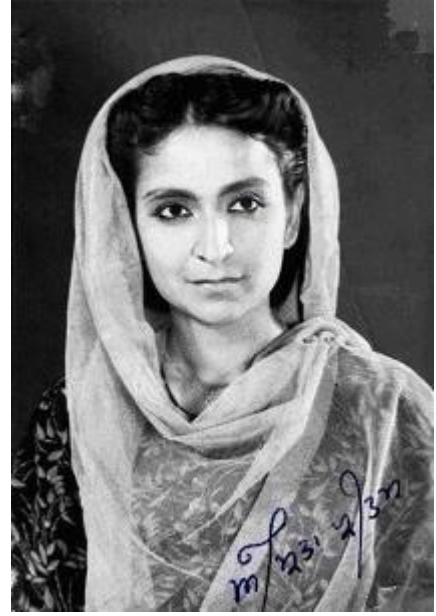
10. مہتر

11. بھنگی

12. ممدان/مصلی (جس نے اسلام دھارن کیتا)

13. مزہبی (جس نے سکھ دھرم اپنایا)

گجراں والہ بناؤن والے مہان لوک :

امرتا پریتم

امرتا پریتم دا جنم 1919 وچ پنجاب دے گجراں والہ وچ امرت کور وچوں ہو یا سی۔ اوہ اک سکول ادھیپک، کوی اتے برج بھاشا دے ودوان کرتار سنگھ ہتکاری دی اکلوتی سنتان سی، جسنے اک ساہتک رسالے دا سمپادن وی کیتا سی۔ جدوں اوہ گیاراں سالوں دی سی تاں امرتا دی ماں دی موت ہو گئی۔ چھیتی ہی بعد، اوہ اتے اس دے پتالا ہو ر چلے گئے، جتھے اوہ 1947 وچ بھارت وچ پرواس کرن تکت رہی۔ بالغ ذمہ واریاں داسا ہمنا کر دے ہوئے، اتے اپنی ماں دی موت توں بعد اکلپین وچ گھر گئی، اسنے چھوٹی عمر وچ ہی لکھنا شروع کر دتا۔ اسدا پہلا کویتاواں دا سنگریہہ، امرت لہراں (امرت ترنگاں) 1936 وچ پرکاشت ہو یا سی، جس سال اسنے 16 سال دی عمر وچ، اک سمپادک پریتم سنگھ نال ویاہ کیتا سی، جس نال اوہ بچپن وچ رجھی ہوئی سی، اتے اسنے اپنا نام امرتا کور توں بدل کے امرتا پریتم رکھ لیا سی۔ 1936 توں 1943 درمیان ادھی درجن کویتاواں دے سنگریہہ آؤنے سن۔

(بابا دنیا سنگھ عارف)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library has been created with the approval and personal blessings of Sri Satguru Jyoti Singh Ji. You can easily access the wealth of teaching, learning and research materials on Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library online, which until now have only been available to a handful of scholars and researchers.

This new Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library allows school children, students, researchers and amateur scholars anywhere in the world at any time to study and learn from the original documents.

As well as opening access to our historical pieces of world heritage, digitisation ensures the long-term protection and conservation of these fragile treasures. This is a significant milestone in the development of the Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library, but it is just a first step on a long road.

In order to continue conserving, digitising and publishing our treasures online, we are asking for your support and involvement.

Please join with us in this remarkable transformation of this Library. You can share your books, magazines, pamphlets, photos, music, videos etc. This will ensure they are preserved for generations to come. Each item will be fully acknowledged.

Digitising our treasures is an arduous undertaking. Every page, every object, must be photographed individually and with great care. The whole photographic process including lighting, colour temperature, and environmental controls must all be precisely regulated. Post processing is also done with meticulous care including orientation, de-skewing, scaling and final quality control to ensure the documents reflect the true state of the originals.

To continue this work, we need your help.

Your generous contribution and help will ensure that an ever-growing number of the Library's collections are conserved and digitised, and are made available to students, scholars, and readers the world over. The Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library collection is growing day by day, and some rare and precious books/magazines/manuscripts and other items have already been digitised.

We would like to thank all the contributors who have kindly provided items from their collections. This is appreciated by all now and many readers in the future.

Thank Details

For further information about the process or your contribution - please contact:
Email: Nandhan33.library@gmail.com

ਪ੍ਰਿੰਟਰੀ ਵਿਭਾਗ (੧) ਹਿਰ ਸਾਹੂ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਰਟ

੧੯ ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਕੀਮਤ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਲਾਸ

ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹੂ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਆਰਟ

ਨਿਵਾਸੀ ਜਲਾਲਾਬਾਦ

(ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਪੇਰਵਾ ਤੇ ਸਿਰਤ ਸਲਾਹ ਦੇਣ)

ਅਵਲ ਅਕਲ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਖਾਂ ਤੂੰ ਕਾਜ਼ਾ ਕੇਂਦਰ ਕੇਂਦਰ ਬਨੇਂ ਵਾਲਾ
ਪੰਜ ਤਤ ਦਾ ਕੁਲ ਪਸਾਰ ਕੀਹਦਾ, ਕੇਹੜਾ ਰੂਹ ਕਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਣ ਵਾਲਾ
ਦਮ ਨਿਕਲ 'ਫਜ਼ੂਦ ਖੀ' ਬਾਹਰ ਆਵੇ, ਕੇਹੜਾ ਪ੍ਰਤਕ ਦਿਰ ਲਿਖੇਣ ਵਾਲਾ
ਕੋਢੇ 'ਬੁਦਬ' 'ਉਦਰ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਏ ਮਾਸ ਹਥੀਆਂ ਸਾਜ ਦਿਖਲੇਣ ਵਾਲਾ
ਕੋੜਾ ਨਕਸ਼ਾ ਨਕਸ਼ਾ ਕੇਮ ਕਰਦਾ, ਅਕਸੀ ਖਿਚ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ
ਕਾਫ਼ਨ ਕਾਰਜ ਪਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਈ ਘੜਾ ਘੁਮਿਆਰ ਪਕੇਣ ਵਾਲਾ
ਹਥ ਪੈਰ ਮੂੰਹ ਅਖੀਆਂ ਨਕ ਦਿਤਾ, ਸਿਰਟੀ ਦੇਂਦਾ ਦੀ ਜੜਤ ਜੜੇਣ ਵਾਲਾ
ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੇ ਪੈਣ ਨੂੰ ਪੂਰਦਾ ਦੇ, ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਰਿਜ਼ਕ ਪ੍ਰਚੇਣ ਵਾਲਾ
ਕੇਹੜਾ ਰੂਹ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਦਾ ਤੇਦਰੁਸਤੀ, ਅੰਸ਼ ਇਸ਼ਰਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿਖਲੇਣ ਵਾਲਾ
ਕੇਹੜਾ ਨਾਲ ਤਕਦੀਰ ਬੀਮਾਰ ਕਰਦਾ, ਮਛੀ ਵਾਂਗਰਾ ਜਾਨ ਤੁਸਵੇਣ ਵਾਲਾ
ਮਰਨਾ ਜਮਣਾ ਹੈ ਕਿਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਅੰਦ੍ਰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਜਾਣ ਤੇ ਐਣ ਵਾਲਾ
ਕੀਹਦੇ ਆਸਰੇ ਛਾਵਲਾ ਨੀਂਦ ਆਵੇ, ਕੇਹੜਾ ਪਰਤ ਕੇ ਫੇਰ ਜਰੇਣ ਵਾਲਾ
ਕੀਹਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ ਚੁਪ ਰਹਿੰਦਾ, 'ਖਾਕੀ ਬੁਝ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਬੁਝੇਣ ਵਾਲਾ
ਕੀਹਦੇ ਆਸਰੇ ਦਿਲ ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ ਨੈਹਰਾ ਨਾਈਆਂ ਕੇਂਦਰ ਬੁਝੇਣ ਵਾਲਾ
ਸੋਹਰੇ ਆਖਦੇ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਨਿਹਿਲਿਆ ਰੂਹ ਨੂੰ ਬਾਤ ਸਮਝੇਣ ਵਾਲਾ
ਕਿਸ ਨੇ ਪੁਤਲਾ ਸਾਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਮਿਟੀ ਅਗ ਅਕਾਸ਼ 'ਚ ਪੈਣ ਵਾਲਾ
ਕੇਹੜਾ ਵਿਚ ਬੁਨੀਆਂ ਨਾਮਦਾਰ ਕਰਦਾ, ਕੋੜਾ ਜਗ ਤੋਂ ਨਾਮ ਗੁਵੇਣ ਵਾਲਾ
ਕੀਹਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ ਪੈਣ ਪਾਈ ਕੇੜਾ ਉਪਰੋਂ 'ਮੀਂਹ ਬਰਸੇਣ ਵਾਲਾ

੧. ਚੰਦ ਕਰੂਰ ੨. ਸੋਹੇਰ ੩. ਲਭੂ ੪. ਪੈਰ ੫. ਨਾਸਾ ੬. ਮਿਟੀ ਦਾ ਬੁਝਾ ੭. ਮੀਂਹ ਬਰਸਾ

ਮੁਦਰਤਾ: ੧੯੯੯ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਪ੍ਰੈਸ ਪ੍ਰਿੰਟਰੀ

سادھو دینا سنگھ عارف دا جنم 26 دسمبر 1894 نوں فروز پور ضلع دے پنڈ جلال آباد پرلی وچ رام دیئے اتے سنتا سنگھ دے گھر دیو سنگھ وجوں ہو یا سی۔ اس دے دادا بھوپا سنگھ 1875 وچ اپنے جدی پنڈ کھا جاکھڑک توں اپنی بھین دے پنڈ چلے گئے سن۔ اپنے دلت پر یواردی سنگری اتے سبھیا چارک ستھتی دے بالکل الٹ، دیو سنگھ نے بچپن وچ اپنے پنڈ دے گردوارے وچ گرختی توں گورکھی اکھر سکھے۔ ; اوہناں دناں وچ دلت بچیاں لئی رسمی سکولی سکھیا پر اپت کرنا بہت اوکھاسی۔ دیو سنگھ دے کھوجی روئے نے اس نوں گوردواریاں / ڈیریاں / آشرماں، گرنتھیاں، سادھوآں، مولویاں اتے اتھوں تک کہ مال ادھیکاریاں توں وی گیان پر اپت کرن لئی پیریت کیتا۔ اس دے پتادوارا لگاتار جھڑکاں اتے کدے۔ کدائیں سریرک سزاواں دیو سنگھ نوں اس دے جنون توں روکن وچ اسپھل رہیاں اتے اسنوں اک ویراگی وچ بدل دتا۔ پورے گورو گرنتھ صاحب نوں پڑھن اتے سمجھن لئی اوہ اپنے پنڈ توں چار کلومیٹر دی دوری اتے پینڈے پنڈ چیمہ دے گردوارے دے سینٹر گرختی بابا ہری سنگھ نوں ملن لگا۔ ایہہ قدم بہت حد تک بابا ہری سنگھ توں پر بھات سی جو مذہبی (اچھوت سکھ) جاتی نال سبندھت سی۔ کھا جاکھڑک پنڈ دے اک اٹھ سادھو توں گلابداسی سنپردا بارے اپنے گیان دی شروعات کردیاں، اسنے پوری ہدایتاں لئی علاقے دے پرسدھ گلابداسی پر چارک، سین سیو سنگھ کول پہنچ کیتی اتے دھر کوٹ وچ اپنے ڈیرے وچ کئی مہینے بتائے۔ سکھ دھرم گرنتھیں دا ادھنین کردیاں، دینا سنگھ دی دوجے دھرماں بارے جان دی بھکھ تھوڑھے سمیں وچ کئی گنا ودھ گئی۔ مکھ طور اتے مسلم ساجک ماحول نے اس دے اتک من نوں اسلام دی دنیا وچ آکرشت کیتا۔ نتیجے وجوں اسنے اپنے پنڈ دے مدرسے وچ اک ستھانک ادھیانک مولوی محمد ابراہم توں اردو سکھی۔ اس نوں سندرسنگھ پنواری، منشی رام کھتری اتے قانون گو میاں نرودین توں فارسی بھاشا سکھن وچ کوئی وڈی سمسیا نہیں آئی۔ اس دے عربی ادھیانک مولوی علی احمد خان نوں، حالانکہ، ستھانک مانجھ راجپوت مسلم بھائیچارے دوارا سزا دتی گئی سی اتے اک اچھوت نوں پڑھاؤن لئی مسجد توں برخاست کردتا گیا سی۔ قرآن اتے اسلام دا ادھنین کرن لئی، دینا سنگھ نے ستھانک صوفی شادی خان کول پہنچ کیتی، جو اسلامک ادھنین دے اک چنگے دودان سن، جسدا اک باغ دے

وچکار اپنا دھار مک ستھاپنا (ٹاکیا) سی۔ شادی خان نے اس نوں بے جھجک دھیان نال پڑھایا؛ اس دا نتیجہ ایہہ ہو یا کہ دنیا سنگھ عربی، فارسی اتے قرآن دے چنگے دوان وجوں ابھریا۔ ایہہ اسدی شاعری وچ جھلکدا ہے جتھے قرآن دیاں کئی آیتاں (آیتاں) اتے اسلامی پرمپراواں دے ویاپک حوالے بھرپور روپ وچ دکھائی دیندے ہن۔ نیڑلے قصبہ دھرمکوٹ دے بابا ساون داس بیراگی نے اوہناں نوں سنسکرت پڑھایا۔ پھر اسنے ساون داس دے چھوٹے بھرا بابا پر بھاتی داس توں ویدانت دی سکھیا لئی، جیہناں نے کاشی وکھے دس سال ویداں دا ادھین کیتا سی۔ دنیا سنگھ نے سمرپن، لگن، لگن اتے سیوا دے شلا گھا یوگ گناں داسہرا اپنے سر بنھیا اتے اسدا سماجک پچھوکڑا پر سنگھ ہو گیا۔ نتیجے وجوں، اوہ اچ جاتی دے ادھیانکاں دوارا سکھیا پر اپت کرن وچ اکٹ بے مثال اپواد وجوں دیکھیا جاسکدا ہے۔ اس طرحاں سادھو دنیا سنگھ نے اپنی کسٹور عمر وچ ہی ساری سکھیا حاصل کر لئی۔ اوہ حافظ بن گیا سی اتے اک دن وچ قرآن پڑھنا پورا کر گیا۔ دھرم دا ادھین کرن توں بعد، اسنے پنجاب دا دھرم۔ نرپکھ ساہت خاص کر کے قصہ پڑھنا شروع کیتا۔ اس نے کشن سنگھ عارف دی ہیر، گجراں والہ دے پنڈت مان سنگھ کالیداس دا پورن بھگت، مولوی عبدل ستار دایوسف زلیکھا اتے دولت رام داروپ بسنت کھالیا۔ اوہناں دے پتر کلتار سنگھ اتے اوہناں دے چیتے چیلے بھائی رلا سنگھ دی گواہی دے انوسار، پورن بھگت اتے یوسپھ۔ زلیکھا دیاں کتھاواں نے اوہناں نوں کویتا لکھن لئی بہت پریریا اتے اس طرحاں اسنے قصہ دی پنجابی کاؤدھانوں ترجیح دتی۔

اوڑا

اوڑا اوانکار ہے پری پورن، بیاپ رہا وچ رنگ دے رنگ ہو کے۔

کنھیاں دلاں نوں سخت منور کیتا، کیہناں دلاں نوں چڑھ گیا بھنگ ہو کے۔

جان جسم دے وچ چھپا رکھی، نازک نین۔ پران دے انگ ہو کے۔

کسے جیو وچ بھیدن جا پدا ایں، عین غین ہنگی نقطہ سنگ ہو کے۔

جاپ اپنا آپ الا پدا اے، آپے بولد اشبد سو ہنگ ہو کے۔

آپے دان کردا آپے منگدا اے، بادشاہ کنگال تے ننگ ہکے۔

کتے دھنی دھن وان ہے دھجا۔ دھاری، کتے رہے پدار تھوں ننگ ہو کے۔

کتے شرع شریکتاں کرے بیٹھا، کتے پھرے لا۔ مذہب نشنگ ہو کے۔

کتے گھون۔ مون کتے کیس۔ دھاری، رکھے سیس تے چک نہنگ ہو کے۔

آپے ٹھانودا پانودا پھل آپے، آپے وگے جگت وچ رنگ ہو کے۔

کتے نقل تے ٹھکت بے۔ عقل پھر دا، کتے ورتیار وپ سرنگ ہو کے۔

آپے عاشقاں دے شرو منی عاشق، سڑے شمع نوں دیکھ پتنگ ہو کے۔

دیا سنگھ توں ہوئی تیار رہنا، چٹھی آونی موت برنگ ہو کے۔

لیڑا

لیڑا کہے آخر پچھوتا و سنگے، جسڑے جگت تے آن مغرور ہو گئے۔

جسڑے جال شیطان دے وچ قابو، سوئی رب دی مجلسوں دور ہو گئے۔

تنہاں نیک ہدیت کی آکھدی اے، دل جیہناں دے سخت منور ہو گئے۔

جیہناں وچ ہے کپٹ۔ کرودھ بھاری، تمو۔ گنی دے نال تندور ہو گئے۔

پائی جیہناں تعلیم ہے مرشداں توں، مٹھے جیہجہ دے لفظ انگور ہو گئے۔

جیہناں دلوں لاکھ دوئی دور کیتی، رب جان کے رب دانور ہو گئے۔

عشق عرش تے چڑھے سودے بہشتیں، ڈگ پئے جسڑے چکنا۔ چورا ہو گئے۔

نئی جیہناں نے پالیا گیان۔ انجن، درشن یار دے نال بھرپور ہو گئے۔

جیہناں نال محبوب دے وصل کیتا، عمل پیتیاں باجھ مخور ہو گئے۔

ایئل۔ حقن آکھنو پئے جسڑے، کیتی موت منظور منصور ہو گئے۔

موئے پہلاں ہی مرن توں جینو دے ہی پیکے آبہیات مامور ہو گئے۔

آتم۔ شانتی، دلوں پر سن ہو گئے، جسڑے رب دے خاص مزدور ہو گئے۔

کشتی صدق۔ ایمان دی وچ بیٹھے، خلق۔ بحر عمیق عبور ہو گئے۔

ٹھنڈی پون بہشت دی مومناں نوں، کافر کفر والے بے۔ شعور ہو گئے۔

توبا استغفار کہ دیا سنگھا، بھاری تده توں سخت قصور ہو گئے۔

لیڑی

لیڑی کہے ایثور دھن ہیں توں، نہیں تینڈڑے انت شمار ہندے۔

لکھو لکھ بناو نا پلگ اندر، کریں اک توں لکھ۔ ہزار ہندے۔

جسڑے بہت کنگال یتیم ادنے، کدے دیکھیئے تاں سزاوار ہندے۔

مالک ہین جو دھناں خزانیاں دے، کدے ٹکڑیاں توں اوازوار ہندے۔

کدے نوکری کسیناں دی آپ کر دے، لکھ جیہناں دے تابعدار ہندے۔

ہوون فوج دے وچ رگروٹ بھرتی، کدے دیکھیئے تاں سزاوار ہندے۔

کسے روز میں پون ترقیاں نوں، کدے دیکھیئے تاں سزاوار ہندے۔

کدے دیکھیئے وچ کمیٹیاں دے، کسے روز کچھریوں باہر ہندے۔

کسے روز میں اڈوی کھیہ مٹی، جتھے روکی شہر۔ بازار ہندے۔

کدے وچ جہان دے بھکھ لونڈے، کدے دیکھیئے باغ۔ بہار ہندے۔

کدے دیکھیئے جہاں دی مار کھاندے، پھل جیہناں دے نہیں سہار ہندے۔

جسڑے گھڑی ان کڈے حکم اندر، پیریں بیڑیاں تے گرفتار ہندے۔

نازک جیہناں دے بدن بریک بانکے، کدے دیکھیئے پھڑے دگار ہندے۔

جنگے نہیں ساموادی پگت بدھی، کدے دیکھیئے سراں دے بھار ہندے۔

جیہناں دیکھیا نہیں سپاہیاں نوں، کدی معاملے پے سرکار ہندے۔

کسے روزنگے پیریں منزل کر دے، جسڑے ہاتھیاں بیٹھ سوار ہندے۔

کدے دیکھیئے بسترے خاک اتے، بیٹھ جیہناں دے پلنگھ نوار ہندے۔

دیونیت دیکھو پھانسی آپ چڑھدے، پھانسی دین دے جیہناں اختیار ہندے۔

وکت پئے بدل موسم ہاڑ اندر، سرد-خانیو نہ جسڑے باہر ہندے۔

جیہناں بیویاں نوں لگن ست پڑھدے، اگے حاکماں پئے اظہار ہندے۔

جسڑے اج جہان تے سیر کر دے، ملک-عدم نوں کھ تیار ہندے۔

پرنو دیکھیئے نام-نشان ناہیں، جسڑے جگ تے تشکیں وار ہندے۔

جیہناں ڈٹھیاں باجھ نہ جیوندے ہاں، کسے روز نوں نہیں دیدار ہندے۔

نام جیہناں داد رچ نہ کا غذاں وچ، کدے دیکھیئے چھے اخبار ہندے۔

پئے پلن مموک یتیم خانے، ماتا-پتا جتکے خدمتگار ہندے۔

واہ-واہ کی عجب خیال دیکھے، اس طرحاں دے دھرم-دوار ہندے۔

دیکھے تنہاں دے مال نلام ہندے، جتکے سامیاں لوک مزار ہندے۔

کسے روز نہ دیکھیئے کول کوڈی، پاس جیہناں دے لال جواہر ہندے۔

جسڑے سینکڑے مناں داداں کر دے، کدی منگدے وچ بازار ہندے۔

پانی بھر دے رہے گھر چوڑھیاں دے، ہری چند جی دھرم داتار ہندے۔

جو آپاٹواں کھیڈا دیا سنگھا، گھر۔ گھر میں پھرے خوار ہندے۔

اس معاملے وچ پنجابی دے پر سدھ سہتکار نانک سنگھ دی گواہی بہت اپدیش دین والی ہے۔ پریت نگر وکھے لکھی 17 دسمبر 1967 دی چٹھی وچ نانک سنگھ یاد دواؤندا ہے: جتا میں سادھو دنیا سنگھ نوں بچہ سی، عمر وچ 18-19 سال دا ہون کر کے میری رچنا، سنگور مہار، اوہناں دے بہت وڈے گرنہاں دے مقابلے بہت چھوٹی جا پدی سی۔ ... شاید ایہہ 19-1918 دی گل ہے جدوں میں پہلی وار پیشاور توں امر تر آ یا سی۔ میں روزانہ دربار صاحب جان سمیں گورو کا باغ دے نیڑے بھاری اکٹھ دیکھدا ہندا سی۔ بھگوییں چولے وچ اکٹھا گانگ سادھو دنیا سنگھ دی زندگی بلاس نوں بہت ہی سریلی اتے دل نوں چھوہ لین والی آواز وچ پیش کر داسی۔ سارا گرنہ اس دی یاد وچ سی۔ کئی وار ٹریفک جام کرن لئی سروتیاں دی گنتی نازک گنتی تک پہنچ جاندی سی۔ اک تاں میں اوہناں دناں وچ ویراگ وچ بھجیا ہویا سی اتے سبھ توں اپر، زندگی بلاس دی شاعری مینوں موہ لیندی سی۔ نتیجہ ایہہ ہویا کہ کئی وار میں دربار صاحب جانا بھل جاند ا

اپنی مشہور رچنا زندگی بلاس دے رلیز ہون توں بعد، دنیا سنگھ نے اک سکھ عورت نال ویاہ کر والیا اتے اپنے سارے بچیاں دے نام سکھ رکھے۔ شروعاتی تپسوی جیون توں اوہ سچی سکھ پر مپرا وچ گھریلو پر وارک جیون دل مڑیا؛ اوہ گرنہتی، پاٹھی، کویشر، سکھی دا سندیش پھیلاؤن والا سکھ مشنری بن گیا۔ اس توں علاوہ، اپنے سبھا دے بالکل الٹ اسنے مذہبی سکھاں نوں اچھوت ذات وجوں گنن دے سیاسی قدم دا ورودھ کرن والے سکھ کارکن دی بھومکاوی نبھائی، زوردار ڈھنگ نال ایہہ دعوہ کیتا کہ سکھاں وچ کوئی ذات نہیں ہے۔ شاید ایہہ سماجک سچائی دا اکو۔ اک دمن ہے جو نیتکتا، نیتکتا اتے سچائی دے مہان سر تھک دنیا سنگھ دوارا دیکھیا جا

سکدا ہے۔ ایہہ سکھ جگت وچ 'ذات-پات' اتے 'چھوت-چھات' دے سماجک درتارے نوں نظر انداز کردے ہوئے سکھ سدھانت وچ اسدی درڑھ وشواس نوں درساؤندا ہے۔

دیاسنگھ وار۔ وار پر چلت فرقو ونڈ داوشا آؤندا ہے۔ سنو! 'زندگی بلاس' وچ 56 ویں سال 'تے اپنے بھاشن وچ اوہ کی کہندے ہن:

پنجاب دانا مور پر پورا: منگورام مگووالیا

GREAT REVOLUTIONARY GHADRI BABA
BABU MANGU RAM MUGHOWALLA
PICTURE TAKEN IN 1929 DAVILA, PHILIPPINES
COURTESY: LARSEN BASSI SINGH AND BABA MANOJ KUMAR MUGHOWALLA

ਬਾਬੂ ਮੰਗੂ ਰਾਮ, (ਮੁਹਿੰਦਵਾਲ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)
ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗ ਸਮੇਂ ਆਖਰਿਕ ਸੰਗਤ ਬਾਬੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਰੋਜ਼ੇ ਪਹਿਲਾ ਸੰਗਤ ਬਾਬੀ
ਸੰਗਤ ਦੇ ਰੋਜ਼ੇ ਦਾ ਮੋਢਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਰਿ-ਪਰਮ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਨੀ।
Babu Mangu Ram (Mughowal, Hoshiarpur)
Member of the Ghadr group controlling German weapons sent through
moverick ship during first world war. Founder of Ad Dharm Movement in India.

مگووالیا دا جنم حرمین داس اتے اتری دے گھر مگووال پنڈ، ہوشیارپور٪ ضلع، پنجاب پرانت، بریٹیش بھارت دے اک
چمار پرپور وچ ہويا سی۔ اس دے پتا حرمین داس نے چمار جاتی دے چڑھ کراپھٹ دے کتے نوں چھڈ دتا۔ جدوں
اوہ تن سال داسی تاں اسدی ماں اتری دی موت ہو گئی سی۔ حرمین داس نے اپنی زندگی دے ہر پڑاے اتے وکھرے داسا ہمنہ کیتا،
اس لئی اوہ نہیں چاہندا سی کہ اس دے پتر نوں اوہی سمسیاواں داسا ہمنہ کرنا پوے اتے اس نوں شروعاتی سکھیا لئی سکول وچ داخل
کر دایا۔

شروع وچ منگورام نوں ست سال دی عمر تک پنڈ دے اک سنت (سادھو) نے پڑھایا۔ اسنے مگووال کھیترا تے دیہرادون دے
سکولاں وچ پڑھیا۔ زیادہ تر سکولاں وچ منگورام ہی دلت و دیار تھی سی۔ اسنوں کلاسروم دے پچھلے پاسے، جاں اتھوں تک کہ
وکھرے کمرے وچ بیٹھن لئی مجبور کیتا گیا سی، اتے اسنوں کھلے دروازے راہیں سننا پیا سی۔ جدوں اوہ بجواڑا دے ہائی سکول

وچ پڑھدا سی، تاں اس نوں عمارت دے باہر رہن لئی مجبور کیتا گیا سی اتے کھڑکیاں راہیں کلاساں سننیاں پیندیاں سن۔ اک وار جدوں اوہ بھاری گڑبھاری دوران اندر آیا، تاں براہمن ادھیہا پک نے اسنوں کنیا اتے کلاسروم داسار افرنیچر، جو اسنے اپنی موجودگی دوارا "پردوشت" کیتا سی، باہر بارش وچ شادک اتے رسمی طور اتے صاف کرن لئی رکھ دتا۔ پھر وی منگورام اک چنگا ودیار تھی سی، پرائمری سکول وچ اپنی جماعت وچوں تیجے نمبر تے آیا۔ جدوں کہ دوجے ودیار تھیاں نوں پنواری (پنڈریکارڈ-رکھاک) بنن جاں ایچ سکھیا پر اپت کرن لئی اتشابت کیتا گیا سی، منگورام نوں سکول چھڈن اتے اک ہور اچت "چمار ٹاسک" وچ اپنے پتادی مدد کرن لئی اتشابت کیتا گیا سی۔

1913 وچ کیلیفورنیا وچ وسدے کجھ پنجابی اک کھاڑ کو راشٹر وادی سنگٹھن بنا رہے سن۔ منگورام اس سموہ، غدر لہر وچ، سان پھر انسکو وچ اک پھل۔ ٹائم ورکروں شامل ہويا۔ اوہ اس تھ توں حیران سی کہ، جویں کہ اسنے بعد وچ کیہا سی، "ایہہ اک نواں سماج سی؛ ساڈے نال برابر داسلوک کیتا گیا" 4۔ حالانکہ غدر لہر وچ انوسوچت جاتی دے بہتے لوک نہیں سن؛ منگورام نوں اپنے توں علاوہ اک ہور چمار یاد آؤندا ہے۔

جنگ 1918 وچ ختم ہو گئی، غدر پارٹی نوں ہن اوہ خطرہ نہیں رہا جو پہلاں سی جدوں اسنے جرمنیاں نال اپنے تاملیل راہیں وکھواد نوں دلش دھروہ نال جوڑ کے انگریزاں نوں غصے وچ لیا سی۔ پر منگورام نے پھر وی منیلا وچ ہی رہن دا فیصلہ کیتا۔ اوہ مارشل پھیلڈ اینڈ کمپنی (شکاگو وچ اک ڈپارٹمنٹ سٹور) دے اک امریکی، مسٹر جونسن نوں ملیا، جسنے اسنوں اک کمپنی وچ کم کرن لئی نیوکت کیتا۔

1925 دے شروع وچ اسنے سمندری سفر طے کیتا، اس وار اک ہور سہاوناتے نروگھن یا ترا تے۔ اوہ اک عیسائی مشنری دی سنگت وچ سیلون پہنچیا جسنوں اوہ جہاز وچ ملیا سی، پھر اپ مہاندیپ وچوں پنجاب دی یا ترا کیتی، مدرائی، مدراس، بمبئی، پونا،

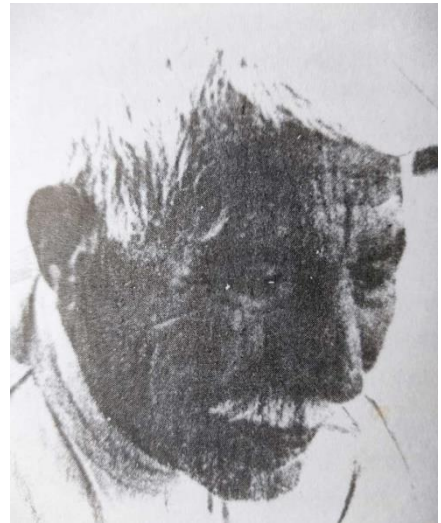
ستارہ، ناگپور اتے دلی دادورہ کیتا۔ اسنے رستے وچّ انوسوچت ذاتیاں دیاں ستھتیاں نوں دیکھیا اتے "ساڈے لوکاں نال برا سلوک ہندا دیکھ کے" نراش ہو گیا۔ مدرائی دے مناکسی مندر وچّ، اداہرن لئی، اسنوں اچھوت (اچھوت) نوں نہ چھوہن لئی ساودھان رہن لئی کہا گیا سی: لوک اس دے پھراوے توں ایہہ مندے سن کہ اوہ چنگی جاتی داسی۔ جدوں تک منگورام پنجاب پہنچیا تاں اسنوں یقین ہو گیا سی کہ سماجک تبدیلی دی لوڑ ہے، اتے اسنے سان پھر انسکو وچّ غدر پارٹی دے مکھ دفتر نوں بھارت وچّ انوسوچت ذاتیاں دیاں مشکل ستھتیاں بارے لکھیا، ایہہ گھوشا کیتی کہ اوہناں دی آزادی اس لئی اس توں ودھ مہتوپورن ہے۔ قوم دے ہی۔ منگورام دے انوسار، اس سمیں غدر پارٹی دے نیتاواں نے اس نوں اچھوتاں دے اتھان لئی کم کرن لئی نیوکت کیتا۔ اس طرحاں، اک نویں سندربھ وچّ، پھر زودے پرانے انقلابی نے غدر بھاوانوں جاری رکھیا۔

1925 دے اخیر وچّ، پنجاب پر تن توں بعد، منگورام نے اے

سن 1925 وچّ امریکہ توں پر تن توں بعد بابو منگورام نے اپنے گریہہ پنڈ مگووال دے اک پرائمری سکول وچّ پڑھاؤنا شروع کر دتا، جس داناں اوہناں نے دھرم سکول رکھیا۔ ایہہ اوہی سکول سی جتھے بابو منگورام نے سبھ توں پہلاں میٹنگ بلائی سی جس نے رسمی طور 'تے آدی دھرم اندولن دی شروعات کیتی سی۔ اندولن دی ستھاپنا دلتاں نوں سماجک ڈھانچے دے پیٹھلے پدھر 'تے رکھن والے سماج دے ورودھ اپنی آواز اٹھاؤن لئی سی۔ دلتاں ولوں ذات-پات نال بھرے سماج وچّ برابری دی پراپتی لئی ایہہ شاندار قدم سی۔ آدی دھرم اندولن دے ذریعے، بابو منگورام نے اتری بھارت وچّ دلت اندولن دی آگوائی کیتی۔

اوہ لوکاں وچ جا گروتا اتے جا گروتا پیدا کرن وچ کمال دی کامیابی حاصل کیتی۔ اسدراہ مشکلاں نال گھریا ہو یا سی، اتے اسنوں مشکلاں اتے مشکل حالات دے ورودھ کم کرنا پیا۔ بابو منگورام ولوں لیاندا سندیش نواں اتے پریر نادانک سی۔ اس دا ادیش اچھوتاں نوں جگاؤنا سی۔ سندیش نے اوہناں نوں اپنے آپ نوں جانن اتے محسوس کرن دا سدا دتا کیونکہ اوہ دہاکیاں توں دشمنی دے پر بھاواں کارن اپنے اصل سوے نوں بھل گئے سن۔ اس نے دے۔ کچلے لوکاں دی کلپنا اتے دل کھچ لیا، جلدی ہی بابو منگورام گھریلو نام بن گیا۔

Punjabi Stumbling and falling words

These are the punjabi words less frequently in use in present time because of cultural impact and technological changes but it is observed words used for communication in past by our ancestors, were most effective in communicating and connecting in short and precise manner. Each word or parable is embodiment of benevolence and beautiful expression of greater good. The words and parables were less scientific but conveyed meaning of life with values which are truly reflected in these collections. These words are collected from dormant memory of people those who witnessed or heard from their elders grandparents and were deeply ingrained in subconscious mind. The very thrill of bringing this to life is exhilarating experience in itself. Dr Sunil Bhatia has done in depth research on evolution of civilization and the role of inclusive design as major driver of change to present day Engineering marvels. The role of emotions which led to beautiful scientific discoveries and inventions in and out of Research Labs is one of topics of research. He is strong believer in simplicity and passionate expression of emotions to connect in most benevolent way and for greater Good.

Sunil Bhatia

Punjabi Stumbling and falling words
Punjabi Diggdey Dhaindey Bol

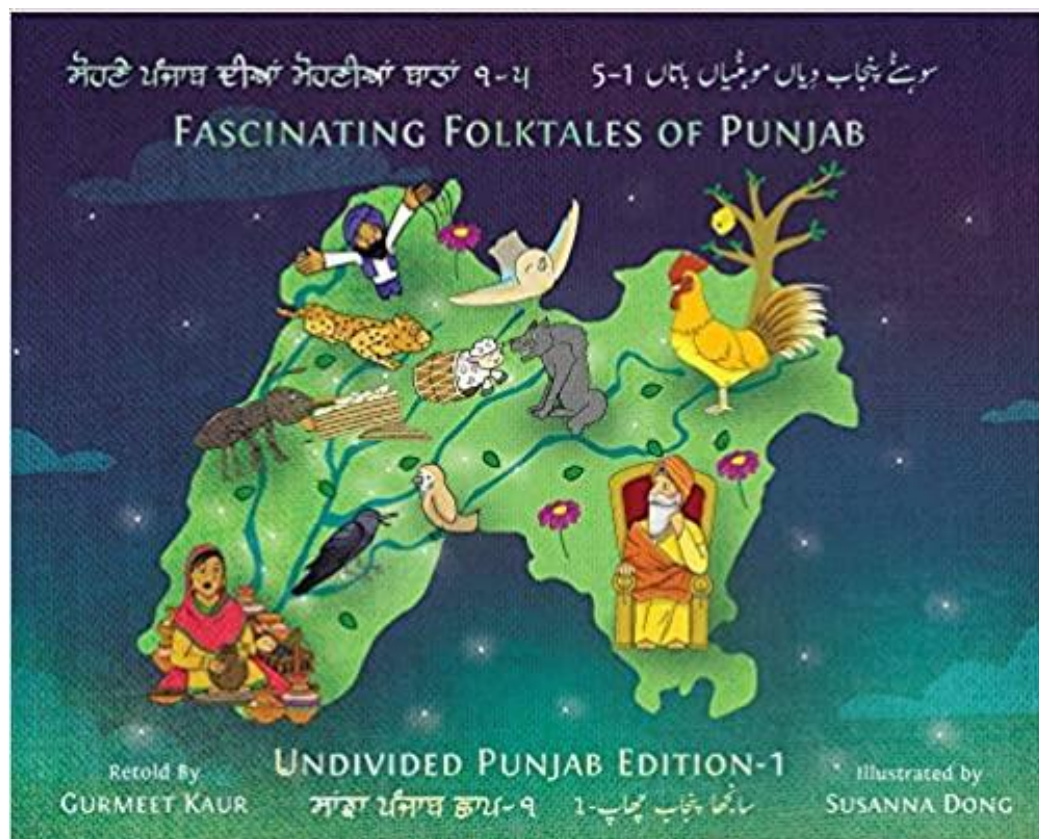
Punjabi Roman English

Sunil Bhatia is Ph.D in Quantum Mechanics and has more than three decades of teaching experience, delivered lectures in national and international conferences, editor of international monthly publication of DESIGN FOR ALL since 2006 and has authored recently published international book "Design For All, Drivers of Design"

978-620-0-00858-9

Bhatia

LAP LAMBERT Academic Publishing

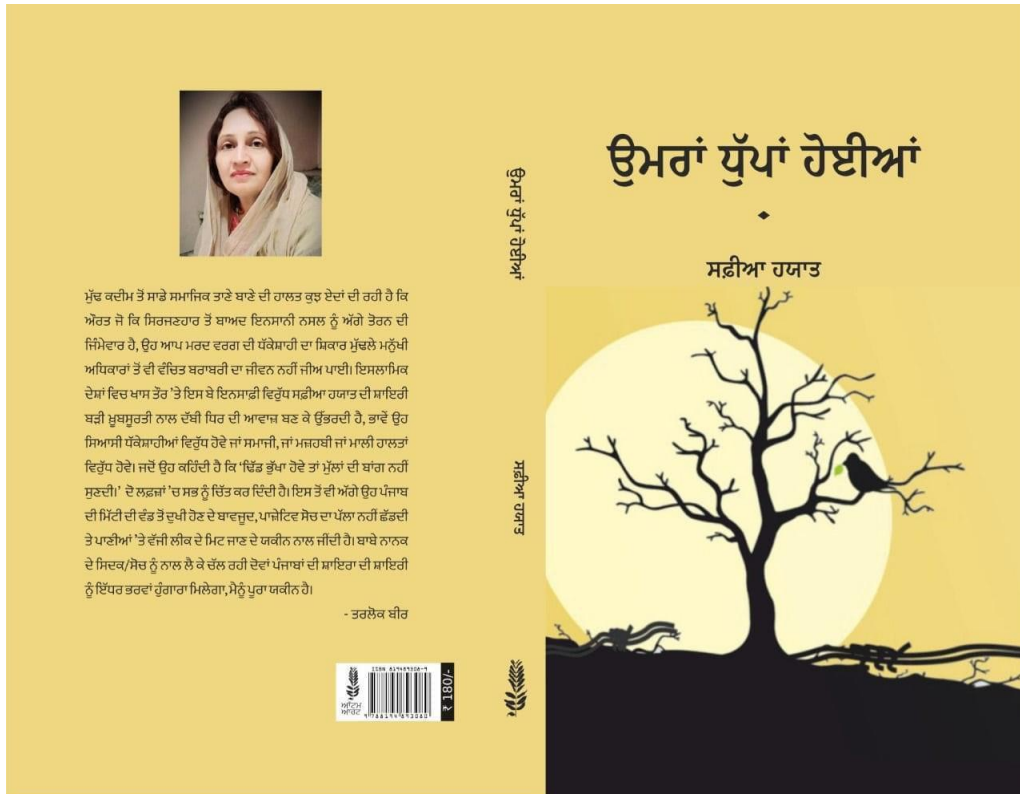

پہلی وار، پنج دریاواں دی دھرتی توں پنج خوبصورت چترت لوک۔ کتھاواں پچیاں اتے ماپیاں لئی پنجابی بھاشا دیاں پسیاں
(گور مکھی اتے شاہ مکھی) اتے انگریزی انوواد دوواں وچ جیوت ہن۔

کتاب نوں بھرپور رنگاں وچ درسیا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنایا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انوواد دے نال پرمانک پنجابی
وچ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اک نیکیتا ہے۔ انوڈے پنجاب دے بال۔ انوکول نقشے اتے پنجابی پسیاں نال پچیاں نوں
جانو کرواؤن لئی ٹیبل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پیریت کردے ہن۔

94 پے | 11" x 5.8" | ہارڈ کور گور مکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی ISBN: 978-0-9887101-8-4

کرپا کر کے لیکھک توں سدھے طور 'تے ادھکارت کاپیاں خریدو اتے پیسے بچاؤ۔ نیٹ 'تے لیکھک دیاں ہور کتاباں لئی پنجاب
دیاں منموہک لوک کہانیاں دیکھو۔

ਬੋਧੀ ਸਤੂਪ, ਟਿੱਲੇ ਤੇ ਸੀਥੀ ਕਬਰਾਂ, ਸੈਆਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ।
ਨਾਲ ਉੱਸਰੇ ਮਛਾਰ, ਦਰਗਾਹ, ਮਸਜਿਦ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਵਾਸ ਕਰਤਾਰ ਹੋਇਆ।
ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ, ਦੋ ਪਾਸੀਂ ਦਰਖਤ ਸੰਘਣੇ, ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਕਿਤੇ ਕੋਹ ਮੀਨਾਰ ਹੋਇਆ।
ਸਰਾਈਂ ਠਹਿਰਦੇ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਸੌਦਾਗਰ, ਚੱਲਣ ਬੋਝੀਆਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਹੋਇਆ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਹੀਆਂ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ, ਇਕ ਦੂਜੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਏ।
ਬੋਲਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਵਾਕਿਆਨਵੀਸ ਲਿਖਦੇ, ਇਤਿਹਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਏ।
ਜਗੀਰਾਂ, ਖਿੱਲਤਾਂ, ਖਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਗੀਝ ਜਾਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਵਾਦ ਹੋਏ।
ਅੱਖਰ ਕਰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਹੋਣ ਕਦਮ-ਬੋਸੀ, ਕਈ ਲਿਖਦੇ ਜਿਉਂ ਕਰਨਾ ਜਹਾਦ ਹੋਏ।

ਅੱਖਰ ਬੋਲ ਹੁੰਦੇ ਵੱਖਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ, ਤੇ ਵੱਖਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ।
ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਤੇ ਲੋਕ ਸਾਹ ਲੈਂਦੇ, ਸਾਹ ਘੁਟਦੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰੋਕਾਰ ਹੁੰਦੇ।
ਐਸੇ ਬੋਲ ਕਰੀਦੇ ਚਰਖਿਆਂ 'ਤੇ, ਫੜਦੇ ਹਲ ਤਾਂ ਉਹ ਗੀਤਕਾਰ ਹੁੰਦੇ।
ਐਸੇ ਬੋਲ ਵਹਿੰਦੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਅੰਦਰ, ਗਾਉਂਦੇ ਉਹ ਜੋ ਅਲੰਮਬਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ।

ਸੁਣ ਗੁਣਵੰਤਾ ਸੁਣ ਬੁਧਿਵੰਤਾ
(ਇਤਿਹਾਸਨਾਮਾ ਪੰਜਾਬ)
ਪਾਲ ਕੌਰ

ਸੁਣ ਗੁਣਵੰਤਾ ਸੁਣ ਬੁਧਿਵੰਤਾ

(ਇਤਿਹਾਸਨਾਮਾ ਪੰਜਾਬ)

ਪਾਲ ਕੌਰ

خزانہ پشتک:

AD-DHARM
1925

TODAY IN #DALITHISTORY, WE CELEBRATE ONE OF THE MANY RICH TRADITIONS OF DALIT SPIRITUALITY-AD-DHARM.

THE AD-DHARM MOVEMENT WAS FOUNDED BY MANGOO RAM MUGOWALIA, BORN IN PUNJAB IN 1888. MUGOWALIA IMMIGRATED TO THE U.S. AND BECAME INVOLVED IN THE INDIAN "FREEDOM STRUGGLE," THE GHADAR MOVEMENT. OUT OF CALIFORNIA, HERE, MUGOWALIA ENDURED DISCRIMINATION FOR BEING BOTH A "COLORED" AND DALIT. IN THE GHADAR RESISTANCE, HE NARROWLY ESCAPED A BRITISH DEATH SENTENCE, BUT STILL FOUND HIMSELF BEING TREATED LIKE AN UNTOUCHABLE IN THE PARTY ITSELF. DISILLUSIONED, HE RESIGNED FROM THE GHADAR PARTY AND RETURNED TO PUNJAB. HE BEGAN TO REALIZE THAT DECOLONIZATION OF THE SUBCONTINENT MEANT THAT WITHOUT SOCIAL REVOLUTION, "INDEPENDENCE (AZAADI)" WOULD BE A HOLLOW TERM THAT REMOVES A WHITE COLONIZER WHILE KEEPING A CASTE COLONIZER.

IN 1925, MANGOO RAM FORMALLY LAUNCHED THE AD-DHARM MOVEMENT AT A SMALL SCHOOL HOUSE FILLED WITH COMMUNITY MEMBERS FROM HIS HOME VILLAGE.

AD-DHARM HOLDS THAT DALITS AND ADVASIS ARE INDIGENOUS TO THE SUBCONTINENT AND THAT THEIR RELIGION, AD-DHARM, THE ANCIENT FAITH, IS ONE THAT PREDATES ALL OTHERS INCLUDING HINDUISM, CHRISTIANITY, ISLAM AND SIKHISM. IT ASSERTS THAT THROUGH A PROCESS OF BRAHMINICAL COLONIZATION, THE ORIGINAL PEOPLES OF THE SUBCONTINENT WERE STRIPPED OF THEIR LAND AND RIGHTS. THOSE WHO WERE ENSLAVED THROUGH THIS PROCESS WERE DALITS. AD-DHARM IS AN ATTEMPT TO RECONNECT WITH OUR OLD RELIGIONS AND ORIGINAL HISTORY. AD-DHARMS BELIEVE REAL LIBERATION IS FREEDOM FROM BOTH WHITE IMPERIALISM AND BRAHMINISM.

THE AD-DHARM MOVEMENT FOUGHT TO WIN THE RIGHT TO REGISTER AS A SEPARATE RELIGION IN PUNJAB AND ALMOST DALITS IN PUNJAB BEGAN TO ASSERT THAT THEY WERE NEITHER HINDU OR SIKH, BUT AD-DHARM. IN A TURN OF EVENTS THAT WAS SHOCKING TO COLONIZERS, AD-DHARM MANAGED TO REGISTER NO LESS THAN HALF A MILLION FOLLOWERS OF THE FAITH IN PUNJAB. IN THE 1931 NATIONAL CENSUS, IT WAS PERHAPS FOR THE FIRST TIME SINCE ANTIQUITY THAT DALITS IN (UNDIVIDED) PUNJAB LOUDLY DECLARED THEMSELVES AS BELONGING TO AN INDIGENOUS, NON-ARYAN RELIGION TOTALLY SEPARATE FROM THAT OF ALL THE EXISTING MAINSTREAM RELIGIONS OF THE REGION.

IN 1937, AD-DHARM WENT POLITICAL AND WON 7 OUT OF ALL THE 8 RESERVED SEATS IN PUNJAB. IT SPREAD LIKE WILDFIRE TO THE DALIT PUNJABI DIASPORAS IN THE U.K. AND U.S. WHERE IT CONTINUES STRONG TO DATE.

IN INDIA, THE TENETS OF AD-DHARM HAVE BEEN KEPT ALIVE BY REVOLUTIONARIES LIKE KANSHIRAM SAHEB, ORGANIZATIONS LIKE BAMCEF AND THE MULNIVASI (INDIGENOUS PEOPLES) MOVEMENTS.

DALIT HISTORY MONTH THANKS DR. AMBEDKAR'S CARAVAN, VELANDIA.COM AND PAKISTAN SIKH. FOR SOURCE PHOTO: HTTP://WWW.FACEBOOK.COM/AD-DHARM. 1925

اپریل 2022 دے بھاگ-1 نمبر-1 دے ادگھائی انک دی شروعات دا جشن چنڈی گڑھ دکھے آیوجت کیتا گیا سی اتے اس مہان موقعے 'تے آشر وادین لئی پرسدھ مہمان اتے ساہتکار اکٹھے ہوئے سن۔ اس ساگم نوں اکت پنجابی پرنٹ پریس دے نال۔ نال ٹیلیوژن نے کور کیتا۔

سادیوئے اسیا ریسرچ سੈنٹر آف ڈیڈیوئے اسیا دے پکاشن 'سلاہیجٹ' دا لکھ اہرپٹ سارہو

ڈیڈیوئے اسیا دے پکاشن 'سلاہیجٹ' دا لکھ اہرپٹ سارہو

ڈیڈیوئے اسیا دے پکاشن 'سلاہیجٹ' دا لکھ اہرپٹ سارہو

02-May-2022
Page: 5
http://epaper.aajitandhar.com/edition/20220502/9/5.cms

ڈیڈیوئے اسیا 'سلاہیجٹ' لکھ اہرپٹ

لکھ اہرپٹ دے چڑھ پکاشن 'سلاہیجٹ' دا لکھ اہرپٹ سارہو

ڈیڈیوئے اسیا دے پکاشن 'سلاہیجٹ' دا لکھ اہرپٹ سارہو

ڈیڈیوئے اسیا دے پکاشن 'سلاہیجٹ' دا لکھ اہرپٹ سارہو

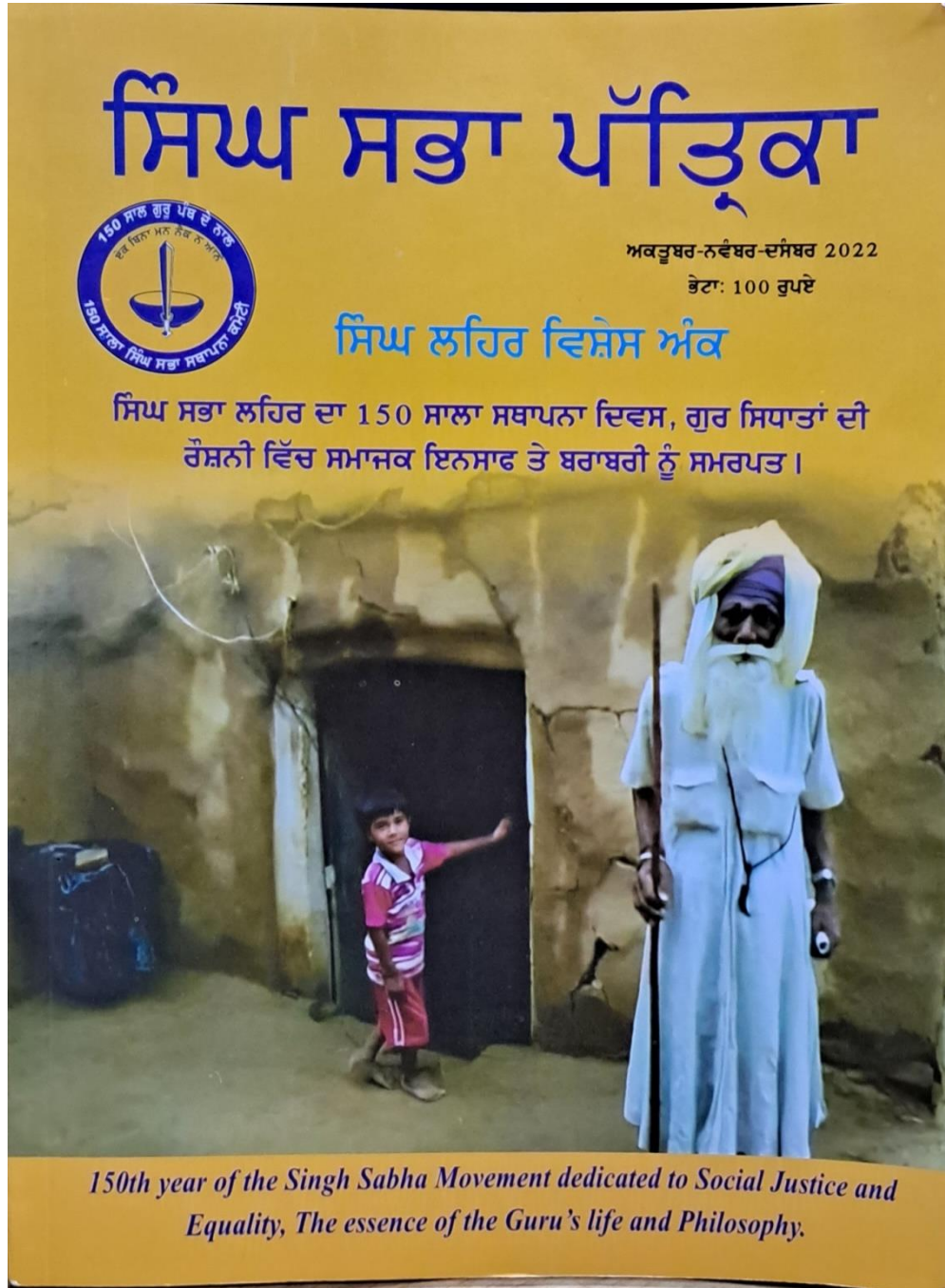

ڈیڈیوئے اسیا 'سلاہیجٹ' لکھ اہرپٹ سارہو

ڈیڈیوئے اسیا دے پکاشن 'سلاہیجٹ' دا لکھ اہرپٹ سارہو

2.

کیندری سنگھ سبھا سٹھاپنا 150 واں سال منارہی ہے اتے اسے سبندھ وچ 150 واں سال مناؤن داوشیش انک جاری

3.

Eminent Indian Scientist Prof. Hardev Singh Virk honoured with FRAY International Sustainability Award

Dr. Devinder Pal Singh*

Prof. Hardev Singh Virk, a pioneer in interdisciplinary research in India, has been honoured with FRAY International Sustainability Award for his groundbreaking research in irradiating minerals, glasses, polymers and other insulators using heavy ion beams. His outstanding contributions to understanding the health hazards by measuring Radon concentration in air, soil and groundwater and earthquake prediction in the Himalayas have led to the development of applications for sustainable development of the region. Fray International Sustainability Award, named after Prof. Derek Fray of Cambridge University, is conferred, since 2011, to prominent academics, CEOs, Politicians and Institutions globally.

Fray International Sustainability Award was conferred to Prof. Virk by Dr. Florian Kongoli, the Chair of the symposium and President of SIPS 2022, The Sustainability Through Science and Technology/Sustainable Industrial Processing Summit, held in Phuket, Thailand, from 27 Nov. to 1 Dec. 2022. The award ceremony, held on 29 November 2022, was attended by many eminent international scientists, CEOs, and nine Nobel Laureates.

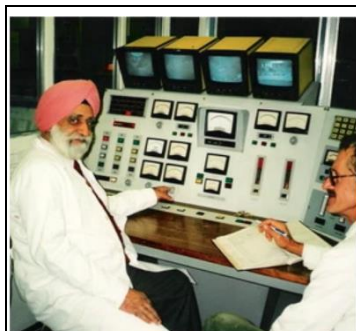

Given Prof. Virk's excellent contributions to science and technology, Virk International Symposium on Physics, Technology & Interdisciplinary Research for Sustainable Development was also organized as part of SIPS 2022, in which twenty eminent scientists presented their research findings.

Prof. Hardev Singh Virk is the First Punjabi Sikh and First Indian (from India) to be conferred with this prestigious award for his scientific research in diverse areas of Radiation Physics, Earthquake and Radon Studies, Nanotechnology, Environmental Sustainability, and Heavy Metal contamination in Groundwater of Punjab.

The Sustainability Through Science and Technology/Sustainable Industrial Processing Summit (SIPS), a multidimensional and multidisciplinary summit, is being organized by FLOGEN STARS OUTREACH, a not-for-profit international organization annually since 2003.

Professor Hardev Singh Virk, born in 1942, at Kamo Ke, District Gujranwala (now in Pakistan), is an international Physicist, renowned academician, and a profound scholar of Sikhism. After receiving his M. Sc. (Physics) degree in 1963, from Aligarh Muslim University, Aligarh, he started his teaching career at G. N. E. College, Ludhiana. In 1965, he joined Punjabi University, Patiala, wherein he served till 1979. In 1970, he was selected for French Govt. Scholarship to pursue his research interests in Nuclear Physics at Marie Curie University, Paris.

Therein, for his outstanding research work, the university awarded him a
Doctoral degree in 1972.

On joining, as Head, Dept. of Physics, at Guru Nanak Dev University (GNDU), Amritsar, in July 1979, he played a vital role in laying the infrastructure for the promotion of educational/research activities at the university in many diverse fields, e.g., Radiation Physics, Geophysics, Geochemistry, Heavy Ion Physics, Thin Film Technology, Acoustics, and Plasma Physics. He retired from GNDU Amritsar in 2002 after serving as Founder Head, Dept. of Physics, and Dean (Academics). Later on, he served as Director (Research) at DAVIET, Jalandhar (2008-11); Adjunct Professor at Eternal University, Baru Sahib (HP); Visiting Professor at SGGGS World University, Fatehgarh Sahib (2013-17); and Professor of Eminence, Punjabi University, Patiala (2017-19).

In his long career as a Physicist, he is credited with the publication of about 425 research papers in national and international journals, 41 books in areas of science, religion, and literature; 150 articles on science policy, education, and reviews of books. Besides, he has served on many national and international advisory boards. For almost five years (2011-15), he had the honor of working as Editor of Solid State Phenomena series, published by TRANS TECH Switzerland. During his long unblemished professional career, Professor Virk has traveled over 50 countries, to pursue his academic/research activities,

and to promote science in many developing countries.

Having served as an educationist and administrator for over forty-two years at various prestigious educational institutions in India, he has also established himself as an eminent writer in the field of Sikh theology. Prof. Virk, a founder member of the School of Scientific and Logical Interpretation of Gurbani, is committed to bringing out the truth of Gurbani, logically, rationally and scientifically. He has published about one dozen books related to Sikhism. He has been honoured for his services to the Sikh cause by several Sikh and non-Sikh organizations, e.g., SGPC, Amritsar; ICCR, Govt. of India; and Templeton Foundation, USA. He has also been honoured with Shiromani Award for Scientific Literature in Punjabi (1993) by Govt. of Punjab.

References:

- The Sustainability through Science and Technology/Sustainable Industrial Processing Summit: <https://www.flogen.org/sips2022/>
- Virk International Symposium on Physics, Technology & Interdisciplinary Research for Sustainable Development: https://www.flogen.org/sips2022/Hardev_Singh_Virk.php
- Flogen Stars Outreach: <https://www.flogen.org/>
- Fray International Sustainability Award: <https://www.flogen.org/?p=36>
- Award Ceremony of Prof. Virk: https://youtu.be/Ucb_uyPJ9PI
- Award website: <https://www.flogen.org/?p=38&bio=Virk>

- Singh, D. P. (2020, Feb 27). An International Physicist and A Dedicated Proponent of Sikhism- Prof. Hardev Singh Virk. Sikh Philosophy Network. Chandigarh, India.
<https://www.sikhphilosophy.net/threads/interview-of-prof-hardev-singh-virk-by-dr-d-p-singh.51442/>
-

Dr. Devinder Pal Singh, M.Sc., Ph. D., is a Physicist by training, an academician by profession and an author by choice.

Website: <https://www.researchgate.net/profile/Devinder-Singh->

4

1.

Patron

Prof. Raj Kumar
Vice Chancellor
Panjab University

Chief Guest

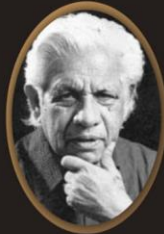
Dr. Sumita Misra
Additional Chief Secretary
Agriculture & Farmers
Welfare

Distinguished Speaker

Sh. M K Raina
Indian Theatre Actor &
Director

**Janab Kashmiri Lal Zakir
Annual Memorial Lecture**

Panjab University Alumni Association

In collaboration with
Department of Urdu
Department of Hindi
Department of Punjabi
Department of Indian Theatre
School of Communication Studies
 &
Department of English & Cultural Studies
 Invites you for

**"Karmawali
And The Partition of India"**

12 | January | 2023
03:00 pm Onwards

Venue: English Auditorium

Prof. Anupama Sharma
Dean Alumni Relations

Dr. Ali Abbas
Department of Urdu

Prof. Baijnath Prasad
Department of Hindi

Dr. Navdeep Kaur
Department of Indian Theatre

Prof. Akshaya Kumar
Department of English

Prof. Sarabjit Singh
Department of Punjabi

Dr. Bhavneet Bhatti
School of Communication Studies

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر نال سمپرک کرو

اشتہار بازی:

ڈیجیٹل نیوز لیٹر وچ اشتہار دین لئی

advertisement@southasia researchcentre.in

اشتہار نوں سوکار کرن د ا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں داسمر تھن کیتا گیا ہے

خبراں اتے درش:

نویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں/ کانفرنساں بارے/ ورکشاپاں

نیوز@southasiaresearchcentre

فیدبیک: پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساڈے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگاہی ساگم اتے پروگرام:

دستخط کیتے لیکھاں وچ پُرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاراں نوں
درساؤندے نہیں ہن۔

نگران ی: (انگریزی، گرو مکھی اتے شاہ مکھی دیاں پیاں)

پرو: ہر دیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمیننس (آنریری)، ایسیچیمینس ورلڈ یونیورسٹی، فوج گڑھ صاحب۔ انڈیا۔
مکھ سمپادک:

ڈاکٹر. سنیل کمار بھائی پھیلکٹی ممبر،

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

ایمیل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک:

شری ایل. کے. داس

سابقہ مکھی ادیوگک ڈزائن کیندر، بھارتی تکنالوجی سنسٹھان (دلی)، بھارت

ای-میل: lalitdas@gmail.com

سمپادک: (پنجابی سنسکرن)

جسپال سنگھ سدھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

jaspal.sdh@gmail.com

ایسوسی ایٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گروکھی لپی سنسکرن)

رمندرجیت کور، ڈاکٹر.

سہانک پروفیسر، پنجابی یونیورسٹی، ٹیپالہ، بھارت

jitraminder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکھی لپی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیکٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اور یونیٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: aasmaqadri@gmail.com1

ایسوسی ایٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکھی لپی سنسکرن)

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: irfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز ویج ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرپ پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ ویج پی. ایچ. ڈی. جہل سکتہ۔
کیندری سری گورو سنگھ سبھا جہل س.
سمپادک ی بورڈ:

پرو. ڈاکٹر. گوروہ بجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، بھارت ایمیل: gr.iitroorkee@gmail.com

سوگندھ مہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت دے پرو

ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وش لیش پترکار:

شریتی نیشاثرما،

مبئی، بھارت

Nemisha90@gmail.com

پتر و ہار لی پتہ:

اے/2/70 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

ایہہ رسالہ ساوتھ ایشیا ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/2/70 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دانام ڈاکٹر. سنیل کمار بھائی، ایڈریس اے/2/70 دارا پاٹھک دے لا بھال لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاندا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470، ای-میل: dr_subha@yahoo.com

ایہہ پرکاشن پوری طرحاں مفت ہے۔ اس میں یوگدان پاؤن والیاں توں اس رسالے وچ پرکاشت آئیٹماں لئی کچھ وی نہیں لیندے ہاں۔

بیدارنوا:

جدوں کہ سالانہ یٹ وچ پرکاشت یوگداناں دی شدھتا دی جانچ کرن لئی ہر کوشش کیتی جاندی ہے، پرکاشک پرگٹائے گئے وچاراں لئی ذمہ داری نہیں لیندے ہن، جو کہ بھادیں نیک وشواس نال بنائے گئے ہن، کیول لیکھک دے ہن۔

ویب سائٹ: www.southasiaresearchcentre.in

وشیش بنیتی نوں سنبودھت کیتا جانا چاہیدا ہے

dr_subha@yahoo.com

